

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

क्रम संख्या

८-३५

काल नं०

२२६

खण्ड

५१-५१

KÂVYAMÂLÂ. 4.

**THE
KARPÛRAMAÑJARÎ**

(With the Commentary of Vâsudeva)

**AND
THE BÂLABHÂRATA
OF
RAJAS'EKHARA.**

**EDITED BY
MAHÂMAHOPÂDHYÂYA PAÑDIT DURJATRASÂDA
AND
WÂSUDEV LAXMAÑ SHÂSTRÎ PAÑS'IKAR.**

Third Edition.

PUBLISHED

BY

PÂNDURANG JÂWAJÎ,

PROPRIETOR OF THE "NIRNAYA-SÂGAR" PRESS,

BOMBAY.

1927.

Price 1 Rupee.

सं. २१, दक्षिण, दे. १०
सं. १०, दक्षिण, दे. १०

[All rights reserved by the publisher.]

PUBLISHERS:-Pandurang Jawaji, } 'Nirnaya-sagar' Press,
PRINTER:-Ramchandra Yesu Shedge, } 26-28, Kolbhat Lane, Bombay.

काव्यमाला ४.

श्रीराजशेखरविरचिता

कर्पूरमञ्जरी

वासुदेवकृतया टीकया समेता ।

बालभारतं च ।

जयपुरमहाराजाश्रितेन पण्डितब्रजलालसूनुना महामहोपाध्याय-
पण्डितदुर्गाप्रसादेन, मुम्बापुरवासिना पणशीकरोपाह्व-
विद्वद्वरलक्ष्मणशर्मात्मजवासुदेवशर्मणा च
संशोधितम् ।

तृतीयावृत्तिः ।

तच्च

मुम्बय्यां

पाण्डुरङ्ग जावजी

इत्येतैः स्वीये निर्णयसागराल्पयन्त्रालये मुद्रयित्वा प्राकाश्यं नीतम् ।

१९२७.

मूल्यं १ रुप्यकः ।

राजशेखरः ।

भाषावकृतशंकरविजय-भोजकृतसरस्वतीकण्ठामरण-कोमेन्द्रकृतोषिखविषादवर्च-
मुकूततिलक-कविकण्ठामरण-सोमदेवकृतयशस्विककचम्पू-शार्ङ्गचरपद्धति-आरोहकमन-
दत्तजङ्घसंगृहीतसूक्तिमुक्तावलि-हरिकविसंगृहीतमुभाषितहारावलि-बालभद्रसंगृहीत-
मुभाषितावलि-राजशेखरकृतबालरामायण-बालभारत-कपूरमञ्जरी-विद्वच्छालभक्तिकादि-
संस्कृतग्रन्थेषु, तथा विरुचनपण्डितकृत 'हिन्दीपीएटर'-महमोक्षमुल्लरकृत 'इण्डिया, आईद
इद कॅन् टीच् अस्'-वेबरपण्डितकृत 'हिस्टरी ऑफ़ इण्डियन् संस्कृत लिटरेचर'-
अनेकपण्डितसंकलित 'इण्डियन् ऑण्टिकेरी'-डॉक्टरपीटर्सनरिपोर्ट-डॉक्टरभाण्डारकर-
रिपोर्टादिइङ्ग्लिशभाषानिबन्धेषु ग्रन्थेषु च लिखितं राजशेखरविषयं सम्प्रतिबलोक्य
विस्तरमिया चात्र तत्सर्वं परिलख्य तन्निर्गलितार्थ एव संक्षेपेण लिख्यते.

तत्र शंकरविजये 'तन्नोदितः कश्चन राजशेखरः' इति द्वितीयसर्गप्रारम्भे, 'एवमेवम-
तिमर्त्यचरित्रं सेवमानजनदैर्घ्यलिप्त्रम् । केरलक्षितिपतिर्हि दिदृक्षुः प्राहिणोत्सचिवमाह-
तनिष्ठुः ॥' 'तेन पृष्ठकुशलः क्षितिपालः स्वेन सष्टमथ शात्रवकालः । हाटकायुतसमर्प-
णपूर्वं नाटकत्रयमनोचदपूर्वम् ॥' इति पञ्चमसर्गे, 'कविताकुशलोऽथ केरलक्षमाकमनः
कश्चन राजशेखराख्यः । मुनिवर्यमसुं मुदा वितेने निजकोटीरनिषृष्टपन्नत्नाग्रम् ॥ प्रपद्ये
किमु नाटकत्रयी सेल्यमुना संयमिना ततो नियुक्तः' इत्यादि चतुर्दशसर्गे च राजशेखर-
कथा वर्तते. नाटकत्रयं नामानि तु शंकरविजये न सन्ति. एतेन नाटकत्रयकर्ता केरलक्षि-
तिपालो राजशेखरः सप्तमशतकप्रारम्भसमुद्भूतशंकराचार्यसमकालीन आसीदिति स्फुट-
मेव प्रतीयते. किं तु भोजप्रबन्धादिबच्छंकरविजयस्यापि समयादिनिर्णयविषये विश्वासा-
नर्हत्वात्तत्तच्छ्रेयम्, न चास्य शंकरविजयस्य कर्ता पण्डितशिरोमणिः सायनमाधवा-
चार्यः. अयं च कश्चिदन्य एव नवकालिदासापरपर्यायो माधव इति भाति.

राजशेखरकृतेषु बालरामायणादिषु महेन्द्रपालस्य वर्णनमस्ति. तत्र 'इण्डियन् ऑ-
ण्टिकेरी'नामकमासिकपुस्तकस्य पञ्चदशे भागे ११२ मिते पृष्ठे 'स्वस्तिश्रीमहो-
दयसमावासितानेकगोहस्त्यश्वरथपतिसंपन्नस्कन्धावारात्-परमभगवतीभक्तो महा-
राजश्रीभोजदेवस्तस्य पुत्रस्तत्पादानुध्यातः श्रीचन्द्रमहारिकादेव्यामुत्पन्नः परमभगवती-
भक्तो महाराजश्रीमहेन्द्रपालदेवः धावस्तीभुक्तौ धावस्तीमण्डलान्तःपातिबालयिका-
विषयसंबद्धपानीयकग्रामसमुपगतान्सर्वानेव यथास्थाननियुक्तान्प्रतिवास्तिनश्च समाह्वय-
यति-संवत्सर १०० ५० ५ माघशुदि १० निबद्धम्' इति
महेन्द्रपालस्य दानपत्रं मुद्रितमस्ति. अत्र पृथक्पृथग्लिखितानामह्वानां संकलने जाता
१५५ मिता संख्या. अयमेव श्रीहर्षवर्धनसंवत्सरः तत्र च ६०६ वर्षेषु योजितेषु जातः
७६१ मितः ख्रिस्तसंवत्सरः. 'अयमेव पूर्वलिखितदानपत्रसमयः' इति फ़्लोटपण्डितः. एत-
दनुरोधेनैव मुभाषितावल्यापुद्गाते राजशेखरसमयो लिखितः. किं त्वत्र श्रीहर्षवर्धनसंव-
त्सरादिकल्पनं युक्तिरहितमिति ७६१ मितख्रिस्तसंवत्सरे राजशेखरो बभूवेत्यपि संदि-

म्बवेव. दानपत्रं स्वेतप्राजशेखरवर्णितमहेन्द्रपालस्यैवास्ति, यतोऽसिन्दानपत्रे महोदयस्य नामं वर्तते. राजशेखरकृतपालभारतप्रस्तावनायां च 'कथमेते महोदयमहानगरलीक्यवर्त-
ता किंवाचः सामाजिकाः' इत्याद्यस्ति. महोदयमिति कान्यकुब्ज(कनौज)स्य नामान्तर-
म्. कान्यकुब्जं महोदयम् 'कन्याकुब्जं गाधिपुरं कौशं कुशस्थलं च तत्' इति हैम-
वाममालायाम्, 'महोदयः कान्यकुब्जे' इति विश्वप्रकाशमेदिनीकोषयोश्च वर्तते. बालरामा-
यणे दशमेऽङ्केऽपि 'लक्ष्मणः—इदं पुनस्ततोऽपि मन्दाकिनीपरिक्षितं महोदयं नाम नगरं
दृश्यते । रामः—शश्वत्सुधामवसुधामहितं द्विषद्विर्नो गाहितं भवति गाधिपुरं पुरस्तात् ।
वैदेहि देहि शफरीसदृशं दृशं तदस्मिन्नितम्बिनि नितम्बवद्दुसिन्धौ ॥ ८८ ॥ इदं द्वयं
सर्वमहापवित्रं परस्परालंकरणैकहेतुः । पुरं च हे जानकि, कान्यकुब्जं सरिच्च गौरीपति-
मौलिमाला ॥ ८९ ॥' इत्याद्यस्ति. एतेन राजशेखरकविः कान्यकुब्जमहीपतेर्महेन्द्रपालस्य
सभायामासीदिति ज्ञायते. बाणभट्ट-भवभूति-वाक्पतिराज-श्रीहर्षादयोऽन्येऽपि बहवो महा-
कवयः कान्यकुब्जनरपतीनां हर्षवर्धनयशोवर्मप्रभृतीनां सभासु स्वस्वसमय आसन्.

राजशेखरो दशमे शतके बभूवेति भाण्डारकरपण्डितः, एवमेव वेबरपण्डितः, एका-
दशशतकसमाप्तौ द्वादशशतकप्रारम्भे वेति विल्सनपण्डितः, बालरामायणकर्ता राजशे-
खरश्चतुर्दशशतक आसीदिति च भट्टमोक्षमुल्लरनामा वदति.

वस्तुतस्तु राजशेखरकविः ८८४ मितख्रिस्तसंवत्सरादनन्तरम् ९५९ संवत्सरात्पूर्वं
मध्ये वर्तमानेषु ७५ वर्षेषु बभूव. यतः ८८४ मितसंवत्सरपर्यन्तं कश्मीराज्यालयितुरवन्ति-
वर्मणः समकालीनयोरानन्दवर्धनरत्नाकरयो राजशेखरकृतौ स्तुतिश्लोकौ सूक्तिमुक्ताव-
लि-सुभाषितद्वाराबल्योर्विशिष्टकविप्रशंसाप्रकरणे लभ्येते. तत्कर्ता कश्चिदन्यो राजशेखर
इत्यपि न वक्तुं युक्तम्, यतो बालरामायणवर्णितानामकालजलद-तरल-सुरानन्दकवीनां
राजशेखरपूर्वपुरुषाणां नातिप्रसिद्धानामपि देशकुलनामग्रहणपूर्वकं वर्णनश्लोकास्तत्रैव
वियन्ते, तन्मध्य एव रत्नाकरानन्दवर्धनयोरपि वर्णनमस्ति. तेन सर्वेषां श्लोकानां
कर्ता एक एव राजशेखरः, अथ च ८८९ मिते शके ९५९ मिते वा ख्रिस्ताब्दे जै-
नसोमदेवेन यशस्तिलकचम्पूः प्रणीता. तत्र तृतीय आश्वासे माघादिकविनामसु
राजशेखरस्यापि नाम वर्तते. तस्मात्तत्कालात्प्राचीनो राजशेखरः न च प्रबन्धकोष-
कर्तुर्जैनराजशेखरसूरेस्तत्र नामास्तीति वक्तव्यम्. प्रबन्धकोषस्य १३४७ मिते संव-
त्सरे निर्माणाद्राजशेखरसूरेयशस्तिलककर्तृत्वाचीनत्वात्.

राजशेखरो ब्राह्मणः क्षत्रियो वासीदिति संदिग्धमेव. यतो बालरामायणादिषु 'उपा-
ध्यायः' 'गुरुः' इत्यादि पदैरात्मानं विशिनष्टि, तेन तस्य ब्राह्मणत्वं स्फुटं प्रतीयते, क्षत्रि-
यस्याभ्यापनादिष्वनधिकारात्. राज्ञां शेखरो राजशेखर इति तु समासो नोचितः. राजा
चन्द्रः शेखरो यस्य स इत्युचितः समासः. यतः कर्पूरमञ्जरीप्रस्तावनायाम् 'रजनीवल्लभ-
शिखण्डः' इति राजशेखरनाम्नः पर्यायशब्दो वर्तते. रजनीवल्लभश्चन्द्रः शिखण्डः शेखरो
यस्य इति तदर्थः. अथ च कर्पूरमञ्जरीप्रस्तावनायामेव 'चाहुमानकुलमौलिमालिका

राजशेखरकवीन्द्रगेहिनी' इत्याद्यस्ति. चाहमानकुलं 'चौहान' इति प्रसिद्धं क्षत्रियकुलम्. यस्मिन्हेम्मीरपृथ्वीराजादयः क्षितिपाला अभूवन्, तत्कुलप्रसूता च 'कथमस्मिन्कुले प्राज्ञमस्य भार्या भवितुमर्हति ? तस्माद्राजशेखरः क्षत्रिय आसीदिति कथमपि वास्तव्यानुचितं भाति.

राजशेखरो महाराष्ट्रदेशोत्पन्नचेदिदेशोत्पन्नो वेत्सत्रापि संदेह एव. यतो बालरामायणप्रस्तावनायां स्वप्रपितामहमकालजलदं महाराष्ट्रचूडामणिं वदति. सूक्तिमुक्तावल्यादिस्थकविवर्णनश्लोकेषु स्वपूर्वपुरुषं सुरानन्दं चेदिमण्डलमण्डनं च वदति. भाति चार्थं चेदिदेशोद्भवः, चेदिदेशमहीपतीनां करचुलीनामेव विद्वशालभञ्जिकादिषु प्रायशो वर्धनात्. एतत्सर्वमग्रे विशिष्टकविवर्णनश्लोकेषु टिप्पण्यां स्फुटीभविव्यति. विद्वशकविर्यथा स्वदेशं कश्मीरं परित्यज्य कर्णाटमहीपतेराश्रये जगाम, तद्वदयमपि स्वदेशं विहाय कान्यकुब्जमहीपालं शिथिये.

दशरूपकावलोक-सरस्वतीकण्ठाभरण-क्षीरस्वामिकृतामरकोषटीका-मुकुटकृतामरकोषटीका-श्रीमदभिनवगुप्ताचार्यकृतध्वन्यालोकलोचन-काव्यप्रकाश-साहित्यदर्पण-शास्त्रं चरय-द्विति-सूक्तिमुक्तावलि-सुभाषितावलि-सुभाषितद्वारावल्यादिषु राजशेखरश्लोकाः, धीकण्ठचरितसमाप्तिसर्गे राजशेखरस्य नाम च वर्तते. एते सर्वेऽपि ग्रन्था अस्मिन्निर्णीत-राजशेखरसमयादर्वाचीनाः. केवलं क्षीरस्वामिविषये मनाक्संदेहः. काश्मीरदेशमहीपालस्य जयापीडस्याध्यापकः क्षीरामिधः कश्चन शब्दविद्योपाध्याय आसीत् (राजतरङ्गिणी ४।४८८). स एवामरकोषटीकाकर्ता क्षीरस्वामीति न सम्यक्. यतः क्षीरस्वामिकृतामरकोषटीकायां 'श्रीभोजः' इति नाम बहुषु स्थलेषु वर्तते. भोजश्चैकादशशतकमध्यभाग आसीत्. तस्मादेकादशशतकमध्यभागादर्वाचीनः क्षीरस्वामी कथमष्टमशतकोत्तरार्धसमुद्भूतस्य जयापीडनृपतेरध्यापको भवितुमर्हति ? तस्मात्क्षीरोपाध्यायात्क्षीरस्वामी मित्र एव.

बालरामायणम्, बालभारतम् (प्रचण्डपाण्डवम्), कर्पूरमञ्जरी, विद्वशालभञ्जिका चेति ग्रन्थचतुष्टयमेव राजशेखरकृतं प्राप्यते. तत्र बालरामायणं मूलमात्रमेव, बालभारतस्य केवलमङ्गद्वयम्, नारायणदीक्षितकृतटीकासमेता विद्वशालभञ्जिका, बाबुदेव-वर्मदास-कामराज-कृष्णसूनुकृताभिष्टीकाभिः समेता कर्पूरमञ्जरी च लभ्यते. बालरामायणे भर्तृमेष्ठ-भवभूति-शंकरवर्मा-अकालजलद-तरल-सुरानन्द-कविराजानाम्, कर्पूरमञ्जरी च मृगाङ्गदेवाकथाकारापराजित-हाल-हरिचन्द्र-नन्दिचन्द्र-कोटिसानां कवीनां नामानि सन्ति. तेषु शंकरवर्मापराजितौ राजशेखरसमकालीनौ, अकालजलद-तरल-सुरानन्द-कविराजा राजशेखरस्य पूर्वपुरुषाः. तेषु कविराजो राघवपाण्डवीयकर्ता, भर्तृमेष्ठ-भवभूति-हाल-हरिचन्द्राः प्रसिद्धा एव, नन्दिचन्द्र-कोटिसौ चाप्रसिद्धौ स्तः. पूर्वोक्तग्रन्थचतुष्टयप्रस्तावनासु राजशेखरेण रघुकुलचूडामणिर्महेन्द्रपालः स्वशिष्यत्वेन वर्णितः. बालभारतप्रस्तावनायां तु निर्भयनरेन्द्रसूनुर्महीपालदेवस्यापि वर्णनमस्ति. निर्भयराजोऽपि राजशे-

खरस्य शिष्य एवासीत्. 'बालकविः कविराजो निर्भयराजस्य तथोपाध्यायः' इति कर्पूरमञ्जरीप्रस्तावनायाम्. 'विभ्रमराजस्य तथोपाध्यायः' इति कामराजसंमतः पाठः. निर्भयराज इति महेन्द्रपालस्यैव नामान्तरमिति केचित्. महीपालदेवस्य चण्डकौशिकप्रस्तावनायामार्यक्षेमीश्वरेणापि वर्णितः.

'कर्णाटीदशनाङ्कितः शितमहाराष्ट्रीकटाक्षाहतः श्रौढान्ध्रीस्तनपीडितः प्रणयिनीभूभङ्गविप्रासितः । छटीबाहुविवेष्टितश्च मलयजीतर्जनीतर्जितः सोऽयं संप्रति राजशेखरक-विर्वाराणसी' आच्छति ॥' अयं श्लोक औचित्यविचारवर्त्तयाम्, 'दातुर्वाग्भिरस्य—'इत्यादि श्लोकाः सुभाषितावल्याम्, 'भासो रामलसौमिलौ' इत्याद्याः श्लोकाः शार्ङ्गचरपद्धतौ, 'अकालजलदेन्दोः सा' इत्याद्या बहवः श्लोकाः सूक्तिमुक्तावलि-सुभाषितहारावल्यां राजशेखरनाम्ना समुद्धृताः सन्ति. ते च प्रसिद्धेषु राजशेखरग्रन्थेषु न प्राप्यन्ते. तस्मात्सन्त्यन्येऽपि केचन राजशेखरकृता ग्रन्था इति ज्ञायते. 'विद्धि नः षट्प्रबन्धान्' इति च बालरामायणप्रस्तावनायां स्वयमेव राजशेखरो वदति. अस्य कवेः शार्ङ्गलविकीकृत-च्छन्दोनिबद्धाः श्लोका अतिसमीचीनाः सन्ति. शार्ङ्गलकीकृतैरेव प्रख्यातो राजशेखरः । शिखरीव परं बकैः सोल्लेखैरुच्यते शेखरः ॥' इति सुवृत्तल्लिखिते क्षेमेन्द्रः 'भागस्कारिणि कैटभप्रमथने तत्ताडनार्थं रुषा नामीपङ्कजमञ्जरीं गमयितुं जाते प्रयत्ने श्रियः । स्वावासो-न्मथनोपपादितभयभ्रान्तात्मनस्तत्क्षणादब्रह्मण्यपराः पुरातनमुनेर्वागवृत्तयः पान्तु वः ॥' अयं श्लोकः सूक्तिमुक्तावलौ राजशेखरान्तेवासिनाम्ना समुद्धृतः. तेन राजशेखरस्य क-श्चन शिष्योऽपि कविरासीत्.

सूक्तिमुक्तावलि-सुभाषितहारावलि-शार्ङ्गचरपद्धतिषु राजशेखरकृताः प्राचीनकवि-प्रशंसाश्लोकाः केचन समुपलभ्यन्ते, ते सर्वेऽप्यत्युक्तत्वाद्वा कविनामकमेण समु-द्वियन्ते—

अकालजलदेन्दोः सा हृद्या वचनचन्द्रिका ।

नित्यं कविचकोरैर्या पीयते न च हीयते ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः)

अकालजलदकवी राजशेखरस्य प्रपितामह आसीत्. 'अकालजलदस्य प्रणमुः' इति विश्वशालभञ्जिकाप्रस्तावनायाम्. 'स मूर्तो यत्रासीद्गुणगण इवाकालजलदः सुरानन्दः सोऽपि श्रवणपुटपेयेन वचसा । न चान्ये गण्यन्ते तरलकविराजप्रभृतयो महाभागस्त-स्मिन्नयमजनि यामावरकुले ॥ तदामुष्यायणस्य महाराष्ट्रचूडामणेरकालजलदस्य चतुर्थो दौर्दुकिः (दौहिहिः) श्रीलवतीसुतुरुपाध्यायश्रीराजशेखरः' इति च बालरामायणप्रस्ताव-नायां वर्तते. अकालजलदकृतः कोऽपि ग्रन्थो नाद्याप्युपलब्धः. केवलं 'भैरवः कोटर-वायिभिः' इत्यादिश्लोकः शार्ङ्गचरपद्धत्यादिषु लभ्यते.

ध्वनिनासिगभीरेण काव्यतत्त्वनिवेशिना ।

आनन्दवर्धनः कस्य नासीदानन्दवर्धनः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

काव्यालोकायनेकग्रन्थकर्ता काशीरदेशोद्भवोऽनन्तिवर्मेनृपतिरमकालीनोऽयमान-
न्दवर्धनाचार्यः प्रसिद्ध एव.

अकालजलद-भोकेभिन्नमात्मकृतैरिव ।

जातः कादम्बरीराभो नाटके प्रवरः कविः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

सरस्वतीव कर्णाटी विजयाङ्गा जयत्यसौ ।

या वैदर्भगिरां वासः कालिदासादनन्तरम् ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

‘एकोऽभूजलिनासतश्च पुलिनाद्वन्मीकतथापरस्ते सर्वे कवयो भवन्ति पुरवस्तेभ्यो
नमस्कर्महे । अर्वाक्षो यदि गद्यपद्यरचनेक्षेतक्षमः कुर्वते तेषां मूर्ध्नि वदामि वामचरणं
कर्णाटराजप्रिया ॥’ एतच्छ्लोककर्त्रा कदाचिदियमेव विजयाङ्गा कर्णाटी स्वात्,

एकोऽपि जीयते हन्त कालिदासो न केनचित् ।

शृङ्गारे ललितोद्गारे कालिदासत्रयी किमु ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

जानकीहरणं कर्तुं रघुवंशे स्थिते सति ।

कविः कुमारदासश्च रावणश्च यदि क्षमः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

काव्यमालाप्रथमगुच्छके औचित्यविचारचर्चायां १४४ पृष्ठे कुमारदासनामोपरि
टिप्पणं विकोकनीयम्.

दूरादपि सतां चित्ते लिखित्वाश्चर्यमञ्जरीम् ।

कुलशेखरवर्माभ्यां(?) चकाराश्चर्यमञ्जरीम् ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

आश्चर्यमञ्जरी कथन ग्रन्थः. ‘पाणिनिप्रत्याहारो वा महाप्राणसमाभिष्टो क्षवालि-
हितश्च समुद्रः, इत्याश्चर्यमञ्जरी’ इत्यमरकोषटीकायां बारिबर्गे सप्तपदव्याख्यानं मुकुटः.
‘केरलोत्पत्ति-केरलविशेषमाहात्म्यनामकग्रन्थाभ्यां समुद्भूते कस्मिन्वन केचो केरल-
देशस्थितिपाठः कुलशेखरः ३१२ मिते सितसर्वस्वतरे आसीदिति दर्शितम्’ इति बाल-
न-सिंहाराम-भाष्येऽप्रीतायां राजशेखरवर्णनपुस्तिकायां ११ पृष्ठे टिप्पण्यां प्रकृतम्.
३ कर्म.

कुलशेखरनृपतिहृता मुकुन्दमास्य प्रसिद्धैव. कुलशेखर एव राजशेखर इति सिध्दैव
केरलीयानां प्रवादः, यतो राजशेखरेणात्र कुलशेखरो वर्णितः.

आद्यौ गणपतिं वन्दे महामोदविधायिनम् ।

विष्णुशरमणेर्यस्य पूज्यते कण्ठमूर्जितम् ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

‘महामोदविधायिनम्’ इति पुस्तकान्तरपर्यटः.

हुता शिलिमि गौणात्मा स्त्रोकशेखरि सा कम्पा ।

सुरलीदेन्दुलेखेव लोके पूज्यतमामवत् ।

(सुभाषितहारावलिः.)

गुणाढ्यप्रणीता बृहत्कथा बहुलक्षयितामौ हरया, केवलमेकलक्षमिवावशिष्टा, इति
कथासमेत्यागरेऽष्टमखण्डे कथा प्रख्याता.

अनुप्रासिनि संदर्भे मोनन्दनसमः कुतः ।

यथार्थनामतैवास्य यद्वाग्वदति चारुताम् ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

यायावरकुलश्रेणैर्हारयष्टैश्च मण्डनम् ।

सुवर्णबन्धरुचिरस्तरलस्तरलो यथा ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

तरलो हारमध्यमणिरपि. अयमपि कवी राजशेखरस्य पूर्वपुरुषः पूर्वमकालत्रलदम्भो-
कटिप्यणे लिखितं बालरामायणप्रस्तावनापद्यं निकोकमीवम्. रामशेखरोऽप्यारमानं
यायावरकुलोत्पन्नमेव स्वग्रन्थेषु वर्णयति.

कर्तुं त्रिलोचनादन्यः कः पार्श्वविजयं क्षमः ।

तदर्थः शक्यते द्रष्टुं लोचनद्वयिभिः कथम् ॥

(सुभाषितहारावलिः.)

त्रयोऽमयस्त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्रयो गुणाः ।

त्रयो दण्डिप्रबन्धाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः ॥

(शाङ्गधरपद्धतिः, सुभाषितहारावलिः.)

दण्डिकुमारचरितम्, काव्यादर्शशेति प्रबन्धद्वयमेव लभ्यते. मल्लिकार्जुनकृतकर्ता दण्ड-
मल्लिकार्जुनाय राजवाचकमिः, न तु दण्डी. कलापरिच्छेद-च्छन्दोविधिसादयः सन्तान्तेऽपि
दण्डिकुलस्य सन्त्या इति काव्यप्रदर्शज्ज्ञानयो. कश्चित् यं प्रसमयतकप्रारम्भसमयम्.

सरस्वतीपवित्राणां जातिस्तत्र न कदापि ।

व्यासस्पर्षां शुक्ललोऽभ्युद्गोभो आस्तो कविः ॥

(शार्ङ्गचरपदतिः)

पुस्तकान्तरे 'न देहिनाम्' इति पाठः.

द्विसंधाने निपुणतां स तां चक्रे धनंजयः ।

यया जातं फलं तस्य सतां चक्रे धनं जयः ॥

(सुक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारवलिः.)

इष्टदेवधीरेवीसुनृद्विसंधानकाव्यकर्तायं धनंजयमहाकविर्जन आसीत्, राघवपाण्ड-
वीयमपि द्विसंधानकाव्यस्य नामान्तरम्. कविराजकृतं प्रसिद्धं मुद्रितं च राघवपाण्डवी-
यकाव्यं सिद्धम्.

स्वस्ति पाणिनये तस्मै यस्य रुद्रमसादतः ।

आदौ व्याकरणं काव्यमनु जाम्बवतीजयम् ॥

(सुक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारवलिः.)

'पयःपृषन्तिभिः स्पृष्टा वान्ति वाताः शनैः शनैः, इति जाम्बवतीविजयवाक्यम्',
'स पार्षदैरम्बरमापुपूरे, इति जाम्बवत्यां पाणिनिः' इत्यादि जाम्बवतीजयकाव्यपदे-
कदेशा मुकुटेनामरकोषटीकायामुदाहृताः सन्ति. 'तथाहि पाणिनेः पाताळविजयं जय-
काव्ये—संध्यावधूं पृष्ट करेण' इत्यादि काव्यालंकारटीकायां नमिसाधुना बोद्धव्यम्.
तेन जाम्बवतीजयस्य पाताळविजयमित्यपि नामान्तरं भाति. सुभाषितावलि-समुच्चि-
र्णामृतादिषु बहवः पाणिनिश्लोकाः प्राप्यन्ते. 'स्पृहणीयत्वचरितं पाणिनेरुपजातिभिः ।
वमत्कारैकसारामिदृशानस्यैव जातिभिः ॥' इति सुरततिलकस्यैवेन्द्रकोकेनोपजा-
तिच्छन्दोनिबद्धाः पाणिनिश्लोका अत्युत्तमाः सन्तीति ज्ञायते. य एवं व्याकरणसूत्रकर्ता
स एव जाम्बवतीजयकाव्यस्य कर्तृत्वसाम्राज्यशेखरलोकात्स्फुटं प्रतीयते. तस्मात्पाणि-
निद्वयकल्पनं व्यर्थमेव.

प्रद्युम्नाभापरस्येह माटके पटवो गिरः ।

प्रद्युम्नाभापरस्येह पौष्पा अपि शराः सराः ॥

(सुक्तिमुक्तावलिः.)

सहर्षचरितारब्धाद्भुतकादम्बरीकथा ।

वाणस्य वाण्यनार्येव सज्जन्ता समति बिभौ ॥

बाधेन हृदि कमेन यन्मन्दोऽपि पदक्रमः ।

मायः कविकुरङ्गाणां चापलं तत्र कारणम् ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

सूक्तीनां सरकेलीनां कलानां च विद्यासमूहः ।

प्रभुदेवी कविर्काटी गतापि हृदि तिष्ठति ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

कृत्स्नप्रबोधकृद्वाणी भा रवेरिव मारवेः ।

भावेनेव च भावेन कम्पः कस्य न जायते ॥

(सुभाषितहारावलिः.)

भासनाटकचक्रेऽपि च्छेकैः क्षिप्ते परीक्षितुम् ।

स्वप्नवासवदत्तस्य दाहकोऽभून्न पावकः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

केशवराज नाटकानां कर्ता भासकविः काकिकासात्प्राचीनः. यतो मालविकाग्निमित्र-
प्रस्तावनायां भासकवेर्नाम वर्तते. 'सूत्रधारकृतारम्भेनाटकेर्बहुभूमिकैः । सपताकैर्यशो
केने भासो वेणुकुलैरिव ॥' इति हर्षचरितप्रारम्भे बाणभट्टः 'येषां सुरा प्रियतमासु-
कमीलुङ्गीर्य प्राज्ञाः सभाबललितो विकटश्च वेवः । येनेदमीदृशमदृश्यत मोक्षवर्त्म बी-
र्वायुरस्तु भगवान्च पिनाकपाणिः ॥' इति बलस्थितकचम्प्यां भासकवेः श्लोकः अ-
न्येऽपि भासकवेः श्लोकाः सुभाषितावल्यादिषु प्राप्यन्ते. तत्कृतो ग्रन्थस्तु नाट्याप्येको-
ऽयमुपलब्धः. किंतु स्वप्नवासवदत्तनाटकस्य 'संक्षिप्तपद्मकपाटं-' इत्याद्येकार्थां भीमद-
मिनवप्रभेन अन्यालोकलोकचनस्य तृतीयोद्घोत उदाहृतास्ति.

कालञ्जरप्रतिश्चके भीमटः पञ्चनाटकीम् ।

प्राप प्रबन्धराजत्वं तेषु स्वप्नदक्षाननम् ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

'कलिञ्जरपतिः' इति पुस्तकान्तरपाठः. कालञ्जरगिरिः प्रयागनगराद्वायुकोणे द्वाद-
शयोजनाभ्यन्तरे वर्तते. तदुपलक्षितदेशाधिपतिरयं भीमटः. 'हृष्टे चन्द्रवसि' इत्यादि-
श्लोकः सूक्तिमुक्तावली भीमटनाम्ना समुक्तोऽस्ति.

अहो प्रभावो वाग्देव्या यन्मातङ्गदिवाकरः ।

श्रीहर्षस्वामवत्सभ्यः समो बाणमयूरयोः ॥

(वाग्देवरपदलिः.)

पुस्तकान्तरे 'ववाण्डाकदिवाकरः' इति पाठः.

दर्पं कविमुज्जगामां गता अवणगोचरम् ।
विषविशेष मायूरी मायूरी बाहू निहन्तति ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

मायूरराजसमो जज्ञे नान्यः करचुलिः कविः ।
उदन्वतः समुत्तस्थुः कति वा तुहिनांशवः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

हैहयवंशोद्भवाः करचुलि(कलचुरि)नामानः केचन क्षत्रिया अद्यापि 'रीमा'(रीवा) । राज्ये वर्तन्ते. राजशेखरसमये चेदिदेशान्तर्गता माहिष्मती नाम नगरी तेषां राजधान्यासीत्. 'यन्मेखला भवति मेकलक्षीलकन्या वीतेन्वनो वसति यत्र च मित्रमातुः । तामेष पाति कृतवीर्ययशोवर्तसां माहिष्मती कलचुरेः कुलराजधानीम् ॥' इति बालरामायणम् (३।३५). मेकलघुता नर्मदा. सा च माहिष्मती इन्दोरनगरादक्षिणदिशि पञ्चषष्ठ्योजनान्तरे नर्मदादक्षिणतटेऽधुना 'महेश्वर' इति नाम्ना प्रसिद्धा इन्दोरनृपतेरेवाधीना वर्तते. चेदिदेश एव नर्मदोपकण्ठे त्रिपुरीनाम द्वितीयापि कलचुरिराजधान्यासीत्. 'सीतास्वयंवरनिदानचतुर्थरेण दम्भात्पुरात्रितयतो विभुना भवेन । खण्डं निपत्य भुवि या नगरी बभूव तामेव वैद्यतिलकत्रिपुरीं प्रशास्ति ॥' इत्यापि बालरामायणम् (३।३८). 'त्रिपुरी चेदिनगरी' इति हैमनाममाका (४।४१). राजशेखरकृतविद्धशालभजिकाकथानायकः करचुलिकुलोत्पन्नोऽस्माभेव त्रिपुर्यामासीत्. 'करचुलितिलको वर्तते चक्रवर्ती' इति, 'स्वस्तिध्रीमत्रिपुर्या तुहिनकरधुतावीर्षिबाबालिताबाम्' इति च विद्धशालभजिकाचतुर्थेऽङ्के वर्तते, तुहिनकरधुता सोमोद्भवा नर्मदा. सा च त्रिपुरी इदानीं 'तेवुर' इति नाम्ना प्रसिद्धा जवकपुरसमीपे वर्तते इति दक्षिणदेशेतिहासपुस्तके (३७ पृष्ठे) पण्डितवरमाण्डारकरः करचुलिवंशोद्भवोऽयं मायूरराजकविवेदिदेव एवोत्पन्नः स्यात्. 'गण्डूषाशोषिताग्निप्रकटजलघरोत्फालजातस्मितानां हेलाकृष्टार्कचन्द्राभिनवकृतमहाकुण्डलामोगमाजाम् । पीनोरःस्थापिताद्यादिरदमदमशीमांसलस्यासकानां दूरं यातस्य बत्स स्मरति दशशिखास्तच्छिञ्जुकीडितानाम् ॥' इत्याद्याः केचन श्लोका मायूरराजनाम्ना समुद्धृताः सूक्तिमुक्तावल्यादिषु प्राप्यन्ते. तद्विलोकनेन च मायूरराजः कस्यचिद्रामायणकथाशुक्लनाटकस्य कर्तासीदिति ज्ञायते.

(वक्रोक्त्या मेण्डराजस्य वहन्त्या सृणिरूपताम् ।

आविद्धा इव धुन्वन्ति मूर्धानं कविकुञ्जराः ॥)

मेण्डो हस्तिपकः, (पक्षे) राजशेखरेण बालभारत-बालरामायणप्रस्तावनायां दृष्टीतनामा कक्षीरदेशोद्भवो हयग्रीवचक्राव्यकर्ता विक्रमादित्यसमकालीनो भर्तृमेण्डः कविः.
३ कर्तुं

अयं श्लोकः सूक्तिमुक्तावलिमुभाषितहारावली राजशेखरश्लोकबहिर्भूतस्तत्समीप एव तिष्ठति. भाति चायमपि राजशेखरस्यैवैषतोऽत्र गृहीतः.

मा स्म सन्तु हि चत्वारः प्रायो रत्नाकरा इमे ।

इतीव स कृतो घात्रा कविरत्नाकरोऽपरः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

हरविजयकाव्यकर्ता नवमशतकोत्तरभागे कश्मीरदेशे समुत्पन्नो रत्नाकरमहाकविः प्रसिद्ध एव.

तौ शृङ्गकथाकारौ रम्यौ रामिलसौमिलौ ।

काव्यं ययोर्द्वयोरासीदर्धनारीश्वरोपमम् ॥

(सुभाषितहारावलिः.)

सौमिलस्य नाम मालविकाग्निमित्रप्रस्तावनायां वर्तते. तेन कालिदासात्सौमिल-स्तस्मादपि शृङ्गकः प्राचीनः. 'सव्याधेः कृशता' इत्यादि श्लोकः शार्ङ्गधरपद्धतौ रामिलसौमिलयोर्नाम्ना समुद्धृतः. 'परपुरुषादिव सवितुः' इत्यादि रामिलश्लोकः सुभाषितावलीवप्यस्ति.

यथार्थता कथं नास्ति मा मूढररुचेरिह ।

व्यघ्रत कण्ठाभरणं यः सदा रोहणप्रियः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

कात्यायनापरनामा वररुचिः प्रसिद्ध एव. तत्कृतो व्याकरणवार्तिकपाठः प्राकृतसूत्राणि च सर्वत्र सुलभान्येव. सुभाषितावल्यादिषु बहवो वररुचिकृताः श्लोकाः समुपलभ्यन्ते, तस्मात्किमपि काव्यमपि वररुचिना कृतमेव.

के वैकटनितम्बेन गिरां गुम्फेन रञ्जिताः ।

निन्दन्ति निजकान्तानां न मौग्ध्यमधुरं वचः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

स्थिता माध्वीकपाकत्वान्निसर्गमधुराणि हि ।

किमपि खदते वाणी केषांचिद्यपि शांकरी ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

अत्र बालरामायणप्रस्तावनायां गृहीतनाम्ना स्वसमकालीनः कृष्णशंकरवर्मा राजशेखरस्य विवक्षितः, न तु शंकराचार्यः कश्चिदन्यो वा शंकर इति भाति.

शब्दार्थयोः समो गुम्फः पाञ्चाली रीतिरुच्यते ।

शीलामड्डारिकावाचि बाणोक्तिषु च सा यदि ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, शार्ङ्गधरपद्धतिः.)

पृथिव्यां प्रथिता गाथा सातवाहनभूमुजा ।

व्यधुर्धृतिस्तु विस्तारमहो चित्रपरम्परा ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

पार्थस्य मनसि स्थानं लेभे खलु सुमद्रया ।

कवीनां च वचोवृत्तिचातुर्येण सुमद्रया ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः. सुभाषितहारावलिः.)

‘दुग्धं च यत्तदनु’ इत्यादिश्लोकः सुभद्राकृतः सुभाषितावली वर्तते.

नदीनां मेकलसुता नृपाणां रणविग्रहः ।

कवीनां च सुरानन्दश्चेदिमण्डलमण्डनम् ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

मेकलसुता नर्मदा. सुरानन्दो राजशेखरस्य पूर्वपुरुष इत्यकालजलदवर्णनश्लोकटिप्पणसमुद्भूते बालरामायणप्रस्तावनापद्ये द्रष्टव्यम्. चेदिदेशो बाहलापरपर्यायः. ‘त्रैपुरास्तु बाहलाः स्युर्धैयास्ते चेदयश्च ते’ इति हैमनाममाला (४।२२). ‘बाहलाब्धेदयधैयाः’ इति त्रिकाण्डशेषे भूमिवर्गः. ‘नीत्वा गङ्गाधरधरतां बाहलाधीशधाम्नि’ इति विक्रमादित्यवचरितम् (१।१५५).

भासो रामिलसोमिलौ वररुचिः श्रीसाहसङ्कः कवि-

मार्धो भारविकालिदासतरलाः स्कन्धः सुबन्धुश्च यः ।

दण्डी बाणदिवाकरा गणपतिः कान्तश्च रत्नाकरः

सिद्धा यस्य सरस्वती भगवती के तस्य सर्वेऽप्यमी ॥

(शार्ङ्गधरपद्धतिः.)

एषु कविषु साहसङ्क-स्कन्धयोर्विषये न किमपि ज्ञायते. कान्त इति तु रत्नाकर-विशेषणम्.

अस्य संपूर्णलेखस्य निष्कर्षस्त्वयम्—यन्महाराष्ट्रचेदिदेशयोरन्यतरोद्भवः कान्यकुब्ज-महीपालस्य महेन्द्रपालस्याश्रितो ब्राह्मणः क्षत्रियो वा राजशेखरकविः ८८४ ख्रिस्त-संवत्सरादनन्तरं ९५९ संवत्सरात्पूर्वं चासीत्. राजशेखरस्य विस्तरेण वर्णनं तु पुण्यपत्तनस्थार्यभूषणयश्मालये मुद्रितायां फर्ग्युसनपाठशालाध्यक्षेण एम्. ए. पदम-ण्डितेन शिवरामसूनुवामनपण्डितेन प्रणीतायाम् ‘राजशेखर, हिज् लाइफ् एण्ड राय-टिज्स्’ इति नामाङ्कितायां पुस्तिकायां द्रष्टव्यम्. इत्यलं बहुभिः पिष्टस्य मुहुः पेषणेन.

काव्यमाला ।

महाकविभीराजशेखरकृता
कर्पूरमञ्जरी ।

वासुदेवकृतया टीकया समेता ।

प्रथमं जवनिकान्तरम् ।

भद्रं भोदु सरस्सईअ कइणो णन्दन्तु वासाइणो
अण्णाणं वि परं पअट्टदु वरा वाणी छइल्लप्पिआ ।
वच्छोमी तह माअही फुरदु णो सा किं न पञ्चालिका
रीदीयो विलिहन्तु कव्वकुसला जोह्मां चओरा विअ ॥ १ ॥

दशास्योद्यवास्यच्छिदं जानकीशं कुलोपास्यमानस्य साध्याज्ञपातम् ।

गणेशं च गण्डोलसद्भुजसङ्गं हरोबाह्यसङ्गां च भग्नान्तरङ्गान् ॥

तातं प्रभाकरं नत्वा मातरं गोमतीमपि ।

कर्पूरमञ्जरीटीका वासुदेवेन तन्यते ॥

कर्पूरमञ्जर्याख्यसाटकारम्भे सूत्रचार आशीरूपां नान्दी पठति—

भद्रमिति ।

भद्रं भवतु सरस्वत्याः कवयो नन्दन्तु व्यासादयः

अन्येषामपि परं प्रवर्ततां वरा वाणी विदग्धप्रिया ।

वैदर्भी तथा भागधी स्फुरतु नः सा किं च पाञ्चालिका

रीतिका विलिहन्तु काव्यकुशला ज्योत्स्नां चकोरा इव ॥

अत्र च व्यासादय इत्यादौ सरस्वत्या इत्येतत्प्रभृति पञ्चमन्तत्त्वोपक्रमभङ्गाभासेऽपि भवत्वित्यादिप्रधानक्रियापदानां लोभन्तत्त्वप्रक्रमः सर्वत्राविहृत इति न प्रक्रमभङ्गः शङ्क्यः । तेन रीतिर्नाम सङ्ख्यगुणः । यथोक्तं सरस्वतीकण्ठाभरणे—‘उपक्रमस्य निर्वाहो रीतिरित्यभिधीयते’ इति । सरस्वत्याः सततं भद्रमाजनलादप्राप्तप्रार्थनारूपाशीरसंभवो यद्यपि, तथापि स्वसंबन्धिन्या वा तस्या भङ्गलाघासं संभवत्येव । अत एवान्येषामपीत्यत्र आशंसचम् । ‘भवेत्तद्विभवचनं यद्विभवचनोपमम्’ इत्युक्तलाज्योत्स्नामित्युपमाने मित्रवचनतादोषो न शङ्क्यः । ‘यद्विभक्तिमिस्त्युक्तं तद्विभवचनं भवेत् । उपसर्गदूषणं तत्र यत्रोद्देशो न धीमताम् ॥’ इति वृद्धैः, ‘न लिङ्गवचने भिन्ने न हीनाधिक-

१. साहित्यदर्पणादिषु सङ्कटमिति नात्र दृश्यते.

तापि वा । उपमावृषणायालं यत्रोद्वेगो न बीमताम् ॥' इति दण्डिना चोक्तत्वात्, अत्र चाल्पीयस्या अपि ज्योत्स्नाया अतिवृत्तिजनकत्वेन लोकोत्तरत्वस्य 'पदैकदेशरचनावर्ण-
ध्वपि रसादयः' इति काव्यप्रकाशकुरुफेरकवचनेन व्यञ्जनादुद्देगाभावो वेदितव्यः ।
विदग्धप्रियेति विविधगुणालंकारगुम्फितत्वं व्यङ्ग्यम् । रीतीनां प्रतिनामग्रहणेन तिस्रो-
ऽप्यत्र ताः सन्तीति ध्वनितम् । तदिदं वस्तुना वस्तु व्यज्यते । काव्यकुशल इति
तादृशानामेष सभ्यत्वमत्र सूचितम् । तल्लक्षणं भरते—'सभ्यास्तु विबुधैर्ज्ञेया ये
दिदृक्षान्विता जनाः । मध्यस्थाः सावधानाश्च वागिमनो न्यायवेदिनः ॥ त्रुटिता-
त्रुटिताभिहा विनयानम्रकंधराः । अगर्वा रससारज्ञास्तौर्ध्रतयकोविदाः ॥ असद्वादनिवे-
क्षारश्चतुरा मत्सरच्छिदः । अमन्दरसनिष्यन्दिहृदया भूषणोच्चलाः ॥ सुवेषा भोगिनो
नानाभाषाचारविशारदाः । स्वलोपितस्थाननिष्ठास्तत्प्रशंसापरायणाः ॥' इति । चकोरो-
पमानेन विवेचनकर्तृत्वप्रार्थना व्यङ्ग्या । सोऽयमलंकारेण वस्तुध्वनिः । विदग्धप्रियेति
षष्ठीतत्पुरुषं कृत्वा वाण्या विशेषणम् । यद्वा वैदर्भ्यादीनाम् । अस्मिन्पक्षे कर्मधारयमा-
श्रित्य वैदर्भ्यादीनां कामिनीरूपत्वं व्यङ्ग्यम् । सोऽयं वस्तुनालंकारध्वनिः । वैदर्भ्याद्या
रीतयः शब्दालंकाराः । तल्लक्षणं कण्ठभरणे—'तत्रासमासा निःशेषसमग्रगुणगुम्फिता ।
विपक्षीस्वरसौभाग्या वैदर्भी रीतिरिष्यते ॥ पूर्वरीतेरनिर्वाहे खण्डरीतिस्तु मागधी ।
समस्तपञ्चषषपदामोजःकान्तिविबर्जिताम् । मधुरां सुकुमारां च पाषाळीं कवयो विदुः ॥'
इति । रीतिसामान्यलक्षणं च तत्रैव—'वैदर्भ्यादिकृतः पन्थाः काव्ये मार्ग इति स्मृतः ।
रीङ् गताविति धातोः सा व्युत्पत्त्या रीतिरिष्यते' ॥ इति । गौडी छादीनामेतत्संकरज-
त्वातिष्ठानमेवोपादानम् । चकोरा इवेत्युपमालंकारः सा यथा—'साधर्म्यमुपमा भेदे'
इति काव्यप्रकाशे । वामनेनाप्युक्तम्—'उपमानोपमेययोर्गुणलेशतः साम्यमुपमा' इति ।
दण्डिनाप्युक्तम्—'यथाकथंचित्सादृश्यं यत्रोद्भूतं प्रतीयते । उपमा नाम सा तस्याः प्रप-
ञ्चोऽयं निदर्श्यते ॥' इति । भद् भोदु इत्यादौ छेकानुप्रासः । कइणो इत्यादौ वृत्त्यनुप्रासः ।
स यथा तत्रैव—'वर्णवृत्तिरनुप्रासच्छेकवृत्तिगतो द्विधा । सोऽनेकस्य सकृत्पूर्वं एकस्या-
प्यसकृत्परः ॥' इति । इयं च वैदर्भी रीतिः । ओजःप्रसादश्चेषसमाधिमाधुर्यसौकुमार्यौ-
दार्यार्थव्यक्तिप्रभृतिबन्धगुणानामर्थगुणानां च विद्यमानत्वात् । एतेषां विवरणं न कृतम्,
ग्रन्थगौरवमयात् । एवमन्येऽपि कैशिक्यादयः शब्दालंकारा ज्ञेयाः । 'ध्वनिमत्ता तु या-
म्भीर्यम्' इत्युक्तत्वाद्गाम्भीर्यादयो गुणाश्च । केचित्तु रीत्यादीनामपि गुणत्वं मन्यन्ते ।
अत्र च 'रतिर्देवादिविषया' इत्युक्तत्वात्सरस्वत्यादिविषया रतिरुक्ता । विदग्धप्रियेत्येतेन
विदर्भदेशोत्पन्ननायिकाबोधकेन वैदर्भ्यादिशब्देन च समासोक्त्या रीतेर्नायिकालारोपात्,
काव्यकुशलपदेन च तेषां नायकलारोपात्, शृङ्गारो ध्वन्यते । स्थाप्यादि स्वयमूहम् ।
इदं च शार्दूलविक्रीडितम्—'सूर्याश्वमेसजस्तताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितम्' इति ।
'वर्णविन्यासयोगः । पद्यादौ वाद्यवक्त्रे वचसि च सकले प्राकृतादौ समोऽयम्' इत्युक्तेर्णा-
दिविचारः क्रियते—तत्र 'मो भूमिनिगुरुः भियं दिशति' इत्युक्तत्वाद्गणशुद्धिरास्ति ।
'मुखभयमरणक्षेपादुःखान्यवर्गः' इत्युक्तवर्णशुद्धिः । 'देवतावाचकाः शब्दा ये च भद्रा-

अवि अ ।

अकलिअपरिरम्मविन्ममाहँ अजणिअचुम्बणहम्बराहँ दूरम् ।

अघडिअघणताडणाहँ णिच्चं णमह अणङ्गरहँणमोहणाहँ ॥ २ ॥

दिवाचकाः । ते सर्वे नैव निन्द्याः स्युर्लिपितो गणतोऽपि च ॥' इत्यभिधानात् । 'मग-
णनगणदुहमित होइ मगणयगणहोइ म्मिच । उदासीण जत दुअगणअ अबसिदुइ अरि-
णिच ॥' 'मित्रान्मित्रादयः स्युर्यदि घनमुदयं शून्यकं बन्धुपीडाम्' इत्यरिसंज्ञकस्य सग-
णस्य मित्रसंज्ञान्यगणादुत्तरपठितस्य बन्धुपीडाप्रदत्वं न भन्तव्यम् । नान्दीलक्षणे
'शब्दतो वार्थतो वापि मनाक्काव्यार्थसूचनम्' इत्युक्तेस्तदप्युच्यते—सरस्वत्याः क्षीरजस्य
कर्पूरमञ्जरीः । 'सरस्वती स्यात्क्षीरजे नद्यां नद्यन्तरे गवि' इत्यजयः । विविधं वस्त्वभि-
नवसा समन्तादस्यति क्षिपति दर्शयितुमिति व्यासौ भैरवानन्दः । तदीययोगिनः कवयो
विद्वांसः कलाकुशलाः । वरा उत्कृष्टा वाणी यस्यां सा कर्पूरमञ्जरीसदृशी कान्ता ।
विदभैमगधपञ्चालदेशीयरीतिषु कं सुखं यासां ता नानाविलासिन्यः काव्याभिज्ञा रसिका
इति । 'हरोत्तमाहस्थितवस्तुवर्णनैः' इत्युक्तेज्योत्स्नापदेन शिवशिरःस्थितचन्द्रकलास्मा-
रणम् । भद्रमिति भद्रशब्दे 'सर्वत्र लवराम्' इति सूत्रेण रलोपे 'शेषादेशयोर्द्विल्लभ-
नादौ' इति दस्य द्वित्वे 'अत ओ सोः' इति सोरोकारादेशे प्राप्ते 'नपुंसके सोर्बिन्दुः'
इत्यनुस्वारः । एवमपेऽपि प्राकृतप्रक्रिया ज्ञेया । क्वचिद्विशेषं वक्ष्यामः । छद्मवच्छोमी-
शब्दौ 'दाढादयो बहुलम्' इति विदग्धवैदर्भीशब्दयोः साधू । जोहामिति ज्योत्स्नाशब्दे
'अधो मनयाम्' इति नलोपे प्राप्ते 'ह्रस्वगङ्गश्रद्धः' इति अस्य ह्रादेशे 'उपरि लोपः'
इति तलोपे 'अधामनयाम्' इति यलोपः ॥

अवि एति ।

अपि च ।

अकलितपरिरम्मविज्रमाण्यजनितचुम्बनहम्बराणि दूरम् ।

अगणितघनताडनानि नित्यं नमतानङ्गरत्योर्मोहनानि ॥

दूरमत्यर्थं ताडनानि चन्द्रकलोद्बोधनार्थानि 'अङ्गुष्ठे चरणे च गुल्फनिलये' इत्या-
दिना पञ्चसायकाद्युक्तानि । ताडनपदेन नखक्षतादीन्यप्युक्तानि । मोहनानि सुरतानि ।
अत्र संभोगशृङ्गार उक्तः । चुम्बनताडनपदान्यां तज्ज्ञानं लक्ष्यते । तेषां क्रियमाणत्वा-
देव । परिरम्भादिमेदास्त्वनतिप्रयोजनलान्न लिखिताः । अनङ्गरत्योरिति काव्यलिङ्गेन
नमतेति पदयोर्ल्यं सभ्यानामतिरसिकत्वं व्यङ्ग्यम् । सुरतानामतिशयितत्वं च मोह-
नानीति बहुवचनेनोत्तानकरणादयः सर्वे सुरतबन्धाः सूचिताः । सस्त्वपि परिरम्भा-
दिषु तज्ज्ञानानुत्पत्तौर्विशेषोक्तिः । सा यथा काव्यप्रकाशे—'विशेषोक्तिरलक्ष्णेषु का-
रणेषु फलवचः' इति । काव्यार्थसूचनेऽनङ्गरतिरूपयोश्चन्द्रपालकर्पूरमञ्जरीनां यकयो-
र्मोहनानीति ज्ञेयम् ॥

अवि अ ।

ससिहण्डमण्डणार्ण समोहणासाणं सुरअणपिआणम् ।
गिरिसगिरिन्दसुआणं संघाडी वो सुहं देउ ॥ ३ ॥

अवि अ ।

ईसारोसप्पसादप्पणदिसु बहुसो सगगङ्गाजलेहिं
आ मूलं पूरिदाए तुहिणअरअलारुप्पसिप्पीअ रुहो ।
जोहामुत्ताहलिलं णदमउलिणिहित्तग्गहत्थेहिं दोहिं
अग्घं सिग्घं व देन्तो जअह गिरिसुआपाअपक्केरुहाणम् ॥ ४ ॥

अवि अ । ससीति ।

शशिक्षण्डमण्डनयोः समोहनाशयोः सुरगणप्रिययोः ।
गिरिशगिरिन्द्रसुतयोः संघटना वः सुखं ददातु ॥

मोहने सुरते आशया सहितयोः । मोहस्य नाशेन सहितयोर्वा । अगन्मोहयतीति
मोहनोऽनन्तस्त्राशेन व्याप्त्या सहितयोर्वा । 'अग्घं व्याप्ती' एतत्कादम् । मोहनस्या-
सेन क्षेपेण सहितयोर्वा । शिवेन तस्य जितत्वात् । 'वापोः सः' इति सादेशे सर्वत्र सकार
एव । अनेन सदा स्त्रीसंगमेऽपि कामजयित्वादन्त्येभ्योऽतिशयित्वाद्यतिरेकालंकारो व्यङ्ग्यः ।
'महाहिमलया प्राप्ता चन्द्ररेखाविभूषणा' इत्यादौ देव्याश्चन्द्रचूडत्वं प्रसिद्धम् । मण्डनप-
देन विरुद्धवेषस्याप्यलंकारकारित्वसूचनाद्यतिरेकालंकार एव व्यङ्ग्यः ॥

अवि पति ।

ईर्ष्यारोषप्रसादप्रणतिषु बहुशः स्वर्गगङ्गाजलै-

रा मूलं पूरितया तुहिनकरकलारूप्यशुक्त्या रुद्रः ।

ज्योत्स्नामुक्ताफलाढ्यं नतमौलिनिहिताभ्यामग्रहस्ताभ्यां द्वाभ्या-

मर्घ्यं शीघ्रमिव ददज्जयति गिरिसुतापादपक्केरुहयोः ॥

बहुश ईर्ष्यारोषयोः सतोः प्रसादार्थं क्रियमाणेषु प्रणतिषु नतमौलिनिःक्षिप्ताग्रहस्ता-
भ्यां द्वाभ्यां गिरिसुतापादकमलयोश्चन्द्रकलारूप्यशुक्त्या शीघ्रमर्घमिव ददद्भुतो जयती-
त्यन्वयः । चन्द्रकलायाः शुक्तिवत् । अन्योऽपि मत्तो अलपूरितया रूप्यशुक्त्या सु-
त्पायुक्तं प्रणामपूर्वं हस्ताभ्यामर्घं ददातीत्यर्थः । बहुश इति तस्या मानिनीत्वं व्य-
ङ्ग्यम् । स्वर्गगङ्गाति भावित्वमभिप्रेत्युक्तम् । शीघ्रमिति मानवृद्धिभयं व्यङ्ग्यम् । देवीपा-
दयोश्चन्द्रकलासंबन्धकरणं कदाचिदस्याश्चन्द्रस्योद्दीपकत्वान्मदनावेशेन मानमग्र इति
शङ्कया । अत्र रूपकम्—'उपमैव तिरोभूतमेवा रूपकमिष्यते' इति तत्त्वज्ञानात् । अर्थ-

(नान्द्यन्ते ।)

सूत्रधारः—(परिकल्प्य नेपथ्यामिमुक्तमवलोचनम् ।) किं त्वं पश्यन्महो विभ
दीक्षदि अन्धाणं कुसीलवाणं परिजणो । जदो एका परोक्षिणां सिञ्च-

मिवेत्पुत्रेक्षा—‘अन्यथैव स्थिता वृत्तिश्चेतनस्येतरस्य वा । अन्यथोत्प्रेक्ष्यते यस्तु तादृ-
त्प्रेक्षां विदुर्बुधाः ॥’ इत्युक्तत्वात् । ‘परोक्षर्षाक्षमेर्ष्यां स्यादौर्ध्वान्मन्युतोऽपि वा’
इति रसकलिकायास्तुक्तत्वात् नन्दाकिनीरूपसपत्न्यामीर्ष्यां हेया गौर्याः । इयं च स्वाधी-
नमर्तुका । सा यथा तत्रैव—‘स्वाधीनपतिका सा तु यां न मुञ्चति बल्लभः’ इति ।
अन्योऽप्यवान्तरनायिकामेवोऽस्या योजनीयः । ‘दाढादयो बहुलम्’ इति छुत्किशब्दस्य
सिप्पीत्वाददेशः । तदुक्तम्—‘अधोवैर्दय्यक्षीनां नधूत्रमितस्यन्दयोः । हेतुवैरिक्तमं-
सिप्पी’ इति । इल्लेति ‘आत्विल्लोक्तालवर्तेता मतुपः’ इति मतुप इत्तः । ‘सिचदितु वा’
इति निहितेत्यत्र वा द्विलम् ॥

नान्द्यन्ते सूत्रधार इति कविचचनम् । एवमग्रेऽपि मध्ये मध्ये कविचचनं संस्कृतं
हेयम् । नान्दीलक्षणं तु—‘आक्षीर्नमस्किमारूपः श्लोकः काव्यार्थसूचकः । नान्दीति
कथ्यते’ इत्यादि भरते । नाट्यप्रदीपेऽपि—‘नन्दन्ति काव्यानि कवीन्द्रवयः कुसीलवाः
पारिवर्षाश्च सन्तः । यस्मादलं सज्जनसिन्धुर्हंसी तस्मादलं सा कथितेह नान्दी वा’
इयं च मङ्गलार्था—‘यथाव्यवहृत्य पुनः पूर्ववत् विप्रोपशान्तये । कुसीलवाः प्रकुर्वन्ति पूर्व-
रत्नः स उच्यते ॥ वरथापकाः प्रकुर्वन्ति सन्ति भूयस्वि वयसि । तथान्यवश्यं कर्तव्या
नान्दी विप्रोपशान्तये ॥’ इत्युक्तत्वात् । सा चेहाष्टपदी कृता—‘नाट्यपूर्वकृता नान्दी
त्वाक्षीर्वचनसंयुता । अष्टाङ्गपदसंयुक्ता प्रसस्ता वेदसंमिता । नान्दी पूर्वोदाहरित-
मिर्वाप्यलंकृता ॥’ इति भरतोक्तेः । पदानि चात्र श्लोकवरणरूपानि—‘श्लोकपादं पदं
केचित्सुप्तिवन्तमभापरे । परेऽवान्तरवाक्यैकस्वरूपं पदमूचिरे ॥’ इति नाट्यप्रदीपेऽभि-
हितत्वात् । अवान्तरवाक्यपक्षे षट्पदेयं प्रष्टव्या । सा चेयं सूत्रधारप्रयोज्या—‘सूत्र-
धारः पठेन्नान्दी मध्यमं ताळमाभितः ।’ इति भरतोक्तेः । ईदृशी नान्दी पठित्वा सूत्र-
धारे गते पश्चात्सूत्रधारः स्थापकाख्योऽपरः प्रविशतीति शेषः । उक्तं च दशरूपके—
‘पूर्वरत्नं विधायादौ सूत्रधारे निनिर्गते । प्रविश्य तद्वदपरः काव्यमास्थापयेन्नटः ॥’
इति । भावप्रकाशेऽपि—‘इयं रत्नं विधायादौ सूत्रधारे निनिर्गते । तद्वदः प्रविश्यान्यः
सूत्रधारगुणाकृतिः ॥’ इति । पूर्ववत्प्रत्ययार्थस्तुको वृद्धेः—‘पूर्वं रज्यत इति पूर्ववत्तो
नाट्यशाला । तात्पर्याव्ययमप्रयोग इति ।’ अन्यत्राप्युक्तः—‘समापतिः समा सभ्या
गायका वाचका अपि । अतो रत्न इति हेयः पूर्ववत्परिकल्प्यते । तस्मादयं पूर्ववत् इति
विद्वद्भिद्वच्यते ॥’ इति । सूत्रधारव्युत्पत्तिः संगीतसर्वस्वे—‘नर्तनीयकथासत्रं प्रबलं येन
सूच्यते । रत्नभूमिं समाकल्प्य सूत्रधारः स उच्यते ॥’ इति । लक्षणं चास्य तात्पर्याभा-
वैरुक्तम्—‘चतुरातोयनिष्णातोऽनेकभूषासमावृतः । नावाभाषणतत्त्वज्ञो नीतिशास्त्रार्थ-
तत्त्वविद ॥ वैद्योपचारचतुरः पौरुषेयविचक्षणः । तत्तद्गीताङ्गानेककलात्मकव्यवहारः ॥

आहं उच्चिणेदि । इवरा कुसुमावलीओ गुम्फेदि । अण्णा पडिसीसआहं
पडिसारेदि । कावि कसु वणिआओ पट्टए वट्टेदि । एस वंसे ठाविदो ट्ठाणो ।
इअं वीणा पडिसारीअदि । इमे तिण्णि मिअङ्गा सज्जीअन्ति । एस कां-
सतालणं पक्खालणुज्जलणं हल्लबोलो । एदं धुआगीदमालवीअदि । ता
किंवि कुट्टम्बं हक्कारिअ पुच्छिस्सम् । (नेपथ्यामिमुखमवलोक्य संज्ञापयति ।)

अवधार्य प्रयोक्ता च योक्तृणामुपदेशकः । एवं गुणगणोपेतः सूत्रधारः स उच्यते ॥
इति । द्वितीयस्य स्थापकसंज्ञा दर्शिता भरते—‘स्थापकः प्रविशेत्तत्र सूत्रधारगुणाकृ-
तिः ।’ इति । सूत्रधार इत्यस्याग्रे कचिद्व्यङ्ग्योऽस्ति । सूत्रधारपदं पुनरप्युच्चारणीयमिति
तस्यार्थः । तेन सूत्रधारो वदतीति द्वितीयपदस्यार्थः । एवमग्रेऽपि ज्ञेयम् । नेपथ्या-
मिमुखमिति । नेपथ्यं स्याज्जवनिका रङ्गभूमिप्रसाधनम् ।’ इत्यजयः ।

किं उणेति ।

किं पुनर्वृत्यप्रवृत्त इव दृश्यतेऽस्माकं कुशीलवानां परिजनः ।

जदो इति ।

यत एका पात्रोचितानि सिचयान्युच्चिनोति । इतरा कुसुमावलीर्गुम्फति ।
अन्या प्रतिशीर्षकाणि प्रसारयति ।

प्रतिशीर्षकाणि नाट्यलोचने—‘अमात्यकञ्चुकिभ्रेष्ठिवदूषकपुरोधसाम् । वेष्टनावद्ध-
पट्टानि प्रतिशीर्षाणि कारयेत् ॥’ इति ।

कापि ललुवर्णिकाः पट्टे वर्तयति ।

चित्रफलकानि चित्रयतीत्यर्थः ।

एष वंशे स्थापितो ध्वानः ।

वंशो वेणुवाद्यम् ।

इयं वीणा प्रतिसार्यते । इमे त्रयो मृदङ्गाः सृज्यन्ते ।

त्रैविध्यं च भरते—‘मायूरी अर्धमायूरी कूर्मरश्मी चेति त्रिधा ।’ इति ।

एष कांस्यतालानां प्रक्षालनोज्ज्वलानां हल्लहलः ।

‘हल्लबोल’ इति देशी ।

एतद्भुवागीतमालप्यते ।

उक्तं च भरते—‘आवेशिकी आक्षेपिणी कामिकी उत्थापिनी प्रासादिकी इति पञ्च
ध्रुवाः ।’ इति ।

तत्किमपि कुटुम्बमाकार्यं पृच्छामि ।

नेपथ्येति । संज्ञापनमाह्वानसंकेतकरणम् ।

(ततः प्रविशति पारिपार्श्वकः ।)

पारिपार्श्वकः—आणवेदु भावो ।

सूत्रधारः—(विचिन्त्य ।) किं उण णट्टपमट्टा विअ दीसअ ।

पारिपार्श्वकः—भाव, सट्ठअं णच्चिदव्वम् ।

सूत्रधारः—को उण तस्स कई ।

पारिपार्श्वकः—

भाव कहिज्जदु एदं को मणई रअणिवल्लहसिहण्डो ।

रहुउल्लूडामणिणो महेन्द्रपालस्स को अ गुरु ॥ ५ ॥

सूत्रधारः—(विचिन्त्य ।) पट्ठोत्तरं क्वलु एदम् । (प्रकाशम् ।) राअसेहरो ।

तत इति । पारिपार्श्वकलक्षणं च 'तस्यानुचरः पारिपार्श्वकः' इति साहित्यदर्पणे ।

आणवेदु इति ।

आज्ञापयतु भावः ।

'भाव इत्युच्यते विद्वान्' इति भावलक्षणम् ।

सूत्रधारः—

किं पुनर्नृत्यप्रवृत्ता इव दृश्यन्ते ।

पारिपार्श्वकः—

भाव, साट्ठकं नर्तितव्यम् ।

सट्ठकमिति । तल्लक्षणं च भावप्रकाशे—'सैव प्रवेशकेनापि विष्कम्भेण विना कृता । अङ्गस्थानीयविन्यस्तचतुर्जवनिकान्तरा ॥ प्रकृष्टप्राकृतमयीसट्ठकं नामतो भवेत् ।'

सूत्रधारः—

कः पुनस्तस्य कविः ।

पारिपार्श्वकः—

भाव कथ्यतामेतत्को भण्यते रजनीवल्लमशिखण्डः ।

रघुकुलचूडामणेर्महेन्द्रपालस्स कश्च गुरुः ॥

राजशेखरकविनाम्नः पर्यायो रजनीत्यादिः ।

सूत्रधारः—विचिन्तनं स्वगतपर्यायः । 'अभ्राव्यं स्वगतं मतम्' इति तल्लक्षणम् ।

पठेति ।

प्रश्नोत्तरं खल्वेतत् ।

मया पृष्टेऽनेनेहसमुक्तं चेदत्रोत्तरमस्तीत्यर्थः ।

पारिपार्श्वकः—सो एवस्स कई ।

सूत्रधारः—किं सट्ठवम् ।

पारिपार्श्वकः—(सुत्था ।) कविदं जेव्व छह्लेहिं ।

सो सट्ठवो चि मणई दूरं जो नाडिआई अणुहरइ ।

किं उण एत्थ पवेअसविकम्माई ण केवलं होन्ति ॥ ६ ॥

सूत्रधारः—(विचिन्त्य ।) ता किं चि सक्कअं परिहरिअ पाउअबन्धे पयट्ठो कई ।

पारिपार्श्वकः—सव्वभासाचउरेण तेण भणिदं जेव्व । जथा—

अत्थणिएसा ते च्चिअ सदा ते ज्जेअ परिणमन्ताइं ।

उत्तिविसेसो कव्वो मासा जा होइ सा होदु ॥ ७ ॥

प्रकाशमिति । 'सर्वभाव्यं प्रकाशं स्यात्' इति तल्लक्षणम् ।

रापति ।

राजशेखरः ।

काका वदति—

स एतस्य कविः ।

'गोत्रं नाम च बभ्रूयात्' इत्युक्तेः कविनामोक्तिः ।

किं साटकम् ।

कविदमिति ।

कथितमेव विदग्धैः ।

तत्साटकमिति भण्यते दूरं यो नाटिका अनुहरति ।

किं पुनरत्र प्रवेशकविष्कम्भकौ न केवलं भवतः ॥

दूरमत्यर्थम् । तल्लक्षणं सुधाकरे—'यजीचैः केवलं पात्रैर्भाविभूतार्थसूचनम् । अङ्ग-
योरुभयोर्मध्ये स विज्ञेयः प्रवेशकः ॥' इति । 'तत्र विष्कम्भको भूतभाविबलस्त्वंशसूचकः ।
असुख्यपात्ररचितः संक्षेपैकप्रयोजनः ॥' तद्वेदा अपि तत्रैव—'द्विधा स शुद्धो मिश्रश्च
मिश्रः स्यामीचमध्यमैः । शुद्धः केवलमध्योऽयमेकामेककृतो द्विधा ॥'

ता किमिति ।

तत्किमिति संस्कृतं परिहृत्य प्राकृतबन्धे प्रवृत्तः कविः ।

पारिपार्श्वकः—

सर्वभाषाचतुरेण तेन भणितमेव । जथा—

अवि अ ।

परुसा सकजबन्धा पाउअबन्धो वि होइ सुउमारो ।

पुरुसमहिलाणें जेत्तिअभिहन्तरं तेत्तिअमिमाणम् ॥ ८ ॥

सूत्रधारः—ता अप्या किं ण वणिदो तेण ।

पारिपार्श्वकः—सुणु । वणिदो जेव तत्कालकइणं मज्झम्मि मिअ-
ङ्गलेहाकहाआरेण अवराइएण । जघा—

बालकई कहराओ णिब्भअराअस्स तह उवज्झाओ ।

इअ जस्स परम्परए अप्या माहप्पमारुढो ॥ ९ ॥

अर्थनिवेशास्त एव शब्दास्त एव परिणमन्तोऽपि ।

उक्तिविशेषः काव्यं भाषा या भवति सा भवतु ॥

परिणमन्तोऽपीत्यनेन प्राकृतस्य संस्कृतयोर्नित्यमुक्तम् । तदुक्तं प्राकृतसर्वजीविन्याम्—
'प्राकृतस्य तु सर्वमेव संस्कृतं योनिः' इति । दण्डिना चोक्तम्—'तद्भवस्तत्समो देशी-
त्यनेकः प्राकृतक्रमः ।' इति । उक्तिविशेष इति 'तद्दोषी शब्दार्थौ' इत्यादिना का-
व्यप्रकाशे नानामेदमिदं काव्यमुपक्षिप्तम् । भाषाविशेषानादरश्चोक्तः । कण्ठाभरणे—
'संस्कृतेनैव कोऽप्यर्थः प्राकृतेनैव चापरः ।' इत्यादिना 'सर्वाभिरपि कथन' इत्यन्तेन ।

अवि एति ।

अपि च ।

पुरुषाः संस्कृतगुम्फाः प्राकृतगुम्फोऽपि भवति सुकुमारः ।

पुरुषमहिलानां यावदिहान्तरं तेषु तावत् ॥

महिलाः कामिन्यः ।

सूत्रधारः—

तदात्मा किं न वर्णितस्तेन ।

पारिपार्श्वकः—

शृणु । वर्णित एव तत्कालकवीनां मध्ये शृणाङ्गलेखाकथाकारेणापरा-
जितेन । यथा—

बालकविः कविराजो निर्भयराजस्य तथोपाध्यायः ।

इत्येतस्य परम्परया आत्मा माहात्म्यमारुढः ॥

यदा तु 'इति यस्य जयैः परम्परामाहात्म्यमारुढम्' इति पाठस्तदा जयैरुत्कर्षैः । आ-
रुढमिति भावे क्तः । इदं च कारणमाला । सा यथा—'अथोत्तरं चेत्युर्वस्य पूर्वस्वार्थस्य
१ कर्पू०

सो अस्स कई सिरिराअसेहरो तिहुअणं पि धवलेन्ति ।

हरिणकपालिसिद्धिप् णिकलङ्का गुणा अस्स ॥ १० ॥

सूत्रधारः—ता केण समादिट्ठा पउज्जव ।

पारिपार्श्वकः—

आउहाणकुलमौलिमालिआ राअसेहरकइन्दुगेहिणी ।

भत्तुणो किदिमवन्तिसुन्दरी सा पउज्जइदुमेदमिच्छदि ॥ ११ ॥

किं च ।

चन्दपालघरणीहरिणको चक्रवट्टिपअलाहणिमित्तम् ।

एत्थ सट्ठअवरे रससोत्ते कुन्तलाहिवसुदं परिणेदि ॥ १२ ॥

हेतुता । तदा कारणमाला स्याद' इति । परिकरोऽप्यत्र । स यथा—'विशेषणैर्यत्साकू-
तैरकः परिकरस्तु सः' इति । द्वितीयपाठे आरोहणस्य चेतनधर्मस्य जयेष्वारोपणादु-
त्तरोत्तरप्रसारितलक्षणया परमकाष्ठापन्नत्वं व्यङ्ग्यम् ।

स्ये इति ।

स एतस्य कविः श्रीराजशेखरस्त्रिभुवनमपि धवल्यन्ति ।

हरिणाङ्गप्रति(पङ्क्ति)सिद्धया निष्कलङ्का गुणा यस्य ॥

प्रतिकूलतया सिद्धिस्तत्कार्यकारित्वम् । त्रिभुवनमिति निष्कलङ्का इति च व्यतिरेकः ।
'उपमानाद्यदन्यस्य व्यतिरेकः स एव सः ।' इति काव्यप्रकाशे । अन्यस्य व्यतिरेको
विशेषेणातिरेक आधिक्यं व्यतिरेक इत्यर्थः । 'विस्तरादुत संक्षेपाद्विदधीत प्ररोचनाम्'
इत्युक्त्वात् 'प्रशंसा तु द्विधा ज्ञेया चेतनाचेतनाश्रया । चेतनास्तु कथानाथकविसभ्य-
नदाः स्मृताः ॥ अचेतनौ देशकालौ कालो मधुशरन्मुखः ॥' इत्युक्तेष्वेव कविप्रशंसा
कृता । नटप्रशंसा किं पुनरित्यादिना सूचिता ।

सूत्रधारः—

तत्केन समादिष्टाः प्रयुक्त्वम् ।

पारिपार्श्वकः—

आहुवानकुलमौलिमालिका राजशेखरकवीन्द्रगेहिनी ।

भर्तुः कृतिमवन्तिसुन्दरी सा प्रयोजयितुमेतदिच्छति ॥

कवेर्भार्या प्रयोजिका ।

किं चेति ।

चण्डपालघरणीहरिणाङ्गअकवर्तिपदलामनिमित्तम् ।

अत्र साटकवरे रसस्रोतसि कुन्तलाविपसुतां परिणयति ॥

ता भाव, एहि । अनन्तरकरणीयं संपादयाम् । जदो महाराजदेव्योर्भूमिजं
वेत्तूण अज्जो अज्जघडिणिआ अ जवणिअन्तरे वट्टदि ।

(इति परिक्रम्य निष्क्रान्तौ ।)

प्रस्तावना ।

(ततः प्रविशति राज्ञा देवी विदूषको विभक्तश्च परिवारः । सर्वे परिक्रम्य यथोचितमुप-
विशन्ति ।)

राजा—देवि दक्खिणावहणरिन्दणन्दिणि, बडावीअसि इमिआ वस-
न्तारम्मेण । जदो

विम्बोठे बहलं ण देन्ति मज्जणं णो गन्धतेल्लामिआ

वेणीओ विरअन्ति देन्ति ण तथा अज्जम्मि कुप्पासअम् ।

जं बाका मुहकुङ्कुमम्मि वि घणे वट्टन्ति ठिल्लाअरा

तं मण्णे सिसिरं विणिज्जिअ बला पत्तो वसन्तूसओ ॥ १३ ॥

रसाः शृङ्गारादयो जलं च । स्रोतः प्रवाहः । साटकलक्षणं त्वभ्यवायि । अत्र रूप-
कण्ठेषावुप्रासाः । अनेन तथा नायकप्रशंसा साटकस्वरूपप्रशंसा च कृता । उक्तं हि—
'वायाकलापः प्रथमं कलाविधिरनन्तरः । वायाद्यन्त्या न दृश्यन्ते व्यवहाराः कथंचन ॥
वायाकलापस्तु कवेरसीधाय्यप्रकाशनम् ।' इति ।

ता इति ।

तद्भाव, एहि । अनन्तरकरणीयं संपादयाम् । यतो महाराजदेव्योर्भू-
मिकां गृहीत्वा आर्य आर्यभार्या च अवनिकान्तरे वर्तते ।

तत इति । 'एवामन्यतमेनार्य पात्रावाक्षिप्य सूत्रभृक् । प्रस्तावनान्दे निर्गच्छेततो
वस्तु प्रपश्येत् ॥' इति दशरूपके उक्तत्वात् । 'गूढमन्त्रः क्षुचिर्वाग्नी भक्तो नमोविच-
क्षणः । स्यान्नमोसचिबस्तस्य कुपितस्त्रीप्रसादकः ॥' इत्युक्त्वा 'पीठमर्हो विटयैव विदू-
षक इति त्रिधा ।' इति तद्भेदांशोक्त्वा 'क्रीडाप्रायो विदूषकः । स्ववपुर्वैषभाषाभिर्ही-
नसकारी स्वकर्मकृत् ।' इति विदूषकलक्षणमभिहितं शृङ्गारतिलके ।

राजेति ।

देवि दक्षिणापथनरेन्द्रनन्दिनि, वर्षसेज्जेन वसन्तारम्मेण ।

जदो इति ।

यतः ।

विम्बोठे बहलं न ददति मदनं नो गन्धतैलामिआ

वेणीर्विरचयन्ति ददति न तथाज्जेअपि कूर्पासकम् ।

देवी—देव, अहं वि तुज्झ पडिवट्ठाविआ भविस्सम् । जघा—
 छोल्लन्ति दन्तरअणाहं गदे तुसारे
 ईसीसि चन्दणरसम्मि मणः कुणन्ति ।
 एहिं सुवन्ति धरमज्झमसालिआसु
 पाअन्तपुञ्जिअपडं मिहुणाहं पेच्छ ॥ १४ ॥

यद्बाला मुखकुङ्कुमेऽपि घने वर्तन्ते शिशिलादरा-

स्तन्मन्ये शिशिरं विनिर्जित्य नलात्प्राप्तो वसन्तोत्सवः ॥

कूर्पासकं चोलिका । 'बाला स्वात्पोडशाब्दा' इति बालालक्षणम् । अनेन तासां वि-
 लासवत्त्वं व्यङ्ग्यम् । बाला इत्यस्यावृत्तेरर्थवीपकम् । 'अनेकशब्दोपादानात्किञ्चैकान्न
 वीप्यते ।' इति दण्डिनोक्तम् । अत्र च देन्ति देन्ति इति कथितपदत्वं काव्यदोषो न
 शङ्कनीयः । विरअन्तीत्येतेन च्छेकानुप्रासनिर्वाहकत्वेन गुणत्वात् । तल्लक्षणं च 'सोऽने-
 कस्य सकृत्पूर्वः' इति काव्यप्रकाशे । अस्यार्थः—अनेकस्य व्यञ्जनस्य सकृदेकवारं साम्यं
 पूर्वं यस्य स च्छेकानुप्रास इति । न चाव्यवधानेन पूर्वतावामेव स इति बाध्यम् । 'त-
 तोऽरुणपरिस्सन्दमन्वीकृतवपुः शशी । दध्ने कामपरिक्षामकामिनीगण्डपाण्डुताम् ॥'
 इत्यादावप्यकारमकाराकाराकारपकाराकारव्यवधानेन तदनुदाहरणत्वापातात् । यद्वैकस्य
 देन्तिपदस्य दानविशेषार्थान्तरसंक्रमितवाच्यत्वाददोष इति युक्तमुत्पदयामः ।

देवी—

देव, अहमपि तव प्रतिवर्धिका भविष्यामि ।

प्रतिवर्धयतीति प्रतिवर्धिका । वसन्तवर्णिकेत्यर्थः ।

अवेति ।

यथा—

स्फुरन्ति दन्तरत्नानि गते तुषारे

ईषदीपचन्दनरसे मनः कुर्वन्ति ।

इदानीं स्वपन्ति गृहमध्यमशालिकासु

पादान्तपुञ्जितपटं मिथुनानि प्रेक्षस्य ॥

मध्यमशालिकास्त्रिखनेनान्तर्दृष्टत्वापस्त्यक्त इत्युक्तम् । पावान्तेत्यादिना पटानपे-
 क्षोका । स्फुरन्तीत्यनेनोष्ठानां हाससहत्वमुक्तम् । यथा शृङ्गारतिलके—'किञ्चिद्विकसि-
 तैर्गण्डैः किञ्चिद्विस्फुरितैर्लघुः । किञ्चित्कम्पद्विजैः सोऽप्यमुत्तमानां भवेद्यथा ॥' इति ।
 मिथुनानीति निरहासहत्वं व्यङ्ग्यम् ।

(नेपथ्ये ।)

वैतालिकः—जय पुवदिअङ्गनामुअङ्ग चम्पाचम्पककण्णउर लीला-
णिज्जिअराढादेस विक्कमकन्तकामरूप हरिकेलीकेलिकारअ अवमाणिअ-
जच्चसुवण्णवण्ण सवङ्गसुन्दरत्तणरमणिज्ज, सुहाअ दे होदु सुरहिसमार-
म्भो । इह हि

पण्डीणं गण्डवालीपुलअणचवला कञ्चिवालावलीणं

माणं दो हण्डअन्ता रहरहसकला लोलचोलप्पिआणम् ।

कण्णाडीणं कुणन्ता चिउरतरलणं कुन्तलीणं पिप्पुं

गुम्फन्ता गेहगण्ठि मलयसिहरिणो सीअला वान्ति वात्ता ॥१५॥

जयेति ।

जय पूर्वदिगङ्गनामुअङ्ग चम्पाचम्पककर्णपूर लीलानिर्जितराढादेश विक-
माक्रान्तकामरूप हरिकेलीकेलिकारक अपमानितजात्यसुवर्णवर्ण सर्वाङ्गसुन्दर-
त्वरमणीय, सुखाय ते भवतु सुरभिसमारम्भः ।

भुज्जः कामुकः । 'राढागाढत्व' 'चङ्गत्व' इति वा पाठः । 'अवमानितकर्णसुवर्णदान'
इति वा पाठः । राङ्गः सर्वाः संबुद्धयः । चम्पाराढाकामरूपहरिकेत्याख्या देशाः । का-
मस्य रूपमिति न व्याख्या । प्रक्रमभङ्गापत्तेः । चङ्गत्वं नानाकलाकौशलत्वम् । आशयोः
संबुद्धो रूपकम् । हरिकेली कामिनीवैल्यर्थल्लेषः । सुरभिर्वसन्तः ।

इह हि

पाण्डीनां गण्डवालीपुलकनचपलाः काञ्चीवालावलीनां

माणं द्विः खण्डयन्तो रतिरमसकरा लोलचोलाङ्गनानाम् ।

कार्णाटीनां कुर्वन्तो कुन्तलतरलनं कुन्तलीनां प्रियेषु

गुम्फन्तः जेहअर्थि मलयशिखरिणः शीतला वान्ति वाताः ॥

पाण्ण्वाद्यस्तद्देशोद्भवाः स्त्रियः । पुलकनं पुलककरणम् । तरलनं तरलवस्त्रकरणम् ।
एतेन कामोद्दीपकत्वमुक्तं दाक्षिणात्यवायूनाम् । एतेन तत्तद्देशाधिपत्यं राज्ञो व्यङ्ग्यम् ।
अन्यथा विपक्षदेशवर्णनं रोषावहत्वादनौचित्यमेव ब्रजेत् । जेहेति 'जेहेति वा' इत्य-
नेन विप्रकर्षाभावपक्षे 'उपरि लोपः' इत्यनेन सलोपः । लक्ष्यवशाद्वक्ष्यप्रवृत्तेरङ्गी-
कारात्, परमपि 'अधोमनयाम्' इति प्राप्तं नलोपं बाधित्वा 'हृल्लवणक्षणां हः' इति
दादेशः । 'द्वेदौ' इति द्विशब्दस्य दोषादेशः । अत्र कारकहेत्वलंकारः । 'हेतुषु
सूक्ष्मलक्ष्यौ च बाचासुत्तमभूषणम् । कारकज्ञापकौ हेतु तौ चानेकविधौ यथा ॥' इति
दण्डिनोक्तत्वात् ।

(अथैव ।)

द्वितीयः—

जावं कुङ्कुमपङ्कलीदमरटीगण्डप्पहं चम्पञं

भोआवट्टिअदुद्धमुद्धकलिआ पप्फुलिआ मल्लिआ ।

मूले सामलमगलमगमसलं लक्खिज्जए किंसुअं

पिज्जन्तं मसलेहिं दोहिं वि दिसामाएसु लम्भोहिं व ॥ १६ ॥

राजा—पिण्ड विष्णुमलेहए, एको अहं वट्ठावओ तुज्ज, एका तुमं वट्ठाविआ मज्ज । किं उण दुवे वि अस्से वट्ठाविआ कञ्चणचण्डरअणचण्डेहिं बन्दीहिं । ता विष्णुममरट्टपअट्टाविअं तरट्टीणम्, णट्टावअं मल्लममारुदन्दोलिदलदाणच्चणीणम्, चारुपवञ्चितपञ्चमं कलअण्ठिकण्ठकन्दलेसु, कन्दलिअकन्दप्पकोअण्डदण्डखण्डिदचण्डिमम्, सिणिद्धबन्धुं वसुंधरापुरं धीए । विसारिअ पसइप्पमाणे अच्छिणी महुच्छवं जहिच्छं पेच्छदु देवी ।

जावमिति ।

जातं कुङ्कुमपङ्कलीदमहाराट्टीगण्डप्रभं चम्पकं

स्तोकावर्तितदुग्धमुग्धकलिका प्रोत्फुल्ला मल्लिका ।

मूले इयामलमगलमगमरं लक्ष्यते किंशुकं

पीयमानं मधुपान्यां द्वाभ्यामपि दिशाभागेषु लम्बाभ्यामिव ॥

मरठीति दंष्ट्रादिः । यो इति 'स्तस्य यः' इति यः । स्तोत्रपदमल्यन्तसाहचर्यार्थम् । मुग्धा मुन्दरी । 'मुग्धः मुन्दरमूढयोः' इत्यभिधानात् । महाराट्टीपदं गौरवातिशयकथनार्थम् । स्वभावतस्तद्वृण्डानां गौरवात् । असलो भ्रमरः । अत्र रूपकस्वभावोत्पत्त्युत्प्रेक्षाः । स्वभावोक्तिर्दण्डनोक्ता—'नानावस्थं पदार्थानां रूपं साक्षाद्विबुष्वती । स्वभावोक्तिश्च जातिवैलयाया सालङ्कृतिर्यथा ॥' इति ।

राजा—

प्रिये विभ्रमलेखे, एकोऽहं वर्षापकस्तत्र, एका एवं वर्षापिका मम । किं पुनर्द्वावप्यावां वर्षापितौ काश्चनचण्डरत्नचण्डाभ्यां बन्दिभ्याम् । तद्विभ्रमगर्वभ्रतर्कं तर्कणीनाम्, नर्तकं मलयमारुतान्दोलितलतानर्तकीनाम्, चारुप्रपञ्चितपञ्चमं कलकण्ठीकण्ठकन्दलेषु, कन्दलितकंदर्पकोदण्डदण्डखण्डितचण्डिमानम्, सिङ्गवान्वधं वसुंधरापुरंभ्याः । विस्तारं प्रसूतिप्रमाणे अक्षिणी मधूत्सवं यथेच्छं प्रेक्षतां देवी ।

देवी—जघा किल निवेदिदं बन्दीहि । पञ्च जेव मलयानिला ।
तथाहि ।

लङ्कातोरणमालिकातरलिणो कुम्भोद्भवस्सासमे

मन्दन्दोलिदचन्दण्डुमलदाकर्पूरसंपर्किणो ।

कङ्कोलीकुलकम्पिणो फणिलतानिष्वहनर्तका-

चण्डं चुम्बिततन्म्ववणिसलिला वान्ति चित्तानिला ॥ १७ ॥

वर्धापनं वर्णनम् । विभ्रमेत्यादि सधूत्सवविशेषणानि । तरहीति दंष्ट्रादित्वात् । णट्टा-
वधमिति वयोऽनुसारेण । तारुण्यं हि विभ्रमनिदानम् । अथवा यथायं कामिनीनां
विभ्रमजनकस्तथा वसन्तोत्सवोऽपि । कामुकानिह विलोक्य कामिन्यो विभ्रमसमुद्रममा
भवन्ति । अर्थत उपमानम् । तेन विमर्षित्वं न दोषः । एतेन स्वस्य कामुकता
व्यङ्ग्या । ‘क्रोधः स्मितं च कुसुमाभरणादियाच्चा तद्वर्जनं च सहसैव विमण्डनं च ।
आक्षिप्य कान्तवचनं लपनं सखीभिर्निष्कारणस्थितगतेन च विभ्रमः स्यात् ॥’ इति
विभ्रमलक्षणम् । ‘तत्तास्यं ताण्डवं चैव छलितं शम्बया सह । हल्लीसकं च रासे च
षट्प्रकारं प्रचक्षते ॥’ इति षट्प्रकारमपि नृत्तं पृथक्ते । पञ्चमः स्वरः । कलकण्ठी को-
किला । चार्विल्यादौ विशेषणद्वयं बहुव्रीहिः । विस्तार्येत्यादिना विस्तारिताख्यो हृषिकार
उक्तः । तदुक्तम्—‘आयतं विस्फुरत्तारं विस्फारितमुदाहृतम् ।’ इति । एतेनादराति-
शयो व्यङ्ग्यः । अत्र हेतुरूपके । नर्तकमित्यादौ समाधिः । ‘अन्यधर्मस्ततोऽन्यत्र लो-
कसीमानुरोधिना । सम्यगाधीयते यत्र स समाधिः स्मृतो यथा ॥’ इति दण्डी ।

देवि—

यथा किल निवेदितं बन्दिम्याम् ।

सस्यमेवोक्तमित्यर्थः ।

प्रवृत्ता एव मलयानिलाः । तथाहि ।

लङ्कातोरणमालिकातरलिनः कुम्भोद्भवस्सासमे

मन्दान्दोलितचन्दनद्रुमलताकर्पूरसंपर्किणः ।

कङ्कोलीकुलकम्पिनः फणिलतानिष्वहनर्तका-

अण्डं चुम्बिततन्म्ववणिसलिला वान्ति चैत्रानिलाः ॥

कङ्कोली वृक्षविशेषः । फणिलताः फणिरूपा लताः । लताविशेषा (ताम्बूलवृक्षः) वा ।
निष्पष्टं निःशेषं नितरां वा । महाराष्ट्रभाषायाम् ‘निष्पट’ इति प्रसिद्धम् । एतेन आम्श्या-
दिकमुक्तं वाच्योः । अत्र प्रसादमाधुर्यसौकुमार्याव्यञ्जनं कक्षाः । ते यथा कक्षाभरणे—
‘प्रसिद्धार्थपदस्य यत्प्रसादोऽभिधीयते । या पृथक्पदता वाक्ये तन्माधुर्यमिति स्मृतम् ॥

अवि अ ।

माणं मुञ्चथ देह वल्लहजणे दिट्ठि तरङ्गुत्तरं

तारुण्यं दिअहाइं पञ्च दह वा पीणत्थणत्थम्भणम् ।

इत्थं कोइलमञ्जुसिञ्जणमिसादेअस्स पञ्चेसुणो

दिण्णा चित्तमहूसवेण मुअणे आण्णे व सवंकसा ॥ १८

विदूषकः—भो, तुझाणं सबाणं मज्जे अहमेक्को कालक्खरिओ ।

जस्स मे ससुरस्स ससुरो पण्डिअघरे पुत्थिआइं वहन्तो आसी ।

चेटी—(विदूष ।) तदो आगदं दे अण्णएण पण्डित्तणम् ।

विदूषकः—(सकोपम् ।) आः दासीए धीए भविस्सकुट्टणि णिल्ल-
क्खणे अविअक्खणे, ईरिसो हं मुखो जो तुए वि उअहसिज्जामि ।

अनिधुराक्षरप्रायं सुकुमारमिति स्मृतम् । यत्र संपूर्णवाक्यत्वमर्थव्यक्तिं वदन्ति ताम् ॥
इति । एवमग्रेऽपि गुणा द्रष्टव्याः । अत्रानुप्राससमाख्यर्थश्लेषाः ।

अपि च ।

मानं मुञ्चत ददत वल्लभजने दट्ठि तरङ्गोत्तरां

तारुण्यं दिवसानि पञ्च दश वा पीनस्तनस्तम्भनम् ।

इत्थं कोकिलमञ्जुशिञ्जनमिषादेवस्स पञ्चेषो-

र्दसा चैत्रमहोत्सवेन भुवने आशेव सर्वकथा ॥

मानलक्षणं शृङ्गारतिलके—‘स मानो नायिका यस्मिन्नीर्घ्वया नायकं प्रति । धत्ते
विकारमन्यञ्जीसज्जदोषवशाधया ॥’ इति । तरङ्गितेति तदाख्यो दृग्विकार उक्तः ।
कल्लोअ इव यत्कान्तिविच्छेदस्तत्तरङ्गितम् ।’ इति तल्लक्षणम् । चैत्रे मधूत्सवश्चैत्रमधू-
त्सवः । सर्वकथेति तत्र कामुकरहितत्वं व्यङ्ग्यम् । अत्र विप्रलम्भशृङ्गारः । कोकिल-
रवादयो विभावाः । दृग्विकारादयोऽनुभावा द्रष्टव्याः । निर्वेदादयो व्यभिचारिणश्च ।

विदूषकः—

भो, गुष्माकं सर्वेषां मध्येऽहमेकः कालाक्षरिकः । यस्य मे अशुरस्य
अशुरः पण्डितगृहे पुस्तकानि वहन्नासीत् ।

कालाक्षराणि वेत्तीति कालाक्षरिकः पण्डितः ।

चेटी—

तत् आगतं ते अन्वयेन पाण्डित्यम् ।

वंशक्रमगतमित्यर्थः ।

अण्णं च हे परपुत्तविट्ठालिणि रच्छालोद्विणि भमरटेण्ठे टेण्ठाकराले कोसस-
हापहारिणि दुट्ठसंघट्टिदे, अहवा हत्थकङ्कणं किं दप्पणेण पेक्खीअदि ।

विचक्षण—(विभाव्य ।) एवं जेदम् । तुरङ्गस्स सिग्घत्तणे किं सा-
विस्सणो पुच्छीअन्ति । ता वण्णअ वसन्तअम् ।

विदूषकः—तुमं उण पञ्जसगदा सारिअ व कुरुकुराअन्ती चिट्ठसि,
ण किं पि जाणेसि । ता पिअवअस्सस्स देवीए अ पुरदो पठिस्सम् । जदो
ण कत्थूरिआ कुमामे वणे वा विकिणीअदि, णं सुवण्णं कसवट्ठिअं विणा
सिलापट्टए कसीअदि ।

राजा—पिअवअस्स, ता पढ । सुणीअदु ।

विदूषकः—

आः दास्याः पुत्रि मविध्यत्कुट्टनि निर्लक्षणे अविचक्षणो, ईदृशोऽहं मूर्खो
यस्त्वयाप्युपहस्ये ।

प्राकृत आत्मनेपदपरस्मैपदव्यत्ययः । धीए इति दंष्ट्रादिः ।

अन्यच्च हे परपुत्रविट्ठालिणि रच्छालुण्ठिनि भ्रमरटेण्ठे टेण्ठाकराले कोष-
सतापहारिणि दुष्टसंघटिते, अथवा हस्तकङ्कणं किं दर्पणेन दृश्यते ।

इदानीमेष मया कवित्वं कर्तव्यमित्यर्थः । विट्ठालिनी भ्रंशिका । परपुरुषलम्पटे-
त्यर्थः । भ्रमरटेण्ठा कुचेष्टावती । टेण्ठाकराला व्यर्थप्रलापिनी । एते देशीशब्दाः
कोषाः शपथास्तेषां शतेन वर्तनशीला । सिग्घाशपथकारिणीत्यर्थः ।

विचक्षणा—

एवमेतत् । तुरंगस्य शीघ्रत्वे किं साक्षिणः पृच्छन्ते । तद्वर्णय वसन्तम् ।

विदूषकः—

त्वं पुनः पञ्जरगता शारिकेव कुरुकुरायमाणा तिष्ठसि, न किमपि जा-
नासि । तस्मिन्प्रियवयसस्य देव्याश्च पुरतः पठिष्यामि । यतो न कस्तूरिका कु-
ग्रामे वने वा विक्रीयते, न सुवर्णं कषपट्टिकां विना शिलापट्टके कष्यते ।

ईदृशकवित्वाभयनायोग्याया अज्ञायास्तत्र सविधे न पठिष्यामीति भावः ।

राजा—

प्रियवयस, तत्पठ । श्रूयताम् ।

अस्माभिरिति शेषः ।

(विदूषकः पठति ।)

कुलकुरं कलमकूरसमं वहन्ति

जे सिन्दुवारविटवा मह बल्लभा दे ।

जे गालिअस्स महिसीदहिणो सरिच्छा

ते किं च मुद्धविअइल्लपसूणपुञ्ञा ॥ १९ ॥

विचक्षणा—णिअकन्तारज्जणजोमां दे वअणम् ।

विदूषकः—ता उआरवअणे, तुमं पढ ।

देवी—(किंचित्स्मिता ।) सहि विअक्खणे, अस्माकं पुरदो तुमं गाढं कइत्तणेण उच्चाणा होसि । ता पढ संपदं अज्जउत्तस्स पुरदो सअं कदं किंपि कवम् । जदो तं कवं जं सहाए पदीअदि, तं सुवण्णं जं कसवट्टए णिव-
ट्टेदि, सा धरिणी जा पिअं रज्जेदि, सो पुत्तो जो कुलं उज्जलेदि ।

कुल्लेति ।

पुष्पोत्करं कलमकूरसमं वहन्ति

ये सिन्दुवारविटपा मम बल्लभास्ते ।

ये गालितस्य महिषीदधः सदक्षा-

स्ते किं च मुग्धविचकिलप्रसूणपुञ्ञाः ॥

कूर ओदनः । विचकिलास्तरुमेदाः । मम बल्लभा इत्यनेन स्वस्य कामकलाकुश-
लत्वं व्यङ्ग्यम् ।

विचक्षणा—

निजकान्तारज्जनयोग्यं ते वचनम् ।

खडुद्धिमेव केवलमाश्रित्य रज्जयसीति भावः ।

विदूषकः—

तदुद्धारवचने, त्वं पठ ।

देवी—

सखि विचक्षणे, अस्माकं पुरतस्त्वं गाढं कवित्वेनोक्ताना भवसि ।

अतिगर्वायस्य इति भावः ।

तत्पठ सांप्रतमार्यपुत्रस्य पुरतः स्वयं कृतं किमपि काव्यम् । यतस्त-
त्काव्यं यत्समायां पठ्यते, तत्सुवर्णं यत्कषपट्टिकायां निवर्तते, सा बुद्धिणी
या पतिं रज्जयति, स पुत्रो यः कुलमुज्ज्वलयति ।

‘सर्वस्त्रीभिः पतिर्वाच्य आर्यपुत्रेति शौबने’ इत्युक्तेरार्यपुत्रस्येत्युक्तम् ।

विचक्षणा—जं देवी आणवेदि । (ब्रूति ।)

जे लङ्कागिरिमेहल्यहिं स्खलिदा संमोजखिण्णोरई-

स्फारण्फुल्लफणावलीकबलणे पत्त दुरिदत्तणम् ।

ते एहिं मलयानिला विरहिणीणीसाससंपर्किणो

जादा क्षति सिमुत्तणे वि बहला तारुण्यपुण्णा विअ ॥ २० ॥

राजा—सखं विअक्खणा विअक्खणा चतुरत्तणेण उत्तीणम् । ता किं अण्णम् । कहणं वि कई ।

देवी—(बिहस ।) कइचूडामणित्तणेण द्विदा एसा ।

विदूषकः—(सकोषम् ।) ता उज्जुअं जेव किं ण भणीअदि देवीए, अत्तुत्तमा विअक्खणा कवम्मि, अच्चहमो कविअलबक्षणो ति ।

विचक्षणा—

येदेव्याज्ञापयति ।

जे इति ।

ये लङ्कागिरिमेखलायां स्खलिताः संमोजखिण्णोरणी-

स्फारोत्फुल्लफणावलीकबलने प्राप्ता दुरिप्रस्वम् ।

त इदानीं मलयानिला विरहिणीनिःश्वाससंपर्किणो

जाता क्षतिः शिशुत्वेऽपि बहलास्तारुण्यपूर्णा इव ॥

अयं श्लोकः कविनिबद्धवक्तृप्रौढोक्तिनिर्मिते ध्वनौ निःश्वाससंपर्कत्वेन वस्तुना प्राप्तैश्वर्याः किं किं न कुर्वत इति वस्तु व्यज्यत इत्युदाहरणविषयत्वेनोदाहृतः काव्यप्रकाशे [चतुर्थोऽध्याये] । सत्या अत्युत्प्रेक्षाया व्यञ्जनेऽकिञ्चित्करत्वाभालंकारव्यञ्जनोदाहरणम् । अत्र हेतुत्प्रेक्षासमाधिविभावनाः । विभावना दण्डिनोक्ता—‘प्रसिद्धहेतुव्यावृत्त्या यत्किञ्चित्कारणान्तरम् । यत्र स्वाभाविकत्वं वा विभाव्यं सा विभावना ॥’ इति ।

राजा—

सखं विचक्षणा विचक्षणा चतुरत्वेनोत्तीनाम् । तत्किमन्यत् । कवीनामपि कविः ।

देवी—

कविचूडामणित्वेन स्थितैषा ।

विदूषकः—

तद्वज्ज्वेव किं न भण्यते देव्या, अत्युत्तमा विचक्षणा काव्ये, अत्यधमः कपिञ्जलग्राक्षणा इति ।

विचक्षणा—अज्ज, मा कुवं जेव कइत्तणं पिसुणोह । जदो णिअकन्तारञ्जणजोमं णिजोदरभरित्तणम् । णिन्दणिज्जे वि अत्थे सुउमारा दे वाणी, लम्बत्थणीए विअ एक्कावल्ली, तुन्दिलाए विअ कञ्जुलिया, ठेराए विअ कडक्खविकखेवो, कट्टिदकेसाए विअ मालदीकुसुममाला, काणाए विअ कज्जलसलाआ, ण सुट्टुदरं भादि रमणिज्जा ।

विदूषकः—तुज्झ उण रमणिज्जे वि अत्थे ण सुन्दरा सद्दावल्ली । कणअकडिसुत्तए विअ लोहकिङ्किणीमाला, पडिवट्ठे विअ टसरविरअणा, गोरअणीए विअ चन्दणचच्चा, ण चारुत्तणमवलम्बेदि । तहा वि तुमं वण्णीअसि ।

विचक्षणा—अज्ज, मा कुप्प । का तुझेहिं सह पडिसद्धा । जदो तुमं णाराओ विअ णिरक्खरो वि रअणतुलाए णिउज्जीअसि । अहं उण तुले व लद्धक्खरा वि ण सुवण्णलवे विणिउज्जीआमि ।

विचक्षणा—

आर्य, मा कुप्प । काव्यमेव कवित्वं पिशुनयति । यतो निजकान्तारञ्जनयोग्यं निजोदरं भरित्वम् । निन्दनीयेऽप्यर्थे सुकुमारा ते वाणी, लम्बस्तन्या इवैकावली, तुन्दिलाया इव कञ्जुलिका, स्वविराया इव कटाक्षविक्षेपः, कर्तितकेशाया इव मालतीकुसुममाला, काणाया इव कज्जलशलाका, न सुष्ठुतरं भाति रमणीया ।

ते वाणी न भातीत्यर्थः ।

विदूषकः—

तव पुना रमणीयेऽप्यर्थे न सुन्दरा शब्दावली । कनककटिसूत्र इव लोहकिङ्किणीमाला, प्रतिपट्ट इव त्रसरविरचना, गौराङ्गा इव चन्दनचर्चा, न चारुत्वमवलम्बते । तथापि त्वं वर्ण्यसे ।

प्रतिपट्टः पट्टसूत्रम् । चन्दनचर्चायाः स्वतः सुन्दरत्वेऽपि गौरेऽङ्गे परभागालाभादसौन्दर्यम् । अर्थासुन्दरत्वेऽपि काव्यकौशलादहं सुकविः, त्वं स्वार्थसौन्दर्येऽप्यसुन्दरकवित्वे वर्ण्यसे च सर्वैरिति महदाश्चर्यमिति भावः ।

विचक्षणा—

आर्य, मा कुप्प । का युष्माभिः सह प्रतिस्पर्धा । यतस्त्वं नाराच इव निरक्षरोऽपि रत्नतुलायां नियुज्यसे । अहं पुनस्तुलेष लब्धाक्षरापि न सुवर्णमाण्डे(लवे) विनियुज्ये ।

विदूषकः—एवं मह भणन्तीए तुह वामं दक्षिणं अ जुहिष्ठिरजे-
दृमाधरणामहेअं अङ्गजुअलं उप्पाडइस्सम् ।

विचक्षणा—अहं वि उत्तराफगुणीपुरस्सरणक्खत्तणामहेअं अङ्गं
तुह श्चि खण्डिस्सम् ।

राजा—वअस्स, मा एवं भण । कइत्तणे द्विदा एसा ।

विदूषकः—(सक्कोषम् ।) उज्जुअं एव ता किं ण भणह, अङ्गाणं
चेडिआ हरिअन्दणन्दिअन्दकोट्टिसहालप्पहुदीणं पि पुरदो सुकइ च्चि ।

राजा—एवं णेदम् ।

(विदूषकः सक्कोषं परिक्रामति ।)

विचक्षणा—तहिं गच्छ जहिं मे पदमा साडिआ गदा ।

नाराचो लोहशलाका । नाराचस्य हि रजतुलावेधनमुपयोगः । तुलायास्तु सुवर्ण-
भाण्डे न कोऽपीति निरक्षरलब्धाक्षरपदयोस्तात्पर्यम् ।

विदूषकः—

एवं मम भणन्त्यास्तव वामं दक्षिणं च युधिष्ठिरज्येष्ठभ्रातृनामधेयमङ्गयुग-
लमुत्पाटयिष्यामि ।

कर्णरूपमित्यर्थः । भावरेति 'अते आरः सुपि' इत्यारादेशं बाधित्वा 'पितृभ्रातृया-
दृणामरः' इत्यरः ।

विचक्षणा—

अहमप्युत्तराफाल्गुनीपुरःसरनक्षत्रनामधेयमङ्गं तव श्चटिति खण्डयिष्यामि ।

हस्ताभिधमित्यर्थः ।

राजा—

वयस्य, मैवं भण । कवित्वे स्थितैषा ।

विदूषकः—

ऋज्वेव तर्कि न भण्यते, अस्माकं चेदिका हरिचन्द्रनन्दिचन्द्रकोटिस-
हालप्रभृतीनामपि पुरतः सुकविरिति ।

परातिगन्तु (?) मिति शेषः ।

राजा—

एवमेतत् ।

विचक्षणा—

तत्र गच्छ यत्र मे प्रथमा श्चटिका गता ।

विदूषकः—(बलितश्रीवम् ।) तुभं उष तर्हि गच्छ जर्हि मे मादाप
पदमा दन्तावली गवा । ईदिसस्स राजउलस्स भद्दं भोदु, जर्हि चेदिआ
ब्रह्मणेण समं समसीसिआए दीसदि । मइरा पञ्चगव्यं च एकस्मिं भण्डए
कीरदि, काचं माणिकं च समं आहरणे पडज्जीअदि ।

चेटी—इह राजउले तं ते भोदु कण्ठद्विदं जं भववं तिलोअणो सीसे
समुव्वहदि । तेण च ते मुहं चूरीअदु जेण असोअतरु दोहदंल्लहदि ।

विदूषकः—आः दासीए पुत्ति टेण्णकराले कोससभवट्टणि रच्छा-
लोट्टणि, एवं मं भणसि । ता मह महबल्लणस्स भण्णिदेण तं तुमं ल्हसु
जं फग्गुणसमए सोहज्जणो जणादो ल्हदि । जं पामराहिन्तो बड्ढो ल्हदि ।

विदूषकः—

त्वं पुनस्तत्र गच्छ यत्र मे मातुः प्रथमा दन्तावली गता ।

कर्णवीटिकेत्यर्थः ।

ईदिसस्सेति ।

ईदृशस्य राजकुलस्य भद्रं भवतु, यत्र चेटीका ब्राह्मणेन समं समशीर्षिकया
दृश्यते ।

समशीर्षिका प्रतिसर्धा ।

मइरेति ।

मदिरा पञ्चगव्यं चैकस्मिन्माण्डे क्रियते, काचं माणिक्यं च सममाभरणे
प्रयुज्यते ।

विचक्षणा—

इह राजकुले तत्ते भवतु कण्ठस्थितं यद्गगवांसिलोचनः शीर्षे समुव्वहति ।

अर्धचन्द्र इत्यर्थः ।

तेणेति ।

तेन च ते मुखं चूर्ण्यतां येनाशोकतरुदोहदं लभते ।

पारप्रहारेणेत्यर्थः । 'पादाहतः प्रमदया विकसलशोकः' इति प्रसिद्धिः ।

विदूषकः—

'आः दासीए' इत्यादि व्याख्यातम् (१७ पृष्ठे) ।

एवमिति ।

एवं मां भणसि । तन्मम महाब्राह्मणस्य भणितेन तत्त्वं लभस्व यत्फाल्गुनसमये
शोभाजनो जनाल्लभते । यत्पामरेभ्यो बलीवर्दो लभते ।

फाल्गुनसमय इति धूलीप्रक्षेपादिकम् । बलीवर्द इति नासाच्छेदमित्यर्थः ।

विचक्षणः—अहं उग्रं दुष्टं यत्नं मग्नस्तस्मै जेउरस्तस्मै विज पाजलमस्त
पापण मुहं चूरइस्सम् । अण्णं च, उत्तरासाढापुरस्सणक्खत्तणामहेअ
अज्जुअलं उप्पाडिअ धाहिस्सम् ।

विदूषकः—(अण्णं च वरिष्ठावन् । जवनिकान्तरे किंचिदुच्यते ।) ईरिस्सं राख
उलं दूरे वन्दीअदि जहिं दासी बल्लणेण समं पडिसिद्धिं करेदि । सा ज-
ज्जप्पहुदि णिजगेहणीए वसुंभराणामहेआए बल्लणीए अल्लणसुत्सूअओ
भविअ गेहे जेब चिट्ठिस्सम् ।

(सर्वे हसन्ति ।)

देवी—अजउत्त, कीदिसी कविज्जलेण विण्ण गोह्ठी, कीदिसी जज-
जज्जणेण विण्ण पसाहणलच्छी ।

(आकाशे ।)

ण हु ण हु आगमिस्सम् । अण्णो को वि पिअवअस्सो अण्णेस्सीअहु ।
अहवा एसा दुद्धदासी कम्बकुचा टप्परकणी पडिसीसअं देखअ मह झुअये

विचक्षणा—

अहं पुनस्तवैवं भगतो नूपुरस्येव पादलभस्य पादेन मुखं चूर्णयिष्यामि ।

नूपुरदृष्टान्तेन व्यर्थप्रकल्पितमस्योक्तम् ।

अण्णं चेति ।

अन्यच्च, उत्तरासाढापुरःसरनक्षत्रनामधेयमङ्गलमुत्पाद्य क्षेप्यामि ।

भक्षणसङ्गमिलार्थः । ‘धाहिस्सम्’ इति देवी । ‘अन्यच्च ते धवन निष्कमण्योत्क्रमण-
निवरस्थानमङ्गं लब्धयित्वा क्षेप्यामि’ इति काचित्कः पाठः ।

जवनिकान्तर इति । ‘अपटी काण्डपटीका प्रतिदीपा जवनिका तिरस्करिणी’
इति तल्लक्षणम् ।

ईरिस्समिति ।

ईदृशं राजकुलं दूरे बन्धतां यत्र दासी ब्रह्मणेन समं प्रतिस्पर्धां करोति ।
तदद्यप्रभृति निजगेहिण्या वसुंभरानामधेयाया ब्रह्मण्याक्षरणल्लभुर्भूत्वा गेह
एव स्थासामि ।

देवी—

भार्यपुत्र, कीदृशी कविज्जलेन विण्ण गोह्ठी, कीदृशी वयनाल्लणेन विण्ण
प्रसाधनलक्ष्मीः ।

सकृदसगत्वं करीषदु । अहमेको मुदो तुषाणं सबाणं मज्जे, तुषे उण
वरससजं जीअष ।

विचक्षणा—मा अणुबन्धेहि । अणुणवककसो वल्लु कविअल्लवक्षणे
सलिलसिचो विअ सणगुणगण्ठी चिरं गाढअरो भोदि । णं वंसणीअं दीसदु ।

राजा—(समन्तादवलोक्य ।)

गाअन्तगोवअवहूपदपेक्षितासु

दोलासु विअमवदीसु णिसण्णदिट्ठी ।

जं जादि खञ्जिततुरङ्गरहो दिनेसो

तेणेष होन्ति दिअहा अइदीहदीहा ॥ २१ ॥

जेति ।

न खलु न खल्वगमिष्यामि । अन्यः कोऽपि प्रियवयसोऽन्विष्यताम् ।
अथवैवा दुष्टदासी लम्बकुचा टप्परकर्णा प्रतिशीर्षकं दत्त्वा मम स्थानं
उपहसनार्थं क्रियताम् । अहमेको मृतो युष्माकं सर्वेषां मध्ये, यूयं पुनर्वर्षशतं
जीवत ।

टप्परो वंशपात्रम् । 'टोपला' इति भाषायाम् । तद्वत्कर्णौ यस्याः । प्रतिशीर्षक-
लक्षणमुक्तम् । मम स्थान इति मर्त्यो वेषोऽन्यसौ दातव्य इत्यर्थः ।

विचक्षणा—

मानुवञ्जीत । अनुनयकर्कशः खलु कपिअल्लव्राक्षणः सलिलसिक्त इव शणगुण-
ग्रन्थिभिरं गाढतरो भवति । ननु दर्शनीयं दृश्यताम् ।

राजा—

गायद्रोपवधूपदपेक्षितासु

दोलासु विअमवतीषु निषण्णदिट्ठिः ।

यथाति खञ्जिततुरङ्गरथो दिनेश-

स्तेनैव भवन्ति दिवसा अतिदीर्घदीर्घाः ॥

पदैश्वर्यैः । प्रेक्षितासान्द्रोल्लितासु । गोष्ठीमिर्विनातिरीचां दिवसा आलस्यमावाह-
न्तीत्यानीयतां कपिअल्लव्राक्षण इति ध्वन्यते, तेन प्रकृतसंगतिः । अत्र हेतुवृत्तिशयोक्ति-
पर्यायोक्त्युल्लेखाः । अतिशयोक्तिपर्यायोक्ती दण्डिनोक्ते—'विचक्षायां विशेषस्य लोका-
धीमातिवर्तिनी । असावतिशयोक्तिः स्यादलंकरोत्तमा यथा ॥' इति । 'अर्थमिष्टमनाख्याय
साक्षात्तस्यैव सिद्धये । यत्रप्रकारान्तराख्यानं पर्यायोक्तिस्तदिष्यते ॥' इति ।

(प्रविश्यापटीश्लेषेण ।)

विदूषकः—आसनमासनम् ।

राजा—किं तेन ।

विदूषकः—भैरवाणन्दो आगच्छति ।

देवी—किं सो, जो जणवअजादो अच्चमुदसिद्धी सुणीअदि ।

विदूषकः—अथ इं ।

राजा—पवेसअ ।

(विदूषको निष्क्रम्य तेनैव सह प्रविशति ।)

भैरवानन्दः—(किञ्चिन्मदममिनीय पठति ।)

मन्तो ण तन्तो ण अ किं पि ज्ञाणं ज्ञाणं च णो किं पि गुरुप्पसादा ।

मज्जं पिआमो महिलं रमामो मोक्खं च जामो कुलमगगळमा ॥ २२ ॥

प्रविश्येति । अपटी जवनिका ।

विदूषकः—

आसनमासनम् ।

शयितामिति शेषः ।

राजा—

किं तेन ।

प्रयोजनमिति शेषः ।

विदूषकः—

भैरवानन्द आगच्छति ।

देवी—

किं सः, यो जनवचनादत्यद्भुतसिद्धिः श्रूयते ।

विदूषकः—

अथ किम् ।

राजा—

प्रवेशय ।

मन्तो इति ।

मन्तो न तन्नं न च किमपि ध्यानं ज्ञानं च किमपि गुरुप्रसादात् ।

अथ पिआमो महिलां रमयामो मोक्खं च जामो कुलमगगळमाः ॥

अवि च ।

रण्डा चण्डा दिक्खिदाधम्मदारा
मज्जं मंसं पिज्जए खज्जए अ ।
भिक्षा भोजं चम्मखण्डं च सेज्जा
कौलो धम्मो कस्स जो मादि रम्मो ॥ २३ ॥

किं च ।

मुत्तिं भणन्ति हरिवङ्गमुहाहिदेवा
झाणेण वेअपठणेण कटुक्किआए ।
एकेण केवलमुमादइएण दिट्ठो
मोक्खो समं सुरअकेलिसुसरसैहिं ॥ २४ ॥

राजा—एदं आसणम् । उपविसदु भैरवाणन्दो ।

मन्त्रादिलक्षणाभ्यातिप्रयोजनतया न लिख्यन्ते । अत्र विरोचामासः । स यथा
दण्डिना प्रोक्तः—‘विरुद्धानां पदार्थानां यत्र संसर्गदर्शनम् । विशेषदर्शनायैव स विरोधः
स्मृतो भया ॥’ इति ।

अवि एति ।

अपि च ।

रण्डा चण्डा दीक्षिता धर्मदारा
मद्यं मांसं पीयते खाद्यते च ।
भिक्षा भोज्यं चर्मखण्डं च शय्या
कौलो धर्मः कस नो माति रम्यः ॥

किं चेति ।

मुत्तिं भणन्ति हरिवङ्गमुखादिदेवा
ध्यानेन वेदपठनेन ऋतुक्रियाभिः ।
एकेन केवलमुमादयितेन दृष्टो
मोक्षः समं सुरतकेलिसुरारसैः ॥

हरिवङ्गमुखाद्ये आदिदेवावेति विग्रहः । अत्र व्यतिरेकः ।

राजा—

इदमासनम् । उपविशतु भैरवानन्दः ।

मैरवानन्दः—(वयस्स १) किं कावयम् ।

राजा—कहिं वि विसए जञ्जरिअं दहुमिच्छामि ।

मैरवानन्दः—

वंसेमि तं पि ससिणं वसुहावतिण्णं

अम्मेमि तस्स वि रविस्स रहं गह्वरे ।

आणेमि जप्पसुरसिद्धगणकणाओ

तं णटिअ भूमिअए महं अं अ सज्जम् ॥ २५ ॥

ता भण किं करीअदु ।

राजा—वयस्स, तुए कहिं पि जयुअं दिहं महिलारअणम् ।

मैरवानन्दः—

किं कर्तव्यम् ।

किमीप्सितं ते मया कर्तव्यमित्यर्थः ।

राजा—

कस्मिन्नपि विषये आश्चर्यं द्रष्टुमिच्छामि ।

अनेन कारणाख्यमज्ञमुक्तम् । 'प्रहृतायैव चारम्भः कारणं नम तद्वेषेह ।'
इत्युक्तमाह ।

मैरवानन्दः—

दर्शयामि तमपि शस्त्रिनं वसुधावतीर्णं

स्तस्मिन् तस्यापि रवे रयं नमोऽर्पे ।

आनयामि यक्षसुरसिद्धगणकणा-

स्तस्मास्त्रि भूमिवलये मम यज्ञ साध्यम् ॥

एतेनावमर्शसंश्रयो व्यवसाय उक्तः । तत्रावमर्शसंश्रयं द्वावरूपैः—'श्लेषेनावमर्शो-
यत्र व्यसनाद्वापि श्लेषेनाह । गर्भेतिभिन्नबीजायः सोऽवमर्श इति स्पष्टः ॥' इति ।
व्यवसायलक्षणमपि तत्रैव—'व्यवसायः सप्तकृत्युक्तिः' इति ।

ता इति ।

तद्गण किं क्रियताम् ।

राजा—

वयस्स, त्वया कुत्राप्यपूर्वं कृतं महिलारअणम् ।

विदूषकः—दिङ् दाव ।

राजा—कहेहि ।

विदूषकः—अतिथ एत्थ दक्खिणावहे वच्छोमं णाम अवरम् । तदिं
मए एकं कण्णारअणं दिट्ठम् । तमिहाणीअदु ।

भैरवानन्दः—आणीअदि ।

राजा—ओदारीअदु पुण्णिमाहरिणक्को धरणीअले ।

(भैरवानन्दो ध्यानं नादयति ।)

(ततः प्रविशति पटाक्षेपेण नायिका । सर्वे आलोकयन्ति ।)

राजा—अहह, अचरिअं अचरिअम् ।

जं भोअज्जनसोणलोअणजुअं लमालअगं मुहं
हत्थालम्बिदकेसपल्लवचए दोल्लन्ति जं बिन्दुणो ।

विदूषकः—

इहं तावत् ।

राजा—

कथय ।

विदूषकः—

अस्त्यत्र दक्षिणापथे वैदर्भं नाम नगरम् । तत्र मयेकं कन्यारत्नं दृष्टम् ।
तदिहानीयताम् ।

कन्यारत्नमुत्कृष्टा कन्या । 'जातो जातो यदुत्कृष्टं तदजमभिधीयते' इत्युक्त्वात् ।

भैरवानन्दः—

आनीयते ।

राजा—

अवतार्यतां पूर्णिमाहरिणाक्को धरणीतले ।

पूर्णिमाचन्द्रबद्धादकारि श्रीरत्नमानीयतामित्यर्थः । दृष्टान्तार्त्तकारः । नायिका
कर्पूरमञ्जरी ।

राजा—

अहह, आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

यदौताज्जनशोणलोचनयुगं लघालकाग्रं मुखं

हस्तालम्बितकेशपल्लवचये दोलायन्ते यद्विन्दवः ।

जं एकं सिचयश्चलं निवसितं तं ह्याणकेलिद्विदा
आणीदा इअमरुमुदेकजणी जोईसरेणासुणा ॥ २६ ॥

अवि अ ।

एकेण पाणिणलिणेण निवेसअन्ती
वत्थश्चलं घणयणत्थलसंसमाणम् ।
चित्रे लिहिज्जदि ण कस्स वि संजमन्ती
अण्णेण चक्कमणदो चलिदं कडिल्लम् ॥ २७ ॥

विदूषकः—

ह्याणावमुक्काहरणोच्चआए तरङ्गमङ्गवत्सदमण्डणाए ।
उल्लंसुउल्लासिषणूलआए सुन्देरसवत्समिमीअ दिट्ठी ॥ २८ ॥

यदेकं सिचयाश्चलं निवसितं तत्त्वानकेलिस्थिता
आनीतेयमद्रुतैकजनी योगीश्वरेणासुना ॥

धौताञ्जनमत एव शोणमित्यर्थः । सिचयस्य वत्सयाश्चलं पङ्क्तं तन्निवसितं पृथग्भू-
तम् । तवञ्चलमित्यर्थः । अत्र स्वभावोक्तिः ।

अवि एति ।

अपि च ।

एकेन पाणिनलिनेन निवेशयन्ती
वत्साश्चलं घनस्तनस्थलसंसमानम्
चित्रे लिख्यते न कस्यापि संयच्छन्ती
अन्येन चक्कमणतश्चलितं कटिवत्सम् ॥

कडिल्लमिति देखी । अथ 'तस्येदम्' इत्यस्मिन्नर्थे 'उल्ल इल्लसु तद्भवे' इतीहः । अपि-
शब्दव्याजै, अन्येनैत्यनन्तरं पठितव्यः । चित्रलिखितेव कामुकमनसि लगतीत्यर्थः । अत्र
प्रत्ययाख्यः सारिबन्धो भावः । स यथा रसकलिकायाम्—'प्रलयो रागदुःखादेरिन्द्रिया-
स्तमयो मतः ।' इति । स एव चानुभावः । चिन्तादयो व्यसिचारिणः । यौवनादयं
आलम्बनगुणा विभाषाः । अमित्यवस्था शृङ्गारावस्था ।

विदूषकः—

ह्याणावमुक्ताभरणोच्चयायास्तरङ्गमङ्गवत्सदमण्डनायाः ।
आर्ग्राशुकोल्लासितनुलतायाः सौन्दर्यसर्वस्वगसा इति ॥

नायिका—(सर्वानवलोच्य । खगतम् ।) एसो महाराजो को बि हमिणा गम्भीरमहुरेण सोहासमुदाएण जाणिज्जदि । एसा वि खदस्स महादेवी तकीअदि । अद्धणारीसरस्स विअ अकहिआ वि गोरी । एसो को बि जोई-सरो । एस उण परिअणो । (विचिन्स ।) ता किं ति एदस्स महिलास-हिदस्स वि दिट्ठी मं बहु मण्णेदि । (इति श्रवणं बीजते ।)

राजा—(विद्वक्कमपवार्य ।) एदाए

जं मुका सवणन्तरेण तरला तिवसा कडक्खच्छडा
शिञ्जाचिट्ठिअकेअअग्गिमदलदोणीसरिच्छच्छई ।

हृदित्त तटस्थः । अन्यत्पूर्ववत् । अत्र रूपमुक्तम् । तद्यथा वृषाकरे—‘अज्ञान्यभू-
विताभ्येव प्रक्षेपाद्यैर्विभूषणैः । येन भूषितवद्भ्रान्ति तद्रूपमिह कथ्यते ॥’ इति । सुदवं
नामाश्रममुक्तम्—‘दोषा गुणा गुणा दोषा यत्र स्युर्गुदवं हि तत् ।’ इति तल्लक्षणम् ।
‘सुभित्तुष्टिबन्धो नस्तत्सौन्दर्यमितीर्यते ।’ इति सौन्दर्यलक्षणम् ।

नायिका—एसो इति ।

एष महाराजः कोऽन्येन गम्भीरमहुरेण शोभासमुदायेन ज्ञायते । एषा-
ञ्चस्स महादेवी तर्क्यते । अर्धनारीश्वरसेवाकथितापि गौरी । एष कोऽपि
योगीश्वरः । एष पुनः परिजनः । तत्किमित्येतस्य महिलासहितस्यापि दृष्टिर्मा-
नुज मन्यते ।

श्रुतामिति क्रियाविशेषणम् । अनेन कातराख्यं दर्शनमुक्तम् । ‘समयान्वेषणपरं
यत्तत्कातरमुच्यते ।’ इति तल्लक्षणम् ।

राजा—अपचार्येति । अपवारणेन अनान्तिकमुच्यते । अत एवोक्तं दशरूपके—
‘त्रिपताककरेणान्यानपवार्यान्तरा कथाम् । अन्योन्यामक्षणं यत्स्यान्नान्ते तस्यना-
न्तिकम् ॥’ इति । त्रिपताका तु संगीतराजाकरे—‘तर्जनीमूलसंलभकृषिताङ्गुलको
भवेत् । पताकः संहताकारः प्रसारितकराङ्गुलिः ॥ स एव त्रिपताकः स्वाङ्गक्रियाना-
मिकाङ्गुलिः ।’ इति ।

एदाए इति ।

एतस्याः

यन्मुक्ता अवणान्तरेण तरला तीक्ष्णा कटाक्षच्छद्य
शृङ्गाचिट्ठिकेतकाग्रिमदलदोणीसदृशच्छविः ।

तं कप्यूरसेनं गं धवलितो ज्योत्स्नाय गं ह्यविदो
मुत्ताणं घनरेणुषु न च छुरितो जादो हि एतन्तरे ॥ २९ ॥

विदूषकः—अहो से रूअरेहा ।

मण्णे मज्झं तिवलिवलितं डिम्भमुट्ठीय मेहं
णो बाह्वहिं रमणफलकं वेह्ठितुं जादि दोहिं ।

णेत्तच्छेत्तं तरुणिपसईदिज्जमाणोवमाणं
ता पच्चक्खं मह विलिह्ठितुं जादि एसा ण चित्ते ॥ ३० ॥

तत्कर्पूरसेन ननु धवलितो ज्योत्स्नाया ननु आपितो
मुत्तानां घनरेणुनेव च्छुरितो जातोऽस्म्यन्तरे ॥

श्रीणीपदं नेत्रयोरखन्तविपुलताकवनायम् । अत्र हेत्वतिशयोक्तेः प्रेक्षाविरोधाभावाः ।
तीक्ष्णकटाक्षनादनेऽत्यन्तनिर्दोषैर्विरोधः । सितकृष्णौ कटाक्षानुक्षौ । तरलेति तरलि-
ताहयो दृग्विकार उक्तः । 'तरलं तदिति प्राहुर्लोकतारकनीतिरुम्' इति । अवयवान्तर-
इति 'व्यक्तं तिर्यग्द्वयितम्' इति श्रुत्याह्वयः । एतेषु तेषु केचुचिद्रसाभासो ज्ञेयः ।
नायिकाया अक्षरिणस्तोदयाभावात् । 'एकस्यैवानुरागभेदयथा तिर्यगाश्रितः । पोषितो
बहुभक्तिभेदसामासक्षिप्ता मतः ॥' इत्युक्तत्वात् । अत्र संप्रयोगः । रसाह्वयः स्याद्वि-
भावः । सर्वत्रालम्बनं नायिका नायकश्च । यौवनादिरालम्बनगुणः । विलासादिका चेष्टा ।
अलंकृतिवैजाया । वसन्तस्तटस्थः । एते आलम्बनोद्दीपनविभावाः । पूर्वोक्ता दृग्विकारा
अनुभावाः । रोमाञ्चादयः सारिका ज्ञेयाः । हर्षादयो व्यभिचारिणः । चक्षुःप्रीत्याद-
यस्तटस्थाः । भरतस्तु—'तात्कालिको विकारः स्याद्विषयालोकादिषु । आदराक्षिप्तं
नैव चक्षुःप्रीतिरूपीर्यते ॥' इति । रसादिलक्षणाणि त्वनतिप्रयोजनत्वाद्गौरवाच्च नो-
च्यन्ते । एवं विभावादयः सर्वत्र ज्ञेयाः ॥

विदूषकः—

अहो असा रूपरेखा ।

मन्ये मध्यं त्रिवलिवलितं डिम्भमुट्ठया ग्राह्यं
नो बाहुभ्यां रमणफलकं वेह्ठितुं याति ह्यभ्याम् ।
नेत्रक्षेत्रं तरुणीप्रसृतिदीयमानोपमानं
तस्मत्पक्षं मया विलिखितुं यात्तेषा न चित्ते ॥

रमणफलकं वचनपरिसरः । नेत्रक्षेत्रं चक्षुःपरिसरः । चित्ते विलिखितुं धारयितुं
न क्षम्येतीत्यर्थः । डिम्भो बाह्वः । क्षेत्रसम्बन्धेन नानादृग्विकारासदृशं व्यक्तम् । अत्र
रूपलावण्यसौन्दर्यशुक्राणि । कावचं तु 'मुक्ताफलेषु च्छायायास्तारकव्यभिचारः ।

कथं ह्याणधोविदविलेपना समुत्तारितविहसणा वि रमणिज्जा । अहवा ।
 जे रूअमुक्ता वि विहसयन्ति ताणं अलंकारवसेण सोहा ।
 णिसग्गचक्कस्स वि माणुसस्स सोहा समुम्मीलदि भूसणेहिं ॥ ३१ ॥
 राजा—एदाए दाव एव्वम् ।

लावण्यं णवजञ्चकञ्चणणिहं णेत्ताण दीहत्तणं
 कण्णेहिं खड्दिदं कओलफलआ दोखण्डचन्दोवमा ।
 एसा पञ्चसरेण सज्जिदघणूदण्डेण रक्सिज्जए
 जेणं सोसणमोहणप्पहुदिणो विज्झन्ति मं मग्गणा ॥ ३२ ॥

प्रतिभाति यदङ्गेषु लावण्यं तदिहोच्यते ॥' इति । उपमालंकारः । शृङ्गारस्य वीर्यत्वात्
 'कान्तिदीप्तरसत्वं स्यात्' इति कान्तिर्वाक्यार्थगुण उक्तः । गाम्भीर्यं च । विभाषादिकं
 तु पूर्ववदेव ॥

कथं स्नानधौतविलेपना समुत्तारितविभूषणापि रमणीया । अथवा ।
 या रूपमुक्ता अपि विभूषयन्ति तासामलंकारवशेन शोभा ।
 निसर्गचङ्गस्यापि मानुषस्य शोभा समुन्मीलति भूषणैः ॥

यासां सौन्दर्यं नास्ति तासामलंकारेण शोभा । यस्य तु मनुष्यस्य नैसर्गिकं सौ-
 न्दर्यं तस्यालंकारैः कान्तिरुन्मीलति । न त्वसत्येव जायत इत्यर्थः । अत्र समाधिः ।
 यथा काव्यप्रकाशे—'समाधिः सुकरं कार्यं कारणान्तरयोगतः' ॥

राजा—

एतस्यास्तावदेवम् ।

वर्तत इति शेषः ।

लावण्यं नवजात्यकाञ्चननिभं नेत्रयोर्दीर्घत्वं
 कर्णाभ्यां स्खलितं कपोलफलकौ द्विखण्डचन्द्रोपमौ ।
 एसा पञ्चशरेण सज्जितधनुर्दण्डेन रक्ष्यते
 येन शोषणमोहनप्रभृतयो विष्यन्ति मां मार्गणाः ॥

द्विधाभूतचन्द्रशकलद्वयनिभाविति द्विखण्डेत्यस्यार्थः । यथोद्यानवाटिकारक्षकस्त-
 स्तुष्पफलादिजिघृक्षया तद्ग्रहणं इन्ति तथेति वस्तुनोपमा व्यज्यते । शोषणेनान्ये गात्रजा
 मोहनेनान्या मानसाश्च विकारा उपलक्षिताः । मोहस्तु रसकलिकायाम्—'मोहस्तु मूर्च्छनं
 भीतिर्दुःखवेगानुचिन्त्यनैः । तत्राज्ञानभ्रमापातघूर्णनादर्शनादयः ॥' इति ॥

विदूषकः—(विहस्य ।) जाणे रत्नाए लोट्टदि से सोहारअणम् ।

राजा—(विहस्य ।) पिअवअस्स, कथेमि दे ।

अङ्गं चङ्गं णिअगुणगणालंकिदं कामिणीणं

पच्छाअन्ती उण तणुसिरीं भादि णेवच्छलच्छी ।

इत्थं जाणं अवअवगदा कावि मुन्देरमुद्दा

मण्णे ताणं वलइदधणू णिअभिअो अणङ्गो ॥ ३३ ॥

अवि अ । एदाए

तहा रमणविस्सरो जह ण ठाइ कच्चीळदा

तहा अ थणतुङ्गिमा जह ण एइ णाहिं मुहम् ।

तहा णअणबंदिमा जह ण किंपि कण्णप्पलं

तहा अ मुहमुज्जलं दुससिणी जहा पुणिमा ॥ ३४ ॥

विदूषकः—

जाने रथ्यायां लुठत्यस्याः शोमारत्नम् ।

रथ्यामध्यस्थितरत्नवदखिलजनरत्नकमित्यर्थः ।

राजा—

प्रियवयस्य, कथयामि ते ।

अङ्गं चङ्गं निजगुणगणालंकृतं कामिनीनां

प्रच्छादयन्ती पुनस्तनुभियं भाति नेपथ्यलक्ष्मीः ।

इत्थं यासामवयवगता कापि सौन्दर्यमुद्गा

मन्ये तासां वलयितधनुर्नित्यमृत्योऽनङ्गः ॥

अवयवगतेति । सर्वाङ्गव्यापि सौन्दर्यमुक्तम् । निस्पृह्य इति । मृत्यो यथा भर्त्राङ्गा-
मन्तरेणापि तदाश्रयमेव विहाय कार्यं कुरुते तथा कामिनीकटाक्षमात्रेणैव कामिनो वशी-
करोति काम इत्युत्प्रेक्षयोपमा ध्वन्यते । अत्र सारः । स यथा काव्यप्रकाशे—‘उत्तरो-
त्तरमुत्कर्षो भवेत्सारः परावधिः ।’ इति ॥

अपि च । एतस्याः

तथा रमणविस्तरौ यथा न तिष्ठति काञ्चीलता

तथा च स्तनतुङ्गिमा यथा नैति नाभिं मुखम् ।

तथा नयनबंदिमा यथा न किमपि कर्णोत्पलं

तथा च मुखमुज्ज्वलं द्विशशिनी यथा पूर्णिमा ॥

देवी—अञ्ज कल्लिजल, पुच्छिअ आण का एसा ति ।

विदूषकः—(तां प्रति ।) एहि मुद्धमुहि, उअविसिअ णिवेदेहि का तुमं ति ।

राजा—आसणमिमीए ।

विदूषकः—एदं मे उत्तरीअं आअणम् ।

(विदूषकनायिके वस्त्रदानोपवेशने नाटयतः ।)

विदूषकः—भोदि, संपदं कहिज्जदु ।

नायिका—अत्थि एत्थ वच्छोमं णाम णअरं कुन्तलेसु । तहिं सअल-
जणवल्लहो वल्लहराओ णाम राजा ।

देवी—(स्नगतम् ।) जो मह माउसिआए पई होई ।

न किमपीति न क्षोभावहमित्यर्थः । कवित्वं 'बुद्धिमा' इति पाठः । कविष्व 'बुद्धिमा' इति । तदुभयमप्यप्रमाणम् । 'वृद्धवृत्तशब्दाभ्याम्' इति वृः कविदृष्टत्वात् । द्विशक्ति-
नीति 'नयुत्तश्च' इति न कए । अनित्यत्वात् । अद्भुतोपमया वपुषः परमाकादकर्तृ-
त्वान्व्यते । चरणत्रयेऽतिशयोक्तिर्हेतुः । चतुर्थे तूष्णमायाः कृतत्वात्प्रकमभङ्गः 'तद्वा अ
मुहमुज्जलं जह ण उज्जलं कधणम्' इति पठित्वा समावेशः ॥

देवी—

आर्य कपिल्ल, पृष्ठा जानीहि कैवेति ।

विदूषकः—

एहि मुग्धमुखि, उपविश्य निवेदय का त्वमिति ।

तां नायिकाम् । मुग्धं सुन्दरम् ।

राजा—

आसनमस्यै ।

विदूषकः—

एतन्म उत्तरीयमासनम् ।

विदूषकः—

भवति, साम्रतं कथ्यताम् ।

नायिका—

अस्त्यत्र विदर्भं नाम नगरं कुन्तलेसु । तत्र सकलजनवल्लभो वल्लभराजो
नाम राजा ।

देवी—

यो मम मातृष्वसुः पतिर्भवति ।

नायिका—तस्स घरिणी ससिप्पहा णाम् ।

देवी—(सगतम् ।) सा वि मे माउत्तिआ ।

नायिका—तेहिं अहं उपण्णेत्ति ।

देवी—(सगतम् ।) ण हु ससिप्पहागढमुप्पत्तिमन्तरेण ईदिसी रुअरे-
हा होदि । ण हु वेड्डुलिअमूमिगढमुप्पत्तिमन्तरेण वेड्डुलिअमणिसलाआ णि-
प्पज्जई । (प्रकाशम् ।) णं तुमं कप्पूरमञ्जरी ।

(नायिका सरलज्वमबोधुणी तिष्ठति ।)

देवी—एहि नहिणिप्, आलिङ्गेसु मम् । (इति परिव्रजते ।)

कर्पूरमञ्जरी—अज्जे, कप्पूरमञ्जरीए एसो पढमो पणामो ।

देवी—अज्ज भैरवानन्द, तुह प्पसादेण अपुवं संविहाणअं अणुहविदं
कप्पूरमञ्जरीदंसणेण । ता चिट्ठदु दाव एसा पञ्चदसदिवहाइं । पञ्चा ज्ञाण-
विमाणेण णइस्सथ ।

नायिका—

तस गुहिणी शशिप्रभा नाम ।

देवी—

सापि मे मातृष्वसा ।

नायिका—

ताम्यामहमुत्पन्नेति ।

देवी—

न खलु शशिप्रभागमोत्पत्तिमन्तरेणेदृशी रूपरेखा भवति । न खलु वैद-
र्यभूमिगमोत्पत्तिमन्तरेण वैदूर्यमणिशलाका निष्पद्यते । ननु त्वं कर्पूरमञ्जरी ।

देवी—

एहि अगिनिक्के, आलिङ्गय माम् ।

कर्पूरमञ्जरी—

आर्ये, कर्पूरमञ्जरी एष प्रथमः प्रणामः ।

प्रथम इत्येतावन्तं कालमदृष्टात्प्रणामस्य प्राचम्यमुक्तम् ।

देवी—

आर्य भैरवानन्द, तव प्रसादेनापूर्वं संविधानकमनुभूतं कर्पूरमञ्जरीदर्शनेन ।
तत्तिष्ठतु तावदेवा पञ्चदशदिवसानि । पञ्चाद्यानविमानेन नेष्यथ ।

भैरवानन्दः—जं भणादि देई ।

विदूषकः—(राजानमुद्दिश्य ।) भो बअस्स, अब्बो परं दुए वि बाहिरा एत्थ । जदो एदाणं मिलिदं कुटुम्बं वट्टदि । जदो इमीए दुओ वि बहि-
णिआओ । भैरवाणन्दो उण एदाणं संजोअअरो अच्चिदो मणिणदो अ ।
एसा वि महीअलसरस्सई अ कुट्टणी देहन्तरेण देवी जेव ।

देवी—विअक्खणे, णिअजेट्टबहिणिअं सुलक्खणं भणिअ भैरवाण-
न्दस्स हिअअट्ठिआ सपज्जा कादवा ।

विचक्षणा—जं देवी आणवेदि ।

देवी—(राजानं प्रति ।) अज्जउत्त, पेसिहि मम्, जेण अहं बहिणाए एदाव-
त्थाए णेवच्छलच्छीलीलाणिमिच्चं अन्तेउरं गमिस्सम् ।

संविधानकमुपचारः । ध्यानलब्धं विमानं ध्यानविमानम् । नेष्यथेति पूजायां
बहुवचनम् ।

भैरवानन्दः—

यद्गणति देवी ।

विदूषकः—

भो वयस, आवां परं द्वावपि बाष्पावत्र । यत एतासां मिलितं कुटुम्बकं
वर्तते । यत इमे द्वे अपि भगिन्यौ । भैरवानन्दः पुनरेतयोः संयोगकरो-
ऽर्चितो मानितश्च । एषापि महीतलसरस्वती च कुट्टनी देहान्तरेण देव्येव ।

अथा राक्षीपूजिता तथेयमपीति सोल्लुष्टम् ।

देवी—

विचक्षणे, निजज्येष्ठभगिनिकां सुलक्षणां भणित्वा भैरवानन्दस्य हृदये-
प्सिता सपर्या कर्तव्या ।

इदयस्थितेन वार्थः । तदा यथामिलषितमित्यर्थः ।

विचक्षणा—

यदेव्याज्ञापयति ।

देवी—

आर्यपुत्र, प्रेषय माम्, येनाहं भगिन्या एतदवस्थाया नेपथ्यलक्ष्मीलीला-
निमित्तमन्तःपुरं गमिष्यामि ।

राजा—जुज्जदि चम्पवल्हाए कत्थुरिआकपूरेहि आलवालपरिपूरणम् ।
(नेपथ्ये ।)

वैतालिकयोरेकः—सुहाय संज्ञा भोटु देवस्स ।

एदं वासरजीवपिण्डसरिसं चण्डंसुणो मण्डलं

को जाणादि कहिं पि संपदि गदं एतन्मि काळन्तरे ।

जादा किं च इज्जं पि दीहविरहा सोएण णाहे गदे

मुच्छामुद्धिदलोअणे व णलिणी मीलन्तपङ्केरहा ॥ ३५ ॥

द्वितीयः—

उग्घाडीअन्ति लीलामणिमववल्लीचित्रमिसिणिवेशा

पल्लङ्गा किंकरीहिं रिदुसमयमुहा वित्थरिज्जन्ति अत्ति ।

सैरन्धीलोलहत्थकुलिचलणवसा पट्टनादो पट्टो

हुंकारो मण्डपेषु विलसदि मधुरो रुद्धुदाङ्गणानम् ॥ ३६ ॥

राजा—

युज्यते चम्पकलतायाः कस्तूरीकर्पूरैरालवालपरिपूरणम् ।

अवश्यमस्या नेपथ्यं कर्तव्यमित्यर्थः । समासोक्तिरत्र । सा यथा काव्यप्रकाशे—‘परो-
क्तिर्मेदकेः क्रिष्टेः समासोक्तिः’ इति ।

वैतालिकः—

सुहाय संज्ञा भवतु देवस ।

एतद्वासरजीवपिण्डसदृशं चण्डांशोर्मेण्डलं

को जानाति कापि संप्रति गतमेतस्मिन्कालान्तरे ।

जाता किं चेद्यमपि दीर्घविरहा शोकेन नाथे गते

मूर्च्छामुद्धितलोचनेव नलिनी मीलत्पङ्केरहा ॥

विषयस्य प्राणतुल्यमिति वासरेत्याद्यर्थः । काव्यन्तरे सायंसमये । अत्रोत्प्रेक्षा ।
भवद्दर्शनात्संजातमदना कर्पूरमञ्जरीति समासोक्तिश्च । नायिकावर्माणां नलिन्यामारो-
पितत्वात्समाधिरपि ॥

द्वितीयः—

उद्घाटयन्ते लीलामणिमववल्लीचित्रमिसिनिवेशाः

पर्यङ्गाः किंकरीभिः श्रुतुसमयमुखा वित्थार्यन्ते अटिति ।

सैरन्धीलोलहत्ताकुलिचलनवशात्पट्टनादः प्रवृत्तो

हुंकारो मण्डपेषु विलसति मधुरो रुद्धुदाङ्गणानाम् ॥

राजा—अथे वि संभं वन्दितुं गमिस्सामो ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति प्रथमं अवनिष्क्रान्तरम् ।

लीलायं मणिमय्यो वसन्त्यथ चित्रमिति निवेद्याचेति विग्रहः । चित्रमिति निवेशा-
विग्रहः । ते उद्गात्रन्ते । अभिसारिकाभिसारार्थम् । किं करीभिर्वासीभिः ।
ऋतुः प्रसूतो वसन्तः । सैरन्ध्री प्रसाधिका । पद्मे सुदत्तः । इत्येतेषां चैव सिद्धेऽर्थे-
ऽहुतिपदं तासां वाचवाङ्मनोऽसूचनाय । [आद्यपदेनाभिसारिकाया उपक्रिया
नायिकाः ।] दृष्टुं येनैव कथयन्ति तासां इति ध्वनितम् ॥

राजा—

अथपि संभ्यां वन्दितुं गमिष्यामः ।

इति भीमद्विद्वन्वन्दितारविन्दपुन्दरपदद्वन्द्वप्रतिमयशःप्रकरप्रखरकठोर-
किरणकरप्रभप्रतिभप्रभाकरमहात्मजबासुदेवविरचिते कर्पूरमञ्जरीप्रकाशे
प्रथमं अवनिष्क्रान्तरं समाप्तम् ।

द्वितीयं अवनिकान्तरम् ।

(ततः प्रविशति राजा प्रतीहारी च ।)

प्रतीहारी—(परिष्कामितकेन ।) इदो इदो महाराजो ।

राजा—(कतिचित्पदानि पात्वा । ताम्रद्वयं च ।) तर्हि स्तु अवसरे

ण द्वाणार्हि तिकन्तरं वि चलिदा मुत्था णिअम्बत्थली

थोउबेल्लवलीतरङ्गमुअरं कण्ठो तिरच्छि द्विदो ।

वेणीए उण आणणेन्दुवल्लणे लब्धं ज्वाललिङ्गणं

जादा तीअ चउविहा तणुलदा णिज्झामवन्तीअ मम् ॥ १ ॥

प्रतीहारी—(संगतम् ।) कथं अज्ज वि सो ज्जेअ तालीपत्तसंज्जो,
ताओ विअ अक्खरपन्तीओ । ता वसन्तवण्णणेण सिद्धिअमानि से तग्ग हं

प्रतीहारी—

इत इतो महाराजः ।

आवात्सिति शेषः ।

राजा—

गत्वेत्यनन्तरमाह खेति शेषः ।

तस्मिन्स्त्ववसरे

न स्थानात्तिकान्तरमपि चलिता स्वस्या नितम्बस्थली

स्तोकोद्वेल्लवलीतरङ्गमुअरं कण्ठस्तिर्यग्निस्ततः ।

वेण्या पुनराननेन्दुवल्लने लब्धं ज्वाललिङ्गणं

जातास्तस्याश्चतुर्विधा तनुलता निष्पाववन्त्या आय ॥

अत्र स्मृतिः । तल्लक्षणं साहित्यदर्पणे—‘सदृशज्ञानचिन्ताद्यैर्भूतमुत्तरनादिकम् । स्मृतिः पूर्वोक्तभूतार्थविषयज्ञानमुच्यते ॥’ परिकरोऽलंकारः । तल्लक्षणमुक्तं इदं—‘निषे-
धनसामिप्रायस्य परिकरः’ इति । अत्र च स्थलीतरङ्गादिनिषेधपदार्थां तथात्त्वमुख्यम् ।
रूपकं चात्र । तल्लक्षणमुक्तं मम्मटेन—‘तद्रूपकममेवो न उपमानोपमेययोः ।’ इति । न
स्थानात्तिकान्तरमपीत्यनेन नितम्बस्य गरिमात्तिष्ठयो व्यन्यते । वलीतरङ्गमित्यनेन क-
च्छतात्तिष्ठयो व्यन्यते । तनुल्लेखनेन च काश्चिन्वापस्यसौखादिलतागुणवर्यं वपुषो
ध्वन्यते ।

प्रतीहारी—

कथमप्यापि स एव तालीपत्रसंज्ञया, ता एवाक्षरपञ्चमः । तद्वसन्तवर्णनेन
शिथिलयाम्यस्य तद्वत् इदयावेगम् ।

हिषभावेवम् । (प्रकाशम् ।) दिष्टिं देउ महाराजो ईसीसि जरठाअमाणे कुसु-
माजरम्भि ।

मूलाहिन्तो परहुअवहूकण्ठमुद्दं दलन्ता
देन्ता दीहं मधुरिमगुणं जप्पिए छप्पआणम् ।
संचारन्ता विरहिसु णवं पच्चमं किंच राअं
राउम्मत्ता रइकुलधरा वासरा वित्थरन्ति ॥ २ ॥

राजा—(तथेवाकर्ण्य सानुरागम् ।)

अत्थाणीजणलोअणाण बहला लावण्डकलोलिणी
लीलाविज्जमहासवासणअरी सोहग्गपालिट्ठिआ ।

आवेगसन्देन अयपि सर्वथा नास्य तन्मनस्कता निराकर्तुं शक्यते, तथापि शिषवा-
न्तरसंचारेण किञ्चिच्छिच्छिन्नयामीति बोध्यते ।

दिष्टिमिति ।

दष्टिं ददातु महाराज ईषदीवजरठायमाणे कुसुमाकरे ।

कुसुमानामाकर उपपत्तिस्थानमित्यर्थः । कुसुमानामाकरः समूहो यस्मिन्निति वा ।
कुसुमैराकर इति वा । 'आकरो निबहोत्पत्तिस्थानधेष्ठेषु कथ्यते ।' इति विश्वः ।

मूलेति ।

मूलाव्यभृति परभृतवधूकण्ठमुद्गा दलन्तो
ददतो दीहं मधुरिमगुणं जप्पिते षट्पदानाम् ।

संचारयन्तो विरहिषु नवं पच्चमं किञ्चिद्भागं
रागोन्मत्ता रतिकुलगृहा वासरा विस्तीर्यन्ते ॥

परभृतवधूः कोकिलस्त्रियः । परभृता वधू इवेति वा । पञ्चदशेऽपि संभोगप्रज्ञारो-
व्याप्तयः । मधुरिमैव गुणः । मधुरिम्या गुणविशेष इति वा । तेन दुःसहस्वे च तेषां तस्य
भावाविति भावः (?) । 'पुण्यपाधारणे काले पिकः कूजति पच्चमम् ।' किञ्चिद्भागमिति
पच्चममित्यस्य विशेषणम् । किञ्चिद्भागो यस्यां क्रियायामिति यथा भवति तथेति क्रिया-
विशेषणं वा । रतयः संभोगालोपां कुलं समूहस्यस्य गृहाः स्थानानीत्यर्थः । यद्वा रति-
कुलस्य प्रीतिसमुदायस्य गृहाः स्थानानि । तन्मनकलाविसाक्षयः ।

राजा—

आत्थानीजनलोचनानां बहला लावण्यकलोलिनी
लीलाविज्जमहासवासनगरी सौभाग्यपारस्वता ।

नेत्रेन्दीवरदीहिवा मह पुणो सिङ्गारसंजीवणी

संजादा अह मम्महेण वणुहे तिकखो सरो पुञ्जिदो ॥ ३ ॥

(सोन्मादमिव ।) वंसणकखणादो पहुदि कुरङ्गच्छी

चित्ते चिहुट्टदि ण खुट्टदि सा गुणेषु

सेज्जासु लोह्मदि विसप्पदि दिम्मुहेषु ।

बोल्लम्मि वट्टदि पळट्टदि कळबन्धे

ज्ञाणेण तुट्टदि चिरं तरुणी तरट्टी ॥ ४ ॥

अवि अ ।

जे तीअ तिकखचलचक्खुतिहाअदिट्टा

ते कामचन्दमहुपच्चममारणिज्जा ।

नेत्रेन्दीवरदीर्घिका मम पुनः शृङ्गारसंजीविनी

संजाताथ मम्मथेन वनुषि तीक्ष्णः शरः पुञ्जितः ॥

लावण्यकलोलिनीलनेन प्रतिक्षणं सौन्दर्यातिशयवृद्धिर्व्यज्यते । वासनगरीलनेन क्ष-
णमपि तद्विच्छेदाभावो एवमन्यते । तीक्ष्ण इत्यनेन पूर्वमपि शरसंभानमासीदेव, इदानीं
त्वत्तिदुःसहं तदेतादृशशरविस्तारणा बोध्यते ।

सोन्मादमिति । उन्मादलक्षणं शृङ्गारतिलके—‘श्वसप्ररोदनोत्कम्पवपुषोत्तेजनै-
रपि । व्यापारो जायते यत्र स उन्मादः स्मृतो यथा ॥’ इति । साहित्यदर्पणेऽपि—
‘चित्तस्य भ्रम उन्मादः कामशोकमयादिभिः । अस्थानहासवदितगीतप्रलयनादिकृत ॥’
इति ।

वंसणेति ।

दर्शनक्षणात्प्रभृति कुरङ्गाक्षी

चित्ते लगति न क्षीयते सा गुणेषु

शय्यायां लुठति विसर्पति दिम्मुहेषु ।

वचने वर्तते प्रवर्तते काव्यबन्धे

ध्यानेन श्रुत्यति चिरं तरुणी चलाक्षी ॥

अपि च ।

ये तथा तीक्ष्णचलचक्षुस्त्रिमागदृष्टा-

स्तो कामचन्द्रमपुपच्चममारणीयाः ।

जेसुं पुणो णिवडिदा सअला वि दिट्ठी
वट्ठन्ति ते तिलजलज्जलिदानयोग्या ॥ ५ ॥

(सस्मरणमिव ।) अवि अ ।

अग्गम्मि भिक्खसरणी णअणण तीए
मज्झे पुणो कट्ठिवदुद्धतरत्तमाला ।
पच्छा अ से सरदि तंसणिरीक्खिदेसु
आअणमण्डलितचापधरो अणज्जो ॥ ६ ॥

(विचिन्त्य ।) कथं चिरअदि पिववअस्सो ।

(प्रविश्य विदूषको विचक्षणा च परिक्रामतः ।)

विदूषकः—अइ विअक्खणे, सबं सच्चं एदम् ।

विचक्षणा—सबं सच्चअरम् ।

विदूषकः—णाहं पत्तिज्जामि, जदो परिहाससीला वल्लु तुमम् ।

येषु पुनर्निपतिता सकलापि दृष्टि-
वर्तन्ते ते तिलजलज्जलिदानयोग्याः ॥

मधुर्वसन्तः । स्मृतिलक्षणमुक्तम् ।

अपि च ।

अग्गे भुक्खसरणिर्नयनयोत्तसा
मध्ये पुनः कथितदुग्धतरत्तमाला ।
पश्चाच्च तस्याः सरति तिर्यङ्निरीक्षितेषु
आकर्णमण्डलितचापधरोऽनङ्गः ॥

तद्वक्त्रनिरीक्षणादत्र मदनकृतमिमनस्कृतावश्यं भवतीति भावः । अयं च कविनिब-
द्धकृप्राबोफिसिद्धो ध्वनिः ।

कथं चिरयति प्रियवयसः ।

विदूषकः—

अयि विचक्षणे, सर्वं सत्यमिदम् ।

विचक्षणा—

सर्वं सत्यतरम् ।

विदूषकः—

नाहं प्रत्येमि, यतः परिहाससीला खलु त्वम् ।

कदाचिदयमपि परिहास एव भवेदिति भावः ।

विचक्षणः—अज्ज, मा एवं भण । अण्णो वक्कुरुत्तिकालो, अण्णो कज्जविआरकालो ।

विदूषकः—(पुरोऽवलोक्य ।) एसो पिअवअस्सो हंसो विअ विमुक्क-
माणसो, करी विअ मअक्खामो, मुणालदण्डो विअ घणघम्ममिळ्ळणो,
दिणदीओ विअ विअलिअच्छाओ, पमादपुण्णिमाचन्दो विअ पाण्डुरपरि-
क्खीणो चिट्ठदि ।

उभे—(परिक्रम्य ।) जयतु जयतु महाराओ ।

राजा—वअस्स, कथं उण विअक्खणाए मिलिदो सि ।

विदूषकः—अज्ज विअक्खणा मए सह संधिं काटुं आअया । कि-
दसंघीए इमीए सह मन्तअन्तस्स एत्तिआ वेळा लभा ।

राजा—संधिकरणस्स किं फलम् ।

विचक्षणः—

आर्य, मैवं भण । अण्णो वक्कोत्तिकालः, अन्यः कार्यविचारकालः ।

तथा च नेदं सर्वमसत्यमिति भावः ।

विदूषकः—

एष प्रियवयस्यो हंस इव विमुक्तमानसः, करीव मदक्षामः, मुणालदण्ड
इव घनघर्मम्लानः, दिनदीप इव विगलितच्छायाः, प्रभातपूर्णिमाचन्द्र इव
पाण्डुरपरिक्षीणस्तिष्ठति ।

विमुक्तमानस उद्विग्नमनसः । हंसपक्षे विमुक्तं स्वकं मानसं सरो येनेत्यर्थः । हंसोप-
मानेन पाण्डुरतातिशयोऽस्य बोध्यते । पाण्डुरस्य परिक्षीणमेत्यर्थः ।

उभे—

जयतु जयतु महाराजः ।

राजा—

वयस्य, कथं पुनर्येचक्षणया मिलितोऽसि ।

विदूषकः—

अद्य विचक्षणा मया सह संधिं कर्तुमागता । कृतसंभ्येतया सह सन्न-
माणसैतावती वेळा लभा ।

राजा—

संधिकरणस किं फलम् ।

विदूषकः—एसा अहिमदजणपेसिदा लेहहत्था णं विअक्खणा आ-
अदा ।

राजा—(गन्धं सूचयित्वा ।) केदईकुसुमगन्धो विअ आमादि ।

विचक्षणा—केदईदललेहो एव एसो मह हत्थे ।

राजा—महुसमए किं केदईकुसुमम् ।

विचक्षणा—मैरवाणन्ददिण्णमन्तप्पहावेण देवीभवणुज्जाणे केदईल-
दाए एको दाव प्पसवोदंसिदो । तस्स ताए देवीए दलसंपुडेहिं अज्ज
हिन्दोलअप्पमज्जणीए चउत्थीए हरवल्ला देवी अच्चिदा । अण्णं च दलसं-
पुहजुअलं उण कणिट्ठबहिणीआए कप्पूरमज्जरीए प्पसादीकिदम् । तीए वि
एकेण दलसंपुडेण भगवदी गोरी ज्जेव अच्चिदा । अण्णं च ।

केदईकुसुमपत्तसंपुडं पाहुडं तुअ सहीअ पेसिदम् ।

एणणाहिमसिवण्णसोहिणा तं सिलोअजुअलेण लब्धिदम् ॥ ७ ॥

(इति लेखनपर्वसति ।)

विदूषकः—

एषामिमतजनप्रेषिता लेखहस्ता ननु विचक्षणा आगता ।

इदमेव संक्षिप्तमिल्लाशयः ।

राजा—

केतकीकुसुमगन्ध इवायाति ।

विचक्षणा—

केतकीदललेख एवैव मम हस्ते ।

तस्यैव गन्ध इत्याशयः ।

राजा—

मधुसमये किं केतकीकुसुमम् ।

विचक्षणा—

मैरवानन्ददत्तमन्त्रप्रभावेण देवीभवनोद्याने केतकीलतयैकस्तावत्प्रसवो दर्शितः ।
तस्य तया देव्या दलसंपुटैरथ हिन्दोलकप्रमज्जन्यां चतुर्थ्या हरवल्लभा देवी
अर्चिता । अन्यथा दलसंपुटयुगलं पुनः कनिष्ठमगिन्यै कर्पूरमज्जर्यै प्रसादीकृतम् ।
तथाप्येकेन दलसंपुटेन भगवती गौर्यैवार्चिता । अन्यथा ।

केतकीकुसुमपत्रसंपुटं प्राप्तं तव सख्या प्रेषितम् ।

एणनामिमपीवर्णशोभिना तच्छ्लोकयुगलेन लब्धितम् ॥

राजा—(अप्राप्य वाचयति ।)

हंसि कुङ्कुमपङ्कपिञ्जरतणुं काकञ्च जं वक्षिदो

तन्मत्ता किल चक्रवाकधरिणी एसति मण्यन्तओ ।

एदं तं मह दुक्खिदं परिणदं दुक्खाण सिक्खाकणं

एकत्थो वि ण जासि जेण तिससं दिट्ठीतिहायस्स वि ॥ ८ ॥

(द्वित्रिर्वाचयित्वा ।) एदाहं ताहं मअणरसाअणकस्साहं ।

विचक्षणा—दुदीओ उअ मए पिअसहीए अवत्थाणिवेदओ कदुअ
सिलोओ लिहिदो एत्थ । तं वाचेदु महाराओ ।

राजा—(वाचयति ।)

सह दिअहणिसाहं दीहरा सासदण्डा

सह मणिवल्लएहि वाहधारा गळन्ति ।

सुअअ तुअ वियोए तेअ उबेअणीए

सह अ तणुळदाए दुब्बका जीविदासा ॥ ९ ॥

राजा—

हंसी कुङ्कुमपङ्कपिञ्जरतनुं कृत्वा यद्वक्षित-

स्तद्गता किल चक्रवाकगृहिष्येति मन्वमानः ।

एतत्तन्मम दुष्कृतं परिणतं दुःखानां शिक्षकं

एकस्योजपि न यासि येन विषयं दृष्टिर्निर्माणस्यापि ॥

एतानि तानि मदनरसायनाक्षराणि ।

विचक्षणा—

द्वितीयः पुनर्मया प्रियसक्या अवस्थानिवेदका कृत्वा श्लोको लिखितो-
ऽयं । तं वाचयतु महाराज ।

राजा—

सह दिवसनिशाम्यां दीर्घाः आसदण्डाः

सह मणिवल्लयैर्वाच्यवारा गळन्ति ।

सुमग तव वियोगे तस्मा उद्वेगिन्याः

सह च तणुळतया दुर्बला जीविताका ॥

आसदण्डा इत्यनेन विःशोभनप्रसुर्न व्यज्यते । इयं च सहोक्तिः । तत्प्रसङ्गमुक्तं
इदं—‘सहभावकथनं सहोक्तिः’ इति ।

विचक्षणा—एतथ जेव एदाए अवत्थाए मह जेद्वबहिणिआए सु-
लक्षणाए उग्गाविआए भविअ सिलोओ किदो, तं महाराओ सुणादु ।
(पठति ।)

णीसासा हारलट्ठीसरिसपसरणा चन्दणं फोडकारी

चन्दो देहस्स दाहो सुमरणसरिसी हाससोहा मुहम्मि ।

अङ्गणं पण्डुभाओ दिवससिकलाकोमलो किं च तीए

णिच्चं नाहप्पवाहा तुह सुहअ किदे होन्ति कुल्लाहिं तुल्ला ॥ १० ॥

राजा—(निःश्वस्य ।) किं भणीअदि । सुकइत्तणे तुह जेद्वबहिणिआ
बल्लु एसा ।

विदूषकः—एसा विअक्खणा महीअलसरस्सई । एदाए जेद्वबहि-
णिआ तिहुअणसरस्सई । ता एदाहिं समं पडिसिद्धं ण करिस्सम् । किं उण
पिअवअस्सपुरदो मअणावत्थं अत्तणो उचिदेहिं अक्खरेहिं णिवेदेमि ।

विचक्षणा—

इहैवैतस्सा अवस्थाया मम ज्येष्ठभगिन्या सुलक्षण्या आदेशकारिण्या
भूत्वा श्लोकः कृतः, तं महाराजः शृणोतु ।

णीसासेति—

निःश्वासा हारयष्टिसदृशप्रसरणाश्चन्दनः स्फोटकारी

चन्द्रो देहस्य दाहः स्मरणसदृशी हासशोभा मुखे ।

अङ्गानां पण्डुभावो दिवसशशिकलाकोमलः किं च तस्या

नित्यं नाष्पप्रवाहास्तव सुभग कृते भवन्ति कुल्याभिस्तुल्याः ॥

स्मरणसदृशी तदभिव्यक्तिकेत्यर्थः । दिवसशशिकलासाम्येन निष्प्रभत्वमज्ञानामभि-
व्यज्यते ।

राजा—

किं भण्यते । सुकवित्वे तव ज्येष्ठभगिनिका खल्वेषा ।

विदूषकः—

एषा विचक्षणा महीतलसरस्वती । एतस्या ज्येष्ठभगिनिका त्रिभुवनसर-
स्वती । तदेताभ्यां समं प्रतिस्पर्धा न करिष्यामि । किं पुनः प्रियवयस्यपुरतो
मदनावस्थामात्मन उचितैरक्षरैर्निवेदयामि ।

राजा—पठ । एवं पि सुणीवदि ।

विदूषकः—

परं जोहा उहा गरलसरिसो चन्दनरसो
खदक्सारो हारो रजनिपवणा देहतपणा ।

मृणाली बाणाली जळदि अ जलहा तणुलवा

वरिठ्ठा जं विठ्ठा कमलवजणा सा मुणवणा ॥ ११ ॥

राजा—वयस्स, तुमं पि भोएण चन्दनरसेण समालहिस्ससि । ता क-
हेहि तमादं किं पि वुत्तन्तम् । अष अन्तेउरं णइअ देवीप् किं कवं तीस ।

विदूषकः—विअक्खणे, किं कवं कहेहि ।

विचक्षणा—देव, मण्डिवा टिकिवा मूसिवा तोसिवा अ ।

मदनावस्थामित्यनन्तरं तस्या इति शेषः ।

राजा—

पठ । एतदपि श्रूयते ।

विदूषकः—

परं ज्योत्स्ना उष्णा गरलसदृशश्चन्दनरसः

क्षतक्षारो हारो रजनिपवना देहतपनाः ।

मृणाली बाणाली ज्वलति च जलार्द्रा तनुलता

वरिष्ठा यदृष्टा कमलवदना सा मुनयना ॥

क्षते क्षार इवेत्यर्थः । तस्यात्यन्तदुःसहत्वात् । रजनिपवना इत्यनेन तेषामतिशीत-
स्पर्शं व्यक्तम् । देहे तपना इवेत्यर्थः । अत्यन्तदाहकत्वात् । बाणालीवेत्यर्थः । अत्यन्त-
दुःप्रदत्तात् । अत्रोपमोत्प्रेक्षा रूपकादयोऽर्थालंकाराः । च्छेकलाटानुप्रासादयश्च शब्दालंकारा
कथाः । तत्तत्क्षणं चोक्तं प्राक् ।

राजा—

वयस्य, त्वमपि स्त्रोकेन चन्दनरसेन समालम्ब्यसे । तत्कथय तद्गतं कि-
मपि वृत्तान्तम् । अथान्तः पुरं नीत्वा देव्या किं कृतं तस्या ।

विदूषकः—

विचक्षणे, किं कृतं कथय ।

विचक्षणा—

देव, मण्डिता तिलकिता मृषिता तोषिता च ।

राजा—कथं विभ ।

विचक्षणा—

घणमुद्विदमङ्गं कुङ्कुमस्तपङ्कपिञ्जरं तिस्ता ।

राजा—

रोसाभणं कुटं सा कक्षणमभवालिजारूपम् ॥ १२ ॥

विचक्षणा—

मरमभमङ्गीरजुगं चरणे से लम्बिवा भवत्साहि ।

राजा—

भमिभमहोमुहपङ्कजजुगलं ता मरमालया ॥ १३ ॥

विचक्षणा—

राजमुभपिच्छणीलं पट्टंजुगलं गिभसिदा सा ।

राजा—

कथमिव ।

विचक्षणा—

घनमुद्विदमङ्गं कुङ्कुमस्तपङ्कपिञ्जरं तस्याः ।

राजा—

उज्ज्वलीकृतं तत्काञ्चनमयबालिकारूपम् ॥

रोसाभणमित्युज्ज्वलार्थे देशी । काञ्चनमयेत्यस्य प्रकृतिपीतमेव तद्रूपमिदानीं पीत-
तरेण कुङ्कुमेनोद्वर्तनाच्छोभातिशयो जात इति भावः ।

विचक्षणा—

मरकतमङ्गीरयुगं चरणावसा लम्बितौ वयस्यामिः ।

राजा—

अमितमणो मुखपङ्कजयुगलं तद्भरमालया ॥

अस्याचरणौ मरकतमङ्गीरयुगं मरकतनूपुरयुगलं लम्बितौ अप्रपितौ । तत्संबद्धौ कु-
लाविति यावत् । अमितेत्यादिना तच्चरणयुगलस्य पङ्कजयुगेन मङ्गीरयुगलस्य च भर-
मालया साम्यं प्रक-

विचक्षणा—म्वसोपरि वर्तते मध्ये कृष्णसार-

राजशुकपिच्छं वदनस्य कृष्णसुगसाम्यं चालकमालान-

राजा—

कदलीकन्दलिङ्गा ता सरपवणविलोडिमदलगा ॥ १४ ॥

विचक्षणा—

तीए भिजम्बफलए भिवेसिआ पञ्चरागमणिकाधी ।

राजा—

कञ्चणसेलसिलाए ता बरिही कारियो णम्भम् ॥ १५ ॥

विचक्षणा—

दिण्णा वलआवलिओ करकमलपउट्टणालुअलम्भि ।

राजा—

ता भण कथं ण सोहइ विपरीअं मअणतूणीरम् ॥ १६ ॥

विचक्षणा—

कण्ठम्मि तीअ ठविदो छम्मासिमोत्तिआण वरहारो ।

राजा—

सेवइ ता पन्तीहिं मुहचन्दं तारआणिअरो ॥ १७ ॥

राजा—

कदलीकन्दली तत्खरपवनविलोलितदलाग्रा ॥

एतावता तद्वर्णः कदलीकन्दल्या वसनस्य च तद्वर्णनां साम्यमुक्तम् ।

विचक्षणा—

तस्या नितम्बफलके निवेशिता पञ्चरागमणिकाधी ।

राजा—

काञ्चनशैलशिखायां तद्वर्णी कारितो नृत्यम् ॥

अनेन नितम्बस्य पीवरत्नेन काञ्चनशिलासाम्यं काञ्चनस्य वर्णिसाम्यं प्रकाशितम् ।

विचक्षणा—

दत्ता वलयावन्त्यः करकमलप्रकोष्ठनालयुगे ।

राजा—

तद्गुण कथं न शोभते विपरीतं मदनतूणीरम् ॥

विचक्षणा—

कण्ठे तस्याः स्थापितः चाण्मासिकगै

कञ्जकं तस्या योग्यं

राजा—

सेवते तत्पङ्क्तिभिर्गङ्गाकलशिनी शोभते तस्या हारः ।

विचक्षणा—

उभयसु वि सवणेषुं गिवेसिअं रवणकुण्डलजुअं से ।

राजा—

ता वअणमम्महरहो दोहिं वि चकेहिं चङ्गमिदो ॥ १८ ॥

विचक्षणा—

जञ्जणजणिदपसाहणाई जादाई तीअ णअणाई ।

राजा—

उत्पुङ्गिअ णवकुवलयरिलीमुहे पञ्चबाणस्स ॥ १९ ॥

विचक्षणा—

कुडिलालआणं माला ललाटफलजगसङ्गिणी रूढा ।

राजा—

ता ससिबिम्बस्सोवरि वट्टह मज्झमि किसणसारङ्गो ॥ २० ॥

तारकानिकरः पङ्क्तिभिः श्रेणीभिः कृत्वा मुखचन्द्रं सेवते तदित्यन्वयः । तथा च मुक्ताहारस्य तारकानिकरोपमा व्यज्यते ।

विचक्षणा—

उभयोरपि श्रवणयोर्निवेशितं रत्नकुण्डलयुगं तस्याः ।

राजा—

तद्वदनमन्मथरथो द्वाभ्यामिव चक्राभ्यां चङ्क्रमितः ॥

चङ्क्रमितो युक्त इत्यर्थः । अत्र कुण्डलयुगस्य चक्रद्वयसाम्यं बोध्यते ।

विचक्षणा—

जात्याञ्जनजनितप्रसाधने जाते तस्या नयने ।

राजा—

उत्पुङ्गितौ नवकुवलयशिलीमुखौ पञ्चबाणस्य ॥

अत्रापि नयनयोर्नवकुवलयसाम्यमञ्जनस्य च अमरसाम्यं ज्ञाप्यते । शिलीमुखाविव शिलीमुखाविति रूपकेण च कामिविह्वलविधानसामर्थ्यं स्मरशरधर्मस्तत्रामिव्यज्यते । तीक्ष्णत्वं च नेत्रयोर्व्यङ्ग्यम् । उत्पुङ्गितौ सञ्चितौ ।

विचक्षणा—

कुटिलालकानां माला ललाटफलकामसङ्गिनी रचिता ।

मनसोपरि वर्तते मध्ये कृष्णसारङ्गः ॥

तं वदनस्य कृष्णयुगसाम्यं चालकमालानाम् ।

विचक्षणा—

घनसारतारणवणाद् गूढकुसुमोच्चो चिह्नधारो ।

राजा—

ससिराहुमल्लजुज्झं विअ दंसिअमेणणवणाए ॥ २१ ॥

विचक्षणा—

इअ देवीअ जहिच्छं पसाहणेहिं पसाहिदा कुमरी ।

राजा—

ता केलिकाणणमही विहसिआ सुरहिलच्छीए ॥ २२ ॥

विदूषकः—देव, एदं परमत्थं विण्णवीअदि ।

जेस्सा दिट्ठी तरलधवला कज्जळं तीअ जोमां

जा वित्थिण्णत्थणकलसिणी रेहए तीअ हारो ।

चक्काआरे रमणफलहे को वि कञ्चीमरट्टो

जिस्सा तिस्सा उण वि भणिमो मूसणं दूसणं अ ॥ २३ ॥

विचक्षणा—

घनसारतारनयनाया गूढकुसुमोच्चयश्चिकुरभारः ।

राजा—

शशिराहुमल्लयुद्धमिव दर्शितमेणनयनायाम् ॥

कुसुमनिचयस्य चन्द्रसादृश्यम्, चिकुरकलापस्य च राहुसाम्यमभिप्यचीकृतम् ।
मल्लयुद्धमित्यनेन तयोः समबलत्वं तेन च तुल्यशोभत्वं ध्वन्यते ।

विचक्षणा—

इति देव्या यथेच्छं प्रसाधनैः प्रसाधिता कुमारी ।

राजा—

तत्केलिकाननमही विभूषिता सुरभिलस्यया ॥

केलीनां क्रीडानां काननं समृद्धसारसंभन्विनी मही उत्पत्तिस्थानम् । तत्साम्यं कु-
मार्या वसन्तलक्ष्मीसाम्यं देव्या अनेन प्रकटितम् ।

विदूषकः—

देव एतत्परमार्थं विज्ञाप्यते ।

यस्या दृष्टिसारलधवला कज्जळं तस्या योग्यं

या विस्तीर्णस्तनकलशिनी शोभते तस्या हारः ।

राजा—(प्रवक्ष्यामनुसंधानम् ।)

त्रिवलिललितनाभीबाहुमूलेषु लघं

भणकलसणिजम्बादम्बरेसूस्ससन्तम् ।

जलनिविडमिमीए सिक्खणं ज्ञानपौषं

पिशुणदि तणुल्लिचिक्खिमं लज्जिमं अ ॥ २४ ॥

विदूषकः—(अक्रोधमिव ।) भो, मए सर्वालंकारसहिदा वर्णिता । तुमं
उण जलविल्लुपप्पसाहणं जेव सुमरसि । ता किं ण सुदं देवेण ।

णिसग्गचक्खस्स वि माणुसस्स सोहा समुम्मीलदि भूसणेहिं ।

मणीणं जच्चारणं वि कक्खणेहिं विहसणे सज्जदि कावि कज्जी ॥ २५ ॥

चक्राकारे रमणफलके कोऽपि काव्यादम्बरो

यस्यास्तस्याः पुनरपि भणामो भूषणं दूषणं च ॥

यद्येतादृशं दृष्ट्वादि कान्तायास्तिष्ठति तदा भूषणभावेऽपि शोभाविशेषः स्थाभावि-
कोऽवभाषत एवेति नातिप्रयोजनवत्त्वादभूषणमपि दूषणमिव भवतीति दूषणभूषणयोः
प्रयोजनाभावरत्नेन साम्यम् । अथवा दूषणं भूषणमिव भवति । अयमर्थः—एतादृश-
दृष्ट्वादिमत्या असमीचीनवस्तुसंज्ञन्तोऽपि भूषणतुल्य एव भवति । शोभाहितकरत्वाभा-
वात् । अत एव कविषूडामणिना भगवता कलिदासेनापि वर्णितम्—‘किमिव हि
मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम्’ इति ।

राजा—

त्रिवलिललितनाभीबाहुमूलेषु लघं

स्तनकलशनितम्बादम्बरेषूच्छसत् ।

जलनिविडमेतस्याः स्फुरणं ज्ञानवस्त्रं

पिशुनयति तनुयष्टिचक्रिमानं तारुण्यं च ॥

लज्जिमं तादृश्यमिति देखी ।

विदूषकः—

भो, मया सर्वालंकारसहिता वर्णिता । त्वं पुनर्जलविल्लुप्तप्रसाधनामेव
अरसि । तर्कि न भुतं देवेन ।

निसर्गचक्रस्यापि मानुषस्य शोभा समुम्मीलति भूषणैः ।

मणीनां जाल्यानामपि काव्यनैर्विभूषणे संजति कापि लक्ष्मीः ॥

राजा—

मुद्रार्णं नाम हिमज्जर्हं हरन्ति हन्त
नेपथ्यकल्पनगुणेन नितम्बिनी ।

छेया पुष्पी पकिदिचञ्चिमहारणिज्जा

दक्खारसी न महुरिज्जइ सक्कराप ॥ २६ ॥

विचक्षणः—जघा देवेणादिट्ठम् ।

भोआणं भणआणं कण्णकलिआलङ्गीणं अच्छीणं वा

भूचन्दस्स मुहस्स कन्तिसरिआसोत्तस्स गत्तस्स अ ।

को नेपथ्यकल्पाय कीरदि गुणो अं तं पि सभं मिअं

संजुअं सुणु तत्थ कारणमिअं रुद्धीअ का खण्डना ॥ २७ ॥

राजा—(विदूषकमुखेन ।) सुपञ्चल कविञ्जल, एस सिक्खावीअसि ।

राजा—

मुद्रानां नाम हृदयानि हरन्ति हन्त

नेपथ्यकल्पनगुणेन नितम्बिनीः ।

च्छेयाः पुष्पाः प्रकृतिचञ्चिमहारणिजा

द्राक्षारसो न मज्जुरीयति शर्करया ॥

येषां हृदयानि नेपथ्यकल्पनगुणेन नितम्बिनी हरन्ति ते मुद्रा अविदग्धा एवेत्या-
शयः । ये पुनः प्रकृत्या अभावेन अचञ्चिमा सौन्दर्यं कसो नितम्बिनीनां ता अवयमि
त एव विदग्धा इति भावः । द्राक्षारससाम्यं स्वभावसौन्दर्यस्य, शर्करासाम्यं भूषणाना-
मुपदर्शितम् ।

विचक्षणः—

यघा देवेनविट्ठम् ।

सूत्रानां स्तनानां कर्णकलिकालङ्गिनोरङ्गोर्वा

भूचन्द्रस्य मुखस्य कान्तिसरित्स्रोतसो गात्रस्य च ।

को नेपथ्यकलाभिः क्रियते गुणो अचक्षपि सर्वं मियं

संयुक्तं शृणु तत्र कारणमिदं रुद्धेः का खण्डना ॥

कविर्नयनहरतीति यथा हृदयेषां तापेक्षया प्राक्कां तथा सहजसौन्दर्यस्यापीति भावः ।

राजा—

सुपञ्चल कविञ्जल, एस सिक्खसे ।

किं कज्जं किञ्चित्तिमेण विरवणविहिणा सो णडीणं विडम्भो
 तं चज्जं जं णिअज्जं जणमणहरणं तेण सीमन्तिणीओ ।
 जस्सि सबज्जसज्जो सउल्लगुणगणो सो अदम्भो अलम्भो
 तस्सि णेच्छन्ति काले परमसुहअरे किं पि णेवच्छलच्छीम् ॥२८॥
 विचक्षणा—देव, एवं विण्णवीअदि—ण केवलं देवीए णिओएण
 तिस्सा अणुगदस्सि । तारामेत्तीए वि सहित्तणं पत्ता कप्पूरमज्जरीए । तेण
 तक्कज्जसज्जा अहं पुणो वि ओल्लभाविअ भविअ णिवेदहस्सम् ।

सुप्राज्ञलः सुधरलः । तथा च बातुर्येच्छोऽपि तव नासीति भावः ।

किं कार्यं कृत्रिमेण विरचनविधिना स नटीनां विडम्ब-

स्तचज्जं यमिजाज्जं जनमनोहरणं तेन सीमन्तिन्याः ।

यस्मिन्सर्वोक्तसज्जः सकलगुणगणः सोऽदम्भोऽलम्ब-

स्तस्मिन्नेच्छन्ति काले परमसुखकरे कामपि नेपथ्यलक्ष्मीम् ॥

कृत्रिमभूषाभिर्नटीनामेवापाततः सौन्दर्यमुल्लसति न पुनः सीमन्तिनीनामित्यर्थः ।
 यच्च जं सन्तीचीनं तदेव निजाज्जं स्वास्वाज्ञमाहादकमित्याहादकत्वविशिष्टाज्ञमात्रवाच-
 काज्ञपदवाच्यसंक्रमादयमर्थान्तरसंक्रमितवाच्यो लक्षणाभूतो ध्वनिः । तेन स्वाभाविक-
 काज्ञसौन्दर्येणैव सीमन्तिन्यः कुलाज्ञना जनमनोहरणं भवन्तीत्यर्थः । यद्यपि जनमनो-
 हरणमिति भिन्नलिङ्गवचनं पदं न सीमन्तिन्य इति पदस्य विशेषणत्वमर्हति, तथापि
 वस्तुपदार्थाहारेण योज्यम् । तस्य चाजहलिङ्गत्वात् दोष इति ध्येयम् । अथवा जन-
 मनोहरणमिति काकाक्षिगोलकन्यायेनोभयत्र संबध्यते । तथा च यमिजाज्जं स्वाभाविक-
 काज्ञं चज्जं तदेव जनमनोहरणं भवतीत्यर्थः । यदा पूर्वत्रैव संबध्यते तदा च तेन स्वा-
 भाविकाज्ञचज्जत्वेनैव सीमन्तिन्यो भवन्ति । तासांमुत्तमसीमन्तिनीत्वं भवतीत्यर्थः । तथा
 च सीमन्तिनीपदवाच्यस्यैवोत्तमत्वविशिष्टे तस्मिन्संक्रमादप्यर्थान्तरसंक्रमितवाच्यो
 ध्वनिः । यस्मिन्काले सकलः संपूर्णो गुणानां गणः समूहः सर्वोक्तसज्जः सर्वेष्वन्तेषु सज्जो
 यस्य तादृशः, अदम्भः च विद्यते दम्भो यत्रासावदम्भः स्वाभाविकः, अलम्भोऽप्राप्त्यो-
 ऽस्ति, अथ च तस्मिन्काले सुखकरे कामपि नेपथ्यलक्ष्मीं नेच्छन्ति । विदग्धा इति शेषः ।
 निजाज्जमित्येकवचनेनैकमपि स्वाभाविकमुन्दरमज्जं लोकहृदयहरणसमर्थं किमुत सर्वोक्ता-
 णीति ध्वन्यते । अत्र च नटीसीमन्तिन्योर्व्यतिरेकालंकारो व्यङ्ग्यः । च्छेकवृत्त्यनुप्रासा-
 लंकारावप्यत्र बोध्यौ । तल्लक्षणं प्रागेवोक्तम् ।

विचक्षणा—

देव, एतद्विश्राप्यते—न केवलं देव्या नियोगेन तस्या अनुगतास्मि ।
 तारामेत्यापि सखीत्वं प्राप्ता कर्पूरमञ्जरीः । तेन तत्कार्यासक्ताहं पुनरपि से-
 वकीभूय निवेदयिष्यामि ।

तिस्सा दाव परिकल्पयत्थ णिहिदो हत्थो भणुत्थञ्जदो
डाहुञ्जामरितो सहीहिं बहुसो हेलाय कञ्जिज्जदि ।

किं तेणावि इमं णिसामअ गिरं संतोसिणिं तासिणिं

हत्थच्छन्ननिवारिदेन्दुकिरणा बोलेह सा जामिणीम् ॥ २९ ॥

कज्जसेसं कविज्जलो णिवेदइस्सदि । तं च देवेण तथा कावडम् । (इति
परिकम्प निष्क्रान्ता ।)

राजा—वयस्स, किं उण तं कज्जसेसम् ।

विदूषकः—अज्ज हिन्दोलणचउत्थी तहिं देवीए गौरीं कडुअ कप्पूर-
मञ्जरीं हिन्दोलए आरोहइदवा । ता मरगअपुञ्जट्टिदेण देवेण कप्पूरम-
ञ्जरी हिन्दोलन्ती दडुवा । एदं तं कज्जसेसम् । (विचिन्व ।) ता अदिणि-
उणा वि छलिदा देवी । पाइआ जुण्णमज्जारिआ दुद्धं ति तक्कम् ।

तस्यास्तावत्परीक्षणाय निहितो हस्तः स्तनोत्सङ्गतो

दाहोञ्जामरितः सखीभिर्बहुशो हेलया कृष्यते ।

किं तेनापीमां निशमय गिरं संतोषिणीं त्रासिनीं

हस्तच्छन्ननिवारितेन्दुकिरणातिवाहयति सा यामिनीम् ॥

हेलयावहया कृष्यते तयेति शेषः । स्वसंबन्धिविरहातिभाजनत्वेन । त्रासिनीमिति
चैतादृशदुःसहवियोगपीडितापि स्वहस्तेनैवेन्दुकराभिवारयतीति तेषां हस्तसंबन्धश्च-
नीयमपि मरणादिकं संभाव्यत इति प्राश्नकरत्नम् । अथवा बलात्कारेण ययेन्दुकिरण-
स्यर्शो भवति तथा विषय इत्यतिदुष्करमिति त्रासकारणं हेतुम् । यद्वा हस्तच्छन्नेत्यनेन
हस्तस्य संपूर्णशरीरे चन्द्रकरस्योनिवारकलासंभवाद्यस्तानवच्छन्नप्रदेशे शशिकरस्यर्शा-
वश्यंभावस्तत्कारणं वेदितव्यः । अनेन विधानं नाम मुखसंस्थमनुकम् । तत्क्षणं दश-
कपके—“विधानं मुखदुःखकृत्य” इति । अत्रापि रूपकच्छेकानुप्रासादयः शब्दाद्यौलं-
कारा लभ्याः । लक्षणं दूषम् ।

कार्यशेषं कपिज्जलो निवेदयिष्यति । तत्र देवेन तथा कर्तव्यम् ।

कपिज्जलो विदूषकः ।

राजा—

वयस्स, किं पुनस्तत्कार्यशेषम् ।

विदूषकः—

अथ हिन्दोलनचतुर्थी । तत्र देव्या गौरीं कृत्वा कर्पूरमञ्जरी हिन्दोलके
आरोहयितव्या । तन्मरकतपुञ्जस्थितेन देवेन कर्पूरमञ्जरी हिन्दोलन्ती दृष्ट-

राजा—को अण्णो दुसाहिन्तो मह कज्जसज्जो । को अण्णो चन्दा-
हिन्तो समुद्भवहण्णिट्ठो ।

(इति परिक्रम्य कदलीगृहप्रवेशं नाटयतः ।)

विदूषकः—इयं उत्तुङ्गफलिहमणिवेदिआ । ता इह उपविसदु पिअ-
वअस्सो ।

(राजा तथा करोति ।)

विदूषकः—(हस्तमुच्यम् ।) भो, दीसदु पुण्णिमाअन्दो ।

राजा—(विलोक्य ।) अए, दोलारूढाए मह वल्लहाए वअणं पुण्णिमा-
चन्दो ति णिहिससि । (समन्तादवलोक्य ।)

विच्छाअन्तो णअररमणीमण्डलस्साणणाहं

पच्छाअन्तो गगणकुहरं कन्तिजोद्धाजलेण ।

पेच्छन्तीणं हिअअणिहिदं णिहअन्तो अ दप्पं

दोलालीअसरलतरलो दीसए से मुहेन्दू ॥ ३० ॥

व्या । एतत्तत्कार्येष्वम् । तदतिनिपुणापि च्छलिता देवी । पायिता जीर्णमार्जारिका
दुग्धमिति तक्म् ।

मरकतपुञ्जः प्रासादविशेषः ।

राजा—

कोअण्यो थुअसो मम कार्यसज्जः । कोअण्यअन्दतः समुद्रवर्धननिष्ठः ।

विदूषकः—

इयमुत्तुङ्गस्कटिकमणिवेदिका । तदिहोपविशतु प्रियवयसः ।

विदूषकः—

भोः, दृश्यतां पूर्णिमाचन्द्रः ।

राजा—

अए, दोलारूढाया मम वल्लभाया वदनं पूर्णिमाचन्द्र इति निर्दिशस्मि ।

विच्छाययन्नगररमणीमण्डलस्थानानि

प्राक्षालयन्गगनकुहरं कान्तिन्योस्त्राजलेन ।

प्रेक्षमाणानां हृदयनिहितं निर्वल्लभं एषं

दोलालीअसरलतरलो दृश्यतेअस्मा मुखेणुः ॥

अपि च ।

उद्येहि गोउरेहि धवलज्जपटाढम्बरिस्त्रावलीहिं
घण्टाहिं बिन्दुरिस्त्रासुरतरुणिबिभाषायुत्सवं वहन्ती ।
पाचारं लङ्घयन्ती कुण्डं रथवशादुज्जमन्ती यमन्ती
एन्ती जन्ती च दोला जगमणहरणं कट्णुकट्ठमेहि ॥ ३१ ॥

अपि च ।

रणन्तमणिगेउरं झणझणन्तहारच्छटं
कलकणितकिङ्किणीमुहरमेहकाढम्बरम् ।
बिलोलवलआवलीजणिदमञ्जुसिञ्जारवं
ण कस्स मणमोहणं ससिमुद्दीम हिन्दोलणम् ॥ ३२ ॥

विष्णुवायव्यविगतच्छायाणि कुर्वन् । स्थानीकुर्वन्निस्सर्वः । कान्तिरेव ज्योत्स्ना चन्द्रि-
तस्या अलं चाकचर्चं तेन वसनं खमेव कुहरं क्षालयन्प्रकाशयन् । अनेन क्षालयन्-
धितमेवेति भावः । सरलतरल इत्यान्दोलनवशाद्यातायातमाचरन्निस्सर्वः । अत्र कप-
टकेकाट्टयनुप्रासरूपाः शब्दार्थालंकारा विभाव्याः । सप्तम्यन्तः ।

अपि च ।

उद्येधु गोपुरेषु धवलज्जपटाढम्बरवहलावलीषु
घण्टाभिर्विद्राणसुरतरुणिबिमानानुरूपं वहन्ती ।
प्राकारं लङ्घयन्ती करोति रथवशादुज्जमन्ती यमन्ती
आयायन्ती यान्ती च दोला जगमणहरणं कर्पणोत्कर्षणैः ॥

धवलज्जपटाढम्बरपाणां वहला आवस्यो वेधु तादृशेषु गोपुरेषु पुरद्वारेषु घण्टाभि-
रुपलक्षितं विद्राणं वेगेन गच्छत्यसुरतरुणिबिमानं देवाग्रनामिमानं तपज्जुर्कणं तप्तुल्यं
प्राकारं वहन्ती विद्राणा । कर्पणोत्कर्षणैः रथवशादुज्जमन्ती । सरलमननादुज्जमन्ती ऊर्ध्वं
गच्छन्ती यमन्ती पुनरधो यायन्ती आयायन्ती यान्ती चेयं दोला कस्य कामिनो मनो-
हरणं न करोति । अपि तु सर्वस्य विधत् इति काकर्थः । इयं च दोलाकपटवर्णक-
व्याप्तिः । तत्तत्क्षणं काव्याश्रये दण्डितोक्तम्—‘मानावस्यं पदार्थानां कर्णं साक्षाद्विदुष्यती ।
अभावोक्तिश्च जातिवैशेषाया सार्थकतिर्यया ॥’ इति । उपमासुप्रसादयोऽन्वेऽप्यलं-
कारा ज्ञेयाः ।

अपि च ।

रणन्मणिमुदुरं झणझणन्तहारच्छटं
कलकणितकिङ्किणीमुहरमेहकाढम्बरम् ।
७ कर्पू०

विदूषकः—भो, सुतमारो तुमम् । अहं उण वित्तिआरो यविन्न
वित्थरेण वण्णेमि ।

उवरिद्धिअथणपन्मारपीडिअं चरणपङ्कजजुअं से ।
पुकारइ व मअणं रणन्तमणिणेउररेवेण ॥ ३३ ॥
हिन्दोलणलीलाललणलम्पडं चक्रवकलं रमणम् ।
किलकिलइ व सहरिसं कम्भीमणिकिङ्किणिरवेण ॥ ३४ ॥
दोलन्दोलणलीलासरन्तसरिआछलेण से हारो ।
वित्थारइ व कुसुमाउहणरवइणोइ कित्तिवल्लीओ ॥ ३५ ॥

विलोलबलयावलीजनितमञ्जुशिआरवं

न कस्य मनोमोहनं शशिमुख्या हिन्दोलनम् ॥

शशिमुख्या हिन्दोलनं कस्य कामिनो मनोमोहनं न । मनो मानवं मोहवसि सदे-
तादृशं न । अपि तु सर्वस्यापीति काङ्क्षः । किंभूतम् । रणन्तो मणयो ययोस्ते रणन्मणी,
रणन्मणी नूपुरे यत्र तत् । क्षणक्षणायमाना हारच्छटा यत्र । इत्यादीनामान्दोलनविशे-
षणम् । अथवा क्रियाविशेषणानि । यद्वा शशिमुख्या रणनूपुरादिकस्य मनोमोहनं
नेति प्रत्येकमेव विधिः । तदा दोलनांशे प्रत्यक्षमन्यांशे स्मरणम् । 'रण शब्दे' । क्षण-
णायमानमित्यादि शब्दानुकरणम् । अत्राप्यनुप्रासजात्यायाः शब्दार्थालंकारा हेवाः ।

विदूषकः—

भो, सुत्रकारस्त्वम् । अहं पुनर्वृत्तिकारो भूत्वा वित्थरेण वर्णयामि ।

सूचनादि सूत्रत्वं भवतीति भावः । अत एव तल्लक्षणमुक्तमभियुक्तैः—'अल्पाक्षर-
मसंदिग्धं सारवद्विधतमुच्चम् । अस्तोभमनवचं च सूत्रं सूत्रविदो विदुः ॥' इति ।

उपरिस्थितस्नानप्राग्भारपीडितं चरणपङ्कजजुगं तस्याः ।

पूरुकारयतीव मदने रणन्मणिनूपुररेवेण ॥

एतन्मणिनूपुरवध्रवणसमकालमेव कामिनां मदनकृता मनोविहङ्गता भवतीति
भावः । अत्रापि आसुत्रप्रेक्षे अलंकारौ ।

हिन्दोलनलीलाललणलम्पटं चक्रवर्तुलं रमणम् ।

किलकिलायतीव सहर्षं काञ्चीमणिकिङ्किणिरवेण ॥

अत्रापि किलकिलायतीति शब्दानुकरणम् । रमणं लभनम् ।

दोलन्दोलनलीलासरत्सरिकाछलेनासा हारः ।

विस्तारयतीव कुसुमाधुचनरपतेः कीर्तिवल्ली ॥

सरिका मुक्तापङ्क्तिः । अत्रोत्प्रेक्षालंकारः ।

संमुखपवनपणोल्लिखवरिल्ल दरदाविआई अङ्गाई ।
 हकारिऊण मञ्जण पासम्मि णिवेसअन्ति व ॥ ३६ ॥
 ताडङ्कजुअं गण्डेसु बहल्लुसिणेसु घडणणीलाहिं ।
 देइ व दोलदोलणरेहाओ गणणकोडेण ॥ ३७ ॥
 अजणाई पसइसरिसाई झत्ति फुल्लाई कोदुहल्लेण ।
 अप्पेन्तिअ व कुवलअसिलीमुहे पञ्चबाणस्स ॥ ३८ ॥
 दोलारअविच्छेओ कहं वि मा होउ इत्ति पडइ व ।
 पुट्ठम्मि वेणिदण्डो मम्महचम्मट्ठिआअन्तो ॥ ३९ ॥
 इअ एआई विलासुज्जलाई दोलाप्पवच्चरिआई ।
 कस्स ण लिहेइ चित्ते णिउणो कन्दप्पचित्तअरो ॥ ४० ॥

संमुखपवनप्रेरितोपरिवस्त्रे दरदर्शितान्यङ्गानि ।
 आकार्य मदनं पार्श्वे निवेशयन्तीव ॥

अत्रापि च एवालंकारः ।

ताटङ्कयुगं गण्डयोर्बहल्लुसृणयोर्घटनलीलाभिः ।
 ददातीव दोलान्दोलनरेखा गणनकौतुकेन ॥

अत्राप्युत्प्रेक्षालंकारः ।

नयने प्रसृतिसदृशे झटिति फुल्ले कौतूहलेन ।
 अर्पयत इव कुवलयशिलीमुखे पञ्चबाणस्य ॥

कुवलये एव शिलीमुखौ शरौ । कुष्ठमशरलातस्येति भावः । रूपकमुत्प्रेक्षा चालं
 कारः । ताडङ्कणं तु पूर्वोक्तमेव ।

दोलारसविच्छेदः कथमपि मा भवत्विति पततीव ।
 पृष्ठे वेणिदण्डो मन्मथचर्मयष्टिकायमानः ॥

अत्रापि रूपकोत्प्रेक्षे ।

इत्येतानि विलासोज्ज्वलानि दोलाप्रपञ्चचरितानि ।
 कस्य न लिखति चित्ते निपुणः कन्दर्पचित्रकरः ॥

इत्यमुना प्रकारेणैतानि दोलाप्रपञ्चचरितानि कर्मभूतानि कन्दर्पचित्रकरः कर्ता कस्य
 कामिनचित्ते न लिखति । अपि तु सर्वस्यापीत्यर्थः । किंभूतानि । विलासा उज्ज्वला
 कुष्ठयो वेणु तानि । विलास उज्ज्वलश्च वेणु तनीति वा । 'शृङ्गारः शुचिदम्बलः
 इति कोषाद् । अत्र रूपकम् ।

राजा—(सविषादम् ।) कथमवदृष्ट्वा कर्पूरमञ्जरी । रिक्ता दोला, रिक्तं
अ मञ्ज चित्तम्, रिक्ताहं दंसणुस्सुआहं मञ्ज भवणारं ।

विदूषकः—ता विज्जलेहा विअ खणदिट्ठणट्ठा ।

राजा—मा एवं भण । हरिअन्दपुरी विअ दिट्ठा पणट्ठा अ ।
(स्मृतिनाटितकेन ।)

मञ्जिष्टी ओष्ठमुद्रा नवघटनसुवण्णज्जला अज्जलट्ठी

दिट्ठी बालेन्दुलेहाधवलिमज्जणी कुन्तला कज्जलाहा ।

इत्थं वण्णाणं रेहा विहरह हरिणीचञ्चलच्छी अ एसा

कन्दप्पो दीहदप्पी जुअजणअणे पुण्णलक्खो वि मादि ॥ ४१ ॥

राजा—

कथमवतीर्णा कर्पूरमञ्जरी । रिक्ता दोला, रिक्तं च मम चित्तम्, रिक्तानि
दर्शनोत्सुकानि मम नयनानि ।

विदूषकः—

तद्विद्युलेखेव क्षणदृष्टनट्टा ।

राजा—

मैवं भण । हरिश्चन्द्रपुरीव दृष्टा प्रणष्टा च ।

स्मृतीति । स्मृतिलक्षणमुक्तं प्राक् ।

मञ्जिष्टीति ।

मञ्जिष्टी ओष्ठमुद्रा नवघटनसुवर्णोज्ज्वलाङ्गयष्टि-

दृष्टिर्बालेन्दुरेखाधवलिमज्जयिनी कुन्तलाः कज्जलाभाः ।

इत्थं वर्णानां रेखा विहरति हरिणीचञ्चलाक्षी चैषा

कन्दर्पो दीर्घदर्पी युवजनजये पूर्णलक्ष इव भाति ॥

मञ्जिष्टीत्यनेन मञ्जिष्टनिष्ठरक्तातिशयवस्त्वमोष्ठमुद्रायां ध्वन्यते । नवा घटना यस्येति बहुव्रीहिः । तथा च तादृशस्वर्णनिरूपितचाकचक्यातिशयवस्त्वमङ्गेषु व्यज्यते । यष्टिरूपकेण च तन्निष्ठधिककृशालमङ्गेषु द्योत्यते । इन्दुरेखेत्यनेन चाकलक्षिरवं ज्ञाप्यते । कज्जलाभा इत्यनेन कज्जलनिष्ठनीलिमातिशयवस्त्वं कुन्तलेष्वभिव्यज्यते । अथवा कज्जले आभा येषामिति विपर्ययोपमा । तल्लक्षणं काव्यादर्शे दृष्टिनोक्तम्—‘सा प्रसिद्धि-
पर्यासाद्विपर्ययोपमेयते ।’ इति । इत्थमनिर्वचनीयाः । रेखापदेन चोच्चारणपतामिश-
यविशेषो लक्ष्यते । वीर्यो दर्पोऽस्यास्तीति वीर्यदर्पी । अनेन च लक्ष्यस्वाधीनीकरणे
लेशलेशस्याप्यभावाद्भवेत्कणोऽपि न क्षीण इति भावः । पूर्णलक्ष्यत्वं स्वाधीनं वाच-
क्ष्यत्वमेव । अत्रापि रूपकोपमोत्प्रेक्षानुप्रासलक्षणाः शब्दार्थात्कारा हेदाः ।

विदूषकः—एवं तं मरगअपुञ्जम् । इह उवविसिम पिबवअस्तो पडिवालेदु तम् । संज्ञावि सणिहिदा बड्ढदि ।

(समो तथा कुतः ।)

राजा—अदिसिसिरं पि हिमणि संदावदाइणि अणुइवामि ।

विदूषकः—ता कच्छीसहअरो खणं चिट्ठु देवो, जाव अहं सिसिरो-पभारसामग्गि संपादेमि । (इति नाट्येन निष्क्रम्य पुरोऽवलोक्य च ।) किं उण एसा विअक्खणा इदो णिअडा आअच्छदि ।

राजा—सणिहिदो संकेअकालो कहिदो मन्तीहिं पि । (स्वस्त । मय-नाकृतमभिनीय ।)

किसलयकरचरणा वि इ कुवलअणअणा मिअक्खवअणा वि ।

अहह नवचम्पअङ्गी तह वि तावेइ अअरिअम् ॥ ४ ॥

विदूषकः—

एतत्तन्मरकतपुञ्जम् । इहोपविश्य प्रियवयसः प्रतिपालयतु ताम् । संव्यसि संनिहिता वर्तते ।

वयस्येति संबुद्धिश्च । 'विदूषकेन वक्तव्यो वयस्येति च भूपतिः ।' इत्युक्तेः ।

राजा—

अतिशिशिरामपि हिमानीं संतापदायिनीमनुभवामि ।

'हिमानी हिमसंहतिः' इति त्रिकाण्डी ।

विदूषकः—

तल्लक्ष्मीसहचरः क्षणं तिष्ठतु देवः, यावदहं शिशिरोपचारसामग्गी संपादयामि । किं पुनरेषा विचक्षणा इतो निकट आगच्छति ।

तल्लक्ष्मीः तत्कान्तिः । तन्मात्रसहाय इत्यर्थः ।

राजा—

संनिहितः संकेतकालः कथितो मन्त्रिम्यामपि ।

किसलयकरचरणापि खलु कुवलयनयना मृगाङ्गवदनापि ।

अहह नवचम्पकाङ्गी तथापि तापयत्याश्चर्यम् ॥

अत्रापि ऋकेकानुप्रासविभावनाकपकहेतुसंकररूपाः शब्दार्थालंकारा ऊह्याः । विभावनालक्षणमुक्तमभियुक्तैः—'कारणभावेऽपि कार्योपक्षेपो विभावना' इति । अहेतुक-क्षणमभियुक्तम्—'कारणे सत्यपि कार्यमानोऽहेतुः' इति । अस्त्येव संज्ञा विशेषोक्तिरिति काव्यप्रकाशे । संकरलक्षणमभियुक्तम्—'सातल्लयेणात्रस्त्वेन संज्ञयेनैकपदेन वस्तुकारणा-मेकवचनस्थानं संकरः' इति ।

विदूषकः—(सम्यगवलोक्य ।) अप, विचक्षणा शिशिरोपचारसाम-
ग्रीसहिदहत्था आगदा ।

(ततः प्रविशति शिशिरोपचारसामग्रीसहिता विचक्षणा ।)

विचक्षणा—(परिक्रम्य ।) अहो, पिअसहीए महन्तो कलु विरहदाहज्जरो ।

विदूषकः—(उपसृत्य ।) भोदि, किं एदम् ।

विचक्षणा—सिसिरोवजारसामग्री ।

विदूषकः—कस्स कदे ।

विचक्षणा—पिअसहीए कदे ।

विदूषकः—ता मह वि अद्वं देहि ।

विचक्षणा—किं निमित्तम् ।

विदूषकः—महाराजस्स कदे ।

विदूषकः—

अये, विचक्षणा शिशिरोपचारसामग्रीसहितहस्तागता ।

‘नासूचितस्य पात्रस्य प्रवेशः’ इति पूर्वमेव विदूषकमुखेन सूचनम् ।

विचक्षणा—

अहो, प्रियसख्या महान्खलु विरहदाहज्वरः ।

विदूषकः—

भवति, किमेतत् ।

विचक्षणा—

शिशिरोपचारसामग्री ।

विदूषकः—

कस्य कृते ।

विचक्षणा—

प्रियसख्याः कृते ।

विदूषकः—

तन्ममाप्यर्थं देहि ।

विचक्षणा—

किं निमित्तम् ।

विदूषकः—

महाराजस्य कृते ।

विचक्षणा—किं उण कारणं तस्स ।

विदूषकः—कप्पूरमञ्जरीए वि किम् ।

विचक्षणा—किं ण जाणासि महाराजस्स दंसणम् ।

विदूषकः—तुमं वि किं ण जाणासि महाराजस्स कप्पूरमञ्जरीए दंसणम् ।

(इत्युभौ हसतः ।)

विचक्षणा—ता कहिं महाराओ ।

विदूषकः—तुह वज्जेण मरगअपुञ्जे चिट्ठिदि ।

विचक्षणा—ता महाराएण सह मरगअपुञ्जदुआरे चिट्ठ खणम्, जेण उहअदंसणे जादे सिसिरोवआरसामग्गीए जलज्जली दिज्जदि ।

विचक्षणा—

किं पुनः कारणं तस्य ।

विदूषकः—

कर्पूरमञ्जर्या अपि किम् ।

कारणमिति पूर्वतनाध्याहारः ।

विचक्षणा—

किं न जानासि महाराजस्य दर्शनम् ।

विदूषकः—

त्वमपि किं न जानासि महाराजस्य कर्पूरमञ्जर्या दर्शनम् ।

विचक्षणा—

तत्कुत्र महाराजः ।

विदूषकः—

तव वचनेन मरकतपुञ्जे तिष्ठति ।

विचक्षणा—

तन्महाराजेन सह मरकतपुञ्जद्वारे तिष्ठ क्षणम्, येनोभयदर्शने जाते शिक्षि-
रोपचारसामग्र्या जलाञ्जलिर्दीयते ।

विदूषकः—(सायवहल ।) तर्हि गच्छ जर्हि णागच्छसि । (एति क्षिपति)
(पुनसां प्रति ।) ता कीस दुआरदेसे होववम् ।

विचक्षणा—देवीए आदेसेण कप्पूरमञ्जरी समागच्छदि ।

विदूषकः—को तीए आदेसो ।

विचक्षणा—तर्हि देवीए बालतरुणो तिण्णि आरोविदा ।

विदूषकः—को को ।

विचक्षणा—कुरबअतिलआसोआ ।

विदूषकः—ता किं तेर्हि ।

विचक्षणा—भणिदा सा देवीए । जथा—

कुरबअतिलआसोआ आलिङ्गणदंसणागचअणहथा ।

विअसन्ति कामिणीणं ता ताणं देहि दोहलअम् ॥ ४१ ॥

विदूषकः—

तत्र गच्छ यतो नागच्छसि । तर्त्कि द्वारदेशे भवितव्यम् ।

विचक्षणा—

देव्या आदेशेन कर्पूरमञ्जरी समागच्छति ।

विदूषकः—

किं तस्या आदेशः ।

विचक्षणा—

तत्र देव्या बालतरवस्त्रय आरोपिताः ।

विदूषकः—

कः कः ।

विचक्षणा—

कुरबकतिलकाशोकाः ।

विदूषकः—

तर्त्कि तैः ।

विचक्षणा—

भणिता सा देव्या । यथा—

कुरबकतिलकाशोका आलिङ्गनदर्शनाग्रचरणहताः ।

विकसन्ति कामिनीनां तत्तेषां देहि दोहदकम् ॥

एहिं तं संपादइस्सदि ।

विदूषकः—ता मरगजपुञ्जादो पिअवजस्सं आणीअ तयाळविउवन्तरिदं ठाविअ एवं पच्चक्सं करइस्सम् । (तथा वादयित्वा । सज्जनं प्रति ।) भो भो, उट्टिअ पेक्ख णिअहिअअसमुद्धचन्दलेहम् ।

(राजा तथा करोति ।)

(ततः प्रविशति विशेषभूषिताङ्गी कर्पूरमञ्जरी ।)

कर्पूरमञ्जरी—कहिं उण विअक्खणा ।

विचक्षणा—(तामुपसृत्य ।) सहि, करीअदु देवीए समादिट्ठम् ।

राजा—वजस्स, किं उण तम् ।

यद्यस्मात्करणात्कामिनीनामालिङ्गनवर्त्तनाच्चरणहृताः सन्तः कुरवकाव्यो वृक्षा विकसन्ति उःकुला भवन्ति ततस्मात्तेषां दोहदकं देहीति मत्पदाभ्याहारेण योज्यम् । यद्वा तदिदमिति तच्छब्देन पूर्वोक्ताल्लिङ्गनादि परामृश्य योज्यम्, तदा न मत्पदाभ्याहारः । कुरवकादित्रयस्य कामिन्याल्लिङ्गनादित्रयेणैव विकासो वर्ण्यत इति कविसंप्रदायः । तयोक्तम्—‘पादाहतः प्रमदया विकसत्यशोकः शोकं जहाति बहुलो मुखसीधुसिकः । आलिङ्गितः कुरवकः कुहते विकासमालोकितस्तिलक उत्कलिको विभाति ॥’ इति । ‘आलिङ्गनेनैव मृगायताक्ष्याः प्रफुल्लतां वै तिलकः प्रयाति । अशोकशास्त्री पुनरङ्घ्रिपातैर्विवेकशाली विरलो हि लोके ॥’ इति च । अत्रापि च्छेकानुभासः ।

इदानीं तत्संपादयिष्यति ।

विदूषकः—

तन्मरकतपुञ्जात्प्रियवयस्यमानीय तमालविट्पान्तरितं स्थापयित्वा एतत्प्रत्यक्षं कारयिष्यामि । भो भो, उत्थाय प्रेक्षस्व निजहृदयसमुद्धचन्द्रलेखाम् ।

निजहृदयमेव समुद्रस्य चन्द्रलेखेव कर्पूरमञ्जरी ताम् ।

कर्पूरमञ्जरी—

क पुनर्विचक्षणा ।

विचक्षणा—

सहि, कियतां देव्या समादिट्ठम् ।

कुरवकादीनां दोहददानमित्यर्थः ।

राजा—

वयस, किं पुनस्तत् ।

विदूषकः—तमालविडबन्तरिदो जाण ।

(राजा तथा करोति ।)

विचक्षणा—एस कुरबवतरु ।

(कर्पूरमञ्जरी तमालिङ्गति ।)

राजा—

नवकुरबवरुखो कुम्भधोरत्थणीए

रहसविरह्देण णिन्मरालिङ्गणेण ।

तह कुसुमसमिद्धिं लम्भिदो सुन्दरीए

जह भसलकुलाणं तत्थ जत्ता पउत्ता ॥ ४४ ॥

विदूषकः—भो, पेक्ख पेक्ख महिन्दजालम् । जेण

नालो वि कुरबवतरु तरुणीए गाढमुवगूढो ।

सहससि फुल्लणिअरं मदनसरं विज समुगिरह् ॥ ४५ ॥

विदूषकः—

तमालविटपान्तरितो जानीहि ।

विचक्षणा—

एष कुरबकतरुः ।

राजा—

नवकुरबकवृक्षः कुम्भस्थूलस्तन्या

रभसविरचितेन निर्मरालिङ्गनेन ।

तथा कुसुमसमृद्धिं लम्भितः सुन्दर्या

यथा भ्रमरकुलानां तत्र यात्रा प्रवृत्ता ॥

जातेति यावत् अथ च तत्रेति तत् इत्यर्थः । तत्र ततो यात्रा गमनागमनं समाप्त-
मित्यर्थः । सर्वदा तत्रैव तिष्ठन्तीति भावः । यद्वा असमाप्तेति नञ्प्रश्नेषः । तत्रेति विषय-
सप्तमी । तथा च तद्विषये यात्रा वृक्षान्तरात्तत्रागमनं तत्र समाप्तमित्यर्थः । अनेन कुसु-
मभूमा, तत्र च सौरभातिशयो ध्वन्यते । अत्रापि च्छेकानुप्रासरूपकोपमासंकरा-
वलंकाराः ।

विदूषकः—

भो, प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व महिन्द्रजालम् । येन

नालोऽपि कुरबकतरुस्तरुण्या गाढमुपगूढः ।

सहसेति पुष्पनिकरं मदनशरमिव समुद्गिरति ॥

राजा—ईदिसो जेब दोहळअस्स प्यमावो ।

विचक्षणा—अह एसो तिलअहुमो ।

(कर्पूरमञ्जरी पिरं तिर्बंगबळोकयति ।)

राजा—

तिक्खाणं तरलाणं कज्जलकलासंबग्गिदाणं पि से

पासे पच्चसरं सिलीमुहवरं णिच्चं कुणन्ताणं अ ।

णेत्ताणं तिलअहुमे णिवडिदा चाडी मिअच्छीअ जं

तं सो मञ्जरिपुञ्जदन्तुरसिरो रोमच्चिदो व द्विदो ॥ ४६ ॥

विचक्षणा—एसो असोअसाही ।

(कर्पूरमञ्जरी चरणताडनं नाटयति ।)

राजा—

ईदश एव दोहदस्य प्रभावः ।

विचक्षणा—

अथैव तिलकद्रुमः ।

राजा—

तीक्ष्णयोस्तरलयोः कज्जलकलासंबलितयोरप्यस्याः

पार्श्वे पच्चसरं शिलीमुखवरं नित्यं कुर्वतोव ।

नेत्रयोस्तिलकद्रुमे निपतिता चाटी वृगाक्ष्या-

स्तस्य मञ्जरीपुञ्जदन्तुरशिरा रोमाञ्चित इव स्थितः ॥

तीक्ष्णयोर्दार्ढ्यकृष्णप्रयोः, कज्जलकला सूक्ष्मं कज्जलं तत्संबलितयोरस्यासंबन्धवोः, पच्चसरं काममस्याः कर्पूरमञ्जर्याः पार्श्वे शिलीमुखवरं बाणवरं नित्यं सर्वदा कुर्वतोः, वृगाक्ष्या नेत्रयोर्चाटी रचनाभ्यापारविशेषस्तिलकद्रुमे नयस्यास्कारणात्पतितस्यास्यास्तिलकतत्कर्मजरीणां पुञ्जः समूहस्तेन दन्तुरं साङ्गुरं शिरोऽग्रं वस्य सः । अत एव रोमाञ्चित इव संजातरोमाश्च इव वर्तत इत्यर्थः । शिलीमुखवरं पच्चसरं पार्श्वे नित्यं कुर्वतो-
रित्यनेन कंदर्पबाणसाम्भवं नेत्रयोर्भञ्जितम् । तेन च कामिभिज्जतासंपादकत्वं काममार्ग-
वचनोऽनयोर्बोध्यते । अत्रापि चोक्तद्वयमुपग्रासोपभोगेकाग्रकराकंक्षयाभ्यां ॥

विचक्षणा—

एषोऽशोकशाखी ।

राजा—

असोऽवतरुताडनं रणितनेउरेणक्किणा

कदं च मिअहन्धणच्छविमुहीअ हेळुलसम् ।

सिहासु सअलासु वि त्वअमण्डणाडम्बरं

ठिदं च गअणक्कणं जणणिरिस्सणिज्जं सणम् ॥ ४७ ॥

विदूषकः—भो वयस्स, जं सअं ण कदं दोहलअदानं देवीए जाणेसि तत्थ किं कारणम् ।

राजा—तुमं जाणेसि ।

विदूषकः—मणामि अइ देवो ण कुप्पदि ।

राजा—को एत्थ रोसावसरो । मण डम्मुद्धिआए जीहाए ।

राजा—

अशोककुल्लाडनं रणितनूपुरेणाक्किणा

कृतं च मृगलाञ्छनच्छविमुस्या हेळोछासम् ।

सिहासु सकलासपि स्रवकमण्डनाडम्बरं

स्थितं च गगनाङ्गणं जननिरीक्षणीयं क्षणम् ॥

मृगलाञ्छनच्छविः अशोकान्तिमुञ्जे वस्याः । मृगलाञ्छनस्य च्छविर्विस्मयस्तान्-
हणं-कुल्लाडनम् इति वा । तादृश्या कर्पूरमणय्या । बह्वेनोभयमपि समकालमेवो-
पपद्यते । अत्रापि च्छेकावृत्तिव्याटानुप्रासोपमादयोऽलंकारा वस्याः ।

विदूषकः—

भो वयस, यत्तयं न कृतं दोहदकदानं देव्या जानासि, तत्र किं कारणम् ।

राजा—

त्वं जानासि ।

विदूषकः—

मणामि यदि देवो न कुप्पसि ।

राजा—

कोऽत्र रोसावसरो । मणोन्मुद्धिता जिह्वा ।

विदूषकः—

इह जइ वि कामिणीणं सुन्दरं धरइ अवअवारणं सिरी ।

अहिदेवदे ज्व गिवसइ तह वि हु तारुण्य लच्छी ॥ ४८ ॥

राजा—सुणिदो दे अहिप्याओ । किं उण किं पि भणामो ।

बालाअ होन्ति कोऊहलेण एमेअ चचलचिआओ ।

दरलसिअथणीसु पुणो गिवसइ मअरद्धअरहस्सम् ॥ ४९ ॥

विदूषकः—तरुणो वि रूअरेहारहस्सेण फुल्लन्ति । ण उण रहरहस्सं जाणन्ति ।

(नेपथ्ये ।)

वैतालिकः—सुहसंज्ञा भोदु देवस्स ।

लोआणं लोअणेहिं सह कमलवणं अद्दणिहं कुणन्तो

मुञ्चन्तो तिक्खमावं सह अ सरमसं माणिणीमाणसेहिं ।

विदूषकः—

इह यद्यपि कामिनीनां सौन्दर्यं धारयत्यवयवानां श्रीः ।

अधिदेवतेव निवसति तथापि खलु तारुण्ये लक्ष्मीः ॥

अत्रापि व्यतिरेकोपमे ।

राजा—

श्रुतस्तेऽभिप्रायः । किं पुनः किमपि भणामः ।

बाला भवन्ति कौतूहलेनैवमेव चचलचिताः ।

दरलसितस्तनीषु पुनर्विवसति मकरध्वजरहस्यम् ॥

विदूषकः—

तरवोऽपि रूपरेखारहसेन विकसन्ति । न पुना रतिरहस्यं जानन्ति ।

यतस्तारुणीकचसंस्पर्शेन विनापि विकसन्तीति भावः ।

वैतालिकः—

मुखसंध्या भवतु देवस्स ।

लोकानां लोचनैः सह कमलवज्रमर्धनिद्रं कुर्व-

न्मुग्धंस्तीक्ष्णमावं सह च सरमसं माणिनीमानसैः ।

८ कर्पू०

मञ्जिष्ठारक्तसूतच्छविकिरणचओ चक्रवाएकमिश्रो

जादो अत्थाचलत्थी उवह दिणमणी पक्कणारत्नपिङ्गो ॥ ५० ॥

राजा—भो वयस्स, संणिहिदो संझासमओ वट्टदि ।

विदूषकः—संकेअकालो कहिदो वन्दीहि ।

कर्पूरमञ्जरी—सहि विअक्खणे, गमिस्सं दाव । विआलो संवुतो व-
ट्टदि ।

विचक्षणा—एवं कीरदु ।

(इति परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति द्वितीयं अवानिकान्तरम् ।

मञ्जिष्ठारक्तसूतच्छविकिरणचयश्चक्रवाकैकमिश्रं

जातोऽस्ताचलार्थी पश्यत दिनमणिः पक्कणारत्नपिङ्गः ॥

उवहेति वैशी पश्यतेत्यस्मिन्नर्थे । अत्रापि स्वभावोक्त्युपमादयः ।

राजा—

भो वयस्स, संनिहितः संध्यासमयो वर्तते ।

विदूषकः—

संकेतकालः कथितो वन्दिभिः ।

कर्पूरमञ्जरी—

सखि विचक्षणे, गमिष्यामि तावत् । विकालः संवृत्तो वर्तते ।

विचक्षणा—

एवं क्रियताम् ।

इति श्रीमद्विद्वद्वन्द्वन्दितारविन्दसुन्दरपदद्वन्द्वकुन्दप्रतिमयथाःप्रकरप्रखरकडोर-

किरणकरप्रभप्रतिभप्रभाकरमहात्मजवासुदेवविरचिते कर्पूरमञ्जरीप्रकाशे

द्वितीयं अवानिकान्तरं समाप्तम् ।

पुत्तियं जवनिकान्तरम् ।

(ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च ।)

राजा—(ताम्रसंथाय ।)

दूरे किञ्चिद् चम्पवत्स कलिञ्च कजं हरिद्राञ्च किं
उत्तरेण च कञ्चणेन गणना का नाम जवेण वि ।

लावण्यस्य णवुगादेन्दुमहुरच्छावत्स तित्सा पुरो
पञ्चगेहिं वि केसरस्य कुसुमकेरेहिं किं कारणम् ॥ १ ॥

अवि च ।

मरगञ्जमणिजुष्टा हारलङ्घि च तारा
अमरकवलितार्घा मालतीमालिष च ।

रहसवलितकण्ठी तीञ्च दिष्टी वरिष्टा
सवणपङ्कनिविष्टा मानसं मे पविष्टा ॥ २ ॥

विदूषकः—ओ वयस्स, किं तुमं भज्जाजिदो विञ्च किपि किपि
कुरुकुरावन्तो चिड्डसि ।

दूरेति ।

दूरे क्रियतां चम्पकस्य कलिका कार्यं हरिद्रायाः किं
उत्तरेण च कञ्चनेन गणना का नाम जात्येनापि ।

लावण्यस्य नवोद्गतेन्दुमहुरच्छावस्य तस्याः पुरः

प्रत्यग्रैरपि केसरस्य कुसुमोत्करैः किं कारणम् ॥

तस्या लावण्यस्येति संबन्धः । अत्राक्षेपोपमे । आक्षेपलक्षणमुक्तं इदं—‘प्रतिवे-
धपुरःसरोफिराक्षेपः ।’ काव्यादर्शेऽपि—‘प्रतिवेधोफिराक्षेपः’ इति ।

अपि च ।

मरकतमणिजुष्टा हारयष्टिरिव तारा

अमरकवलितार्घा मालतीमालिकेव ।

रहसवलितकण्ठी तस्या दृष्टिर्वरिष्टा

अवणपङ्कनिविष्टा मानसं मे प्रविष्टा ॥

तारैव अमरस्तेन कवलितमर्थं यस्या इति वा । अत्रापि रूपकोत्प्रेक्षे ।

विदूषकः—

ओ वयस्य, किं त्वं भार्याजित इव किमपि किमपि कुरुकुरापमानस्तिष्ठसि ।

राजा—वयस्स, सिविणअं दिट्ठमणुसंघेमि ।

विदूषकः—ता कहेदु पिअवअस्सो ।

राजा—

जाणे पङ्कुरुहाणणा सिविणए मं केलिसज्जागदं

कन्दोद्वेण तडिटि ताडिदुमणा हत्थन्तरे संठिदा ।

ता कोडेण मए वि झसि धरिदा ठिळं वरिल्लञ्चले

तं मोत्तूण गदं अ तीअ सहसा णट्ठा अ णिहा वि मे ॥ ३ ॥

विदूषकः—(स्नगतम् ।) भोदु । एवं दाव । (प्रकाशम् ।) भो वयस्स,
अज्ज मए वि सिविणं दिट्ठम् ।

राजा—(सप्रत्याशम् ।) ता कहिज्जदु कीरिसं तं सिविणअम् ।

विदूषकः—अज्ज जाणे सिविणए सुरसरिआसोचे सुत्तो सि । ता
हरसरिसोवरि दिण्णलीलाचलणाए गज्जाए पक्खालिदोस्सि तोएण ।

राजा—

वयस्स, स्वप्नं दृष्टमनुसंदधामि ।

विदूषकः—

तत्कथयतु प्रियवयसः ।

राजा—

जाने पङ्कुरुहानना स्वप्ने मां केलिशय्यागत-

मिन्दीवरेण तटिति ताडितुमना हस्तान्तरे संस्थिता ।

तत्कौतूहलेन मयापि झटिति धृता शिथिलं वस्त्राञ्चले

तन्मोचयित्वा गतं च तथा सहसा नष्टा च निद्रापि मे ॥

कन्दोद्वेमिन्दीवरमिति, ठिळं शिथिलमिति च देशी ।

विदूषकः—

भवतु । एवं तावत् । भो वयस्य, अद्य मयापि स्वप्ने दृष्टः ।

राजा—

तत्कथ्यतां कीदृशः स स्वप्नः ।

विदूषकः—

अद्य जाने स्वप्ने सुरसरित्स्रोतसि सुप्तोऽस्मि । तद्गरशिरस उपरि दत्त-
लीलाचरणाया गज्जायाः प्रक्षालितोऽस्मि तोयेन ।

राजा—तदो तदो ।

विदूषकः—तदो सरअसमअवरिसिणा जलहरेण जहिच्छं पीदोसि ।

राजा—अच्छरिअम् अच्छरिअम् । तदो तदो ।

विदूषकः—तदो सत्तिणखत्तगदे भअवइ मत्तण्डे तम्मवणीणईसं-
गदं समुदं गदो महामेहो । जाणे अहं वि मेहगब्भट्ठिदो गच्छेमि ।

राजा—तदो तदो ।

विदूषकः—तदो सो तहिं थूलजलबिन्दूहिं वरिसिदुं पउत्तो । अहं
च रअणाअरसुत्तीहिं मुत्ताणामहेआहिं संपुडं समुग्घाडिअ जलबिन्दूहिं
समं पीदोसि । ताणं च दसमासप्पमाणं मोत्ताहलं भविअ गब्भे ठिदो ।

राजा—तदो तदो ।

राजा—

ततस्ततः ।

विदूषकः—

ततः शरत्समयवर्षिणा जलघरेण यथेच्छं पीतोऽसि ।

राजा—

आश्चर्यमाश्चर्यम् । ततस्ततः ।

विदूषकः—

ततः स्नातिनक्षत्रगते भगवति मार्तण्डे ताम्रपर्णीनदीसंगतं समुद्रं गतो
महामेघः । जानेऽहमपि मेघगर्भस्थितो गच्छामि ।

राजा—

ततस्ततः ।

विदूषकः—

ततोऽसौ तत्र स्थूलजलबिन्दुभिर्वीर्यितुं प्रवृत्तः । अहं च रत्नाकरशक्ति-
भिर्मुक्तानामधेयाभिः संपुटं समुद्रात्पथं जलबिन्दुभिः समं पीतोऽसि । तपसां
च दशमासप्रमाणं मुक्ताफलं भूत्वा गर्भे स्थितः ।

राजा—

ततस्ततः ।

विदूषकः—

तदो चतुस्सट्ठिसु सुत्तिसु द्विदो घणम्बुबिन्दू जिवंसरोअणो ।
सुवत्तुलं णित्तलमच्छमुज्जलं क्रमेण पतो णवमुत्तिअत्तणम् ॥ ४ ॥

राजा—तदो तदो ।

विदूषकः—तदो सोहमत्ताणं ताणं सुत्तीणं गळ्भगअं मुत्ताहलत्त-
णेण मण्णेमि ।

राजा—तदो तदो ।

विदूषकः—तदो परिणदे काले समुद्दाहितो कट्ठिदाओ ताओ सु-
त्तीओ, फाडिदाओ अ । अहं चतुस्सट्ठिसुत्तहलत्तणं गदो द्विदो । कि-
ञ्चिदो अ एकेण सेट्ठिणा सुवण्णलवणं देइअ ।

राजा—अहो विचिच्चदा सिविणअस्स । तदो तदो ।

विदूषकः—तदो तेण आणिअ वेघआरएहिं वेघाविआइं मोत्ति-
आइं । मम वि ईसीसि वेअणा समुप्पण्णा ।

विदूषकः—

ततश्चतुःषष्टिषु स्थितो घनाम्बुबिन्दुर्जितवंशरोचनः ।

सुवर्तुलं निस्तलमच्छमुज्ज्वलं क्रमेण प्राप्तो नवमौक्तिकत्वम् ॥

राजा—

ततस्ततः ।

विदूषकः—

ततः सोऽहमात्मानं तासां शुक्तीनां गर्भगतं शुक्ताफलत्वेन मन्ये ।

राजा—

ततस्ततः ।

विदूषकः—

ततः परिणते काले समुद्रात्कर्षितास्ताः शुक्तयः, विदारिताश्च । अहं च-
तुःषष्टिसुक्ताफलत्वं गतः स्थितः । क्रीतश्चैकेन श्रेष्ठिना सुवर्णलवणं दत्त्वा ।

राजा—

अहो विचित्रता स्वप्नस्य । ततस्ततः ।

विदूषकः—

ततस्तोनानीय वेधकारैर्वेधितानि मौक्तिकानि । ममापीषदीषद्वेदना समुत्पन्ना ।

राजा—तदो तदो ।

विदूषकः—तदो

तेणावि मुत्ताहलमण्डलेण एक्केकदाए दसमासिएण ।

एक्कावली गण्टिकमेण गुत्था जा संठिदा कोटिसुवण्णमुत्ता ॥ ५ ॥

राजा—तदो तदो ।

विदूषकः—तदो तं करण्डिआए कयुअ सागरदत्तो णाम वाणिजो
गदो पञ्चालाधिपस्स सिरिवज्जाउहस्स णअरं कण्णउज्जं णाम । तहिं च
सा विकिणीदा कोटिए सुवण्णस्स ।

राजा—तदो तदो ।

विदूषकः—तदो अ

दइण ओरत्थणतुम्भिमाणं एक्कावलीए तह चम्भिमाणम् ।

सा तेण दिण्णा दइआइ कण्ठे रज्जन्ति छेआ समसंगमम्भि ॥ ६ ॥

राजा—

ततस्ततः ।

विदूषकः—

ततः

तेनापि मुत्ताफलमण्डलेनैकैकतया दशमाधिकेण ।

एक्कावली ग्रन्थिकयेण मुम्भिता सा संस्थिता कोटिसुवर्णमूल्या ॥

राजा—

ततस्ततः ।

विदूषकः—

ततस्तां करण्डिकायां कृत्वा सागरदत्तो नाम वाणिजगतः पञ्चालाधिपस्य
श्रीवज्रायुधस्य नगरं कान्यकुब्जं नाम । तत्र च सा विक्रीता कोट्या
सुवर्णस्य ।

राजा—

ततस्ततः ।

विदूषकः—

ततश्च

अवि अ ।

णहृवहलिदजोहाणिठमरे रत्तिमञ्चे

कुसुमसरप्रहारत्ताससंमीलिदाणम् ।

णिहुवणपरिरम्मे णिठमरुत्तुङ्गपीण-

त्थणकलसणिवेसा पीडिदोऽहं विबुद्धो ॥ ७ ॥

राजा—(किंचिद्विहस्य, विचिन्त्य च ।)

सिविणअमिअं असच्चं तं दिट्ठं मेणुसंभमाणस्स ।

पडिसिविणएण तस्स वि णिआरणं तुह अहिप्पओ ॥ ८ ॥

विदूषकः—भट्टो ठकुरो, वखुहाकिलन्तो बह्मणो, अविणीदहिअआ
बालरण्डा, विरहिदो अ माणुसो मणोरहमोदएहिं अत्ताणं विहम्बेदि ।
अवि अ वअस्स, पुच्छेमि कस्स उण एसो प्पहाओ ।

दृष्ट्वा स्थूलस्तनतुङ्गिमानमेकावल्यास्तथा चङ्किमानम् ।

सा तेन दत्ता दयितायाः कण्ठे रज्ज्वन्ति च्छेका समसंगमे ॥

कण्ठदानाच्चैकावलीस्तनसंगमो भविष्यतीति भावः । च्छेका विदग्धाः ।

अपि च ।

नभोबहलितज्योत्स्नानिर्भरे रात्रिमध्ये

कुसुमशरप्रहारत्ताससंमीलितयोः ।

निधुवनपरिरम्भे निर्भरोत्तुङ्गपीन-

स्तनकलशनिवेशात्पीडितोऽहं विबुद्धः ॥

राजा—

स्वप्नमिममसत्त्वं तद्दृष्टं ममानुसंदधतः ।

प्रतिस्वप्नेन तस्यापि निवारणं तवामिप्रायः ॥

न तु वस्तुतः स्वप्नो दृष्ट इति भावः ।

विदूषकः—

भट्टो राजा, क्षुधाह्वान्तो ब्राह्मणः, अविनीतहृदया बालरण्डा, विरहितश्च
मानुषो मनोरथमोदकैरात्मानं विहम्बयति । अपि च वयस्य, पृच्छामि कस्य
पुनरेव प्रभावः ।

अष्टः । राज्यादिति शेषः । ठकुरो राजा । अविनीतहृदया पुरुषसंसर्गाभिः प्रविषिता ।
विरहितो विरहयुक्तः ।

राजा—पेम्मस्स ।

विदूषकः—भो, देवीगदे पणअप्पस्सुटे वि पेम्मे किं ति कप्पूरम-
ञ्जरीं सव्वङ्गविस्तारिअलोअणो पिअन्तो विअ अवलोकेसि । किं तदो
वि परिहीअप्पमाणगुणा देवी ।

राजा—मा एव्वं भण ।

कीए वि संघड्डइ कस्स वि पेम्मगण्ठी

एमेव्व तत्थ ण हु कारणमत्थि रूपम् ।

चङ्गत्तणं उण महिज्जदि अं तर्हि पि

ता दिज्जए पिसुणलोअमुहेसु मुद्दा ॥ ९ ॥

विदूषकः—भो, किं उण एदं पेम्मति भणन्ति ।

राजा—अण्णोण्णमिलिदस्स मिहुणस्स मअरद्धअसासणे परूदं
पणअगण्ठि पेम्मेति छइल्ला भणन्ति ।

राजा—

प्रेम्मः ।

विदूषकः—

भोः, देवीगते प्रणयप्रसूटेऽपि प्रेम्णि किमिति कर्पूरमञ्जरीं सर्वाङ्गविस्तारि-
तलोचनः पिबन्निवालोचयति । किं ततोऽपि परिहीणप्रमाणगुणा देवी ।

परिहीणं प्रमाणं येषामेवंविधा गुणा यस्याः सा ।

राजा—

मैयं भण ।

कयाचित्संघटते कस्यापि प्रेमग्रन्थि-

रेवमेव तत्र न खलु कारणमस्ति रूपम् ।

चङ्गत्वं पुनर्भूयते यत्तत्रापि

तदीयते पिशुनलोकमुखेषु मुद्दा ॥

प्रेमग्रन्थिसंघटने न रूपातिशयः कारणं किं तु तत्स्वभावादेव भवति । तथापि
यत्सौन्दर्यान्वेषणं क्रियते केवलं तत्कटिहमुखेषु मुद्दा दीयते । किमिहस्यामस्य प्रेमा-
नुबन्ध इति पिशुनजनाकाङ्क्षायां तन्निवर्तकत्वेन परं सौन्दर्यमुपयुज्यते इत्यर्थः । अत्रा-
प्यर्थान्तरन्यासानुप्रासादयः ।

विदूषकः—

भोः, किं पुनरेतत्प्रेम प्रेमेति भणन्ति ।

विदूषकः—कीदृशो सो ।

राजा—

यस्मिन् विकल्पघटनाङ्कलङ्कमुक्तो

अत्ताणअस्स सरलत्तणमेइ भावो ।

एकैकअस्स पसरन्तरसप्पवाहो

सिञ्जारवद्धिअमणोभवदिण्णसारो ॥ १० ॥

विदूषकः—कथं विअ सो लक्ष्मीमदि ।

राजा—

जाणं सहावपसरन्तसलोलदिट्ठी-

पेरन्तलुण्ठिअमण्णं परप्परेण ।

राजा—

अन्योन्यमिलितस मिथुनस मकरध्वजशासने प्ररुढं प्रणयग्रन्थि मेमेति
विदग्धा भगन्ति ।

विदूषकः—

कीदृशः सः ।

राजा—

यस्मिन्विकल्पघटनाङ्कलङ्कमुक्तः

आत्मनः सरलत्वमेति भावः ।

एकैकस्य प्रसरद्रसप्रवाहः

शृङ्गारवर्धितमनोभवदत्तसारः ॥

यस्मिन्प्रेमिण विकल्पघटना तत्संबन्धस्तदादिरेव कलङ्कस्तस्मान्मुक्तस्तद्वहितो भाव-
वितामिप्राय आत्मनः सरलत्वं सरलभावमेति । कीदृशः । एकैकस्य प्रसरन्तसप्रवाहो
यत्र । पुनः कीदृशः । शृङ्गारेण वर्धितो नो मनोभवस्तेन दत्तः सारो यत्र । अत्रापि
सम्भावोक्त्यादयः सन्दर्भालंकारा कथाः ।

विदूषकः—

कथमिव स लक्ष्यते ।

राजा—

ययोः स्वभावप्रसरत्सलोलदृष्टि-

पर्यन्तलुण्ठितमनसोः परस्परं ।

वदन्तमम्भविहङ्गारसप्यसारो

ताणं पयासइ कहुं विअ चित्तमावो ॥ ११ ॥

अवि अ ।

अन्तो णिविहमणविअमडम्भरो जो

सो भण्णइ मअणमण्डणसेत्थ पेम्भम् ।

दुल्लखल्लं पि पअडेइ जणो जअम्भि

तं जाणिमो सुबहुलं मअणिन्दजाकम् ॥ १२ ॥

विदूषकः—जइ चित्तगदं पेम्भमणुरावमुप्पादेदि, ता किं कज्जदि
मण्डणाडम्भरविहम्भणाए ।

राजा—वअस्स, सअमिणम् ।

किं मेहलावकअणेउरसेहरेहिं

किं चत्तिमाअ किमु मण्डवडम्भरेहिं ।

वर्धमानमन्मयवितीर्णरसप्रसार-

स्तयोः प्रकाशते लघुरिव चित्तमायः ॥

स्वभावतः प्रसरन्त्यः सलोका वा दृश्यत्वात् प्राप्नोर्लङ्घितं मनो ययोः । कुण्ठित-
स्मिलनेन तदेकरसता प्वन्यते ।

अपि अ ।

अन्तर्निविष्टमनोविह्वलमडम्भरो जः

स भण्यते मदनमण्डनमत्र प्रेम ।

दुर्लभ्यमपि प्रकटयति जनो जगति

तज्जनीयः सुबहुलं मदनेन्द्रजालम् ॥

विदूषकः—

यदि चित्तगतं प्रेमानुरागमुत्पादयति, तस्मिन् क्रियते मण्डनाडम्भर-
विहम्भनया ।

राजा—

वयस्स, सअमिदम् ।

किं मेहलावकअणुरसेहरेहिं

किं चत्तिमसेत्थ किमु मण्डवडम्भरेहिं ।

तं अण्णमत्थि इह किं पि जिअम्बिणीओ
जेणं उहन्ति सुहअत्तणमञ्जरीओ ॥ १३ ॥

अवि अ ।

किं गेअणद्धविहिणा किमु वारुणीए
धूवेण किं अगुरुणा किमु कुङ्कुमेण ।
मिट्ठत्तणे महिअलम्बि ण किं वि अण्णं
रुद्धीअ अत्थि सरिसं पुण माणुसस्स ॥ १४ ॥

अवि अ ।

जा चक्रवट्ठिघरिणी जणगेहिणी वा
पेम्मम्बि ताण ण तिलं वि बिसेसल्लभो ।
जाणे सिरीअ जइ किज्जदि को वि भावो
माणिक्खभूसणणिअंसणकुङ्कुमेहिं ॥ १५ ॥

अवि अ ।

किं लोअणेहिं तरलेहिं किमाणणेण
चन्दोवमेण यणएहिं किमुण्णएहिं ।

तदन्यदस्तीह किमपि नितम्बिन्यो
येन लभन्ते सुमगत्वमञ्जरीः ॥

अपि अ ।

किं गेयनृत्यविधिना किमु वारुण्या
धूपेन किमगुरुणा किमु कुङ्कुमेन ।
मधुरत्वे महीतले न किमप्यन्य-
दुच्येरेत्ति सदृशं पुनर्मातुषसः ॥

अपि अ ।

या चक्रवर्तिगृहिणी जनगेहिनी वा
प्रेम्बि तयोर्न तिलमात्रमपि विशेषल्लभः
जाने जिया यदि किचते कोऽपि भावो
माणिक्यभूषणविषयनकुङ्कुमेः ॥

तं किं पि अण्णमिह भूवल्ल ए निमित्तं

जेणाङ्गणाञ्च हिञ्जयाञ्च प ओसरन्ति ॥ १६ ॥

विदूषकः—एवं जेदम् । किं पुण अण्णं पि मे कवेसु, जं कुमारचणे
माणुसस्स अमणोज्जमेतस्सि वि तरुणचणे चङ्गचणं वण्णदि ।

राजा—

णूणं दुवे इह पवाअहणो जअम्मि

जे देहणिम्मवणजोव्वणदाणदक्खा ।

एको षडेदि पढमं कुमरीणमङ्ग-

मुक्कारिऊण पअडेइ पुणो दुदीओ ॥ १७ ॥

अपि च ।

किं लोचनैस्तरलैः किमाननेन

चन्द्रोपमेन स्तनैः किमुन्नतैः ।

तत्किमप्यन्यदिह भूवल्लये निमित्तं

येनाङ्गना हृदयाजापसरन्ति ॥

भूनामिति शेषः ।

विदूषकः—

एवमेतत् । किं पुनरन्यदपि मे कथय, यत्कुमारत्वे माणुषस्यामनोज्जमेतस्मिन्नपि
तारुण्ये चङ्गत्वं वर्धते ।

अमनोज्जमङ्गादिकमिति शेषः । एतस्मिन्नमनोज्जे । अपिभिन्नकमस्तारुण्य इत्यनन्तरं
द्रष्टव्यः । यद्वा एतस्मिन्निति तारुण्य इत्यस्यैव विशेषणम् । एतस्मिन्नपि । एतादृशोत्क-
र्षवत्त्वपीत्यर्थः । तदा न भिन्नकमोऽपि ।

राजा—

नूनं द्वाविह प्रजापती जगति

यौ वेहनिर्माणयौवनदानदम्भौ ।

एको षट्यति प्रथमं कुमारीणमङ्ग-

मुत्कर्षे प्रकटयति पुनर्द्वितीयः ॥

अत्रोत्कीर्णं प्रकटयतीत्यनेन निर्माणकर्तुं वस्तुं पारोक्ष्यं कामस्याविवर्गमभिव्यज्यते ।
तथा च यौवनेऽमनोज्जस्यापि यौमागवद्विर्भवतीति भावः ।

तेन च ।

रणिभवलयकक्षीणेउरावासलक्ष्मी
मरगभमणिमाला गौरिआ हारलट्टी ।
हिअअहरणमन्तं जौव्वणं कामिणीणं
जअदि मअणकण्डं छट्ठअं वट्ठअं च ॥ १८ ॥

तद्वा च ।

अङ्गं लावण्यपुष्पं सवणपरिसरे लोअणा हारतारा
वच्छं थोरत्थणिछं तिवलिवलहअं मुट्ठिगेहं च मव्वसम् ।
चक्काआरो णिअम्बो तरुणिमसमए किं णु अण्णेण कज्जं
पञ्चोहिं जेव्व बाला मअणजअमहावैजअन्तीअ होन्ति ॥ १९ ॥
(नेपथ्ये ।)

सहि कुरङ्गिए, इमिणा सिसिरोचआरेण णलिणि व्व कामं किलिम्मामि ।

तेन च ।

रणितवलयकाक्षीनूपुरावासलक्ष्मी-
मरकतमणिमाला गौरिका हारयट्ठिः ।
हृदयहरणमङ्गं यौवनं कामिनीनां
जयति मदनकाण्डः षष्ठको बलिष्ठश्च ॥

जयतीति सर्वत्र काव्यादावन्वेति । न च काव्यादीनां बहुलाग्नमदनकाण्डः षष्ठको-
ऽयमित्येतदनन्वयि स्यादिति वाच्यम् । सर्वेष्टमुदाये षष्ठमदनकाण्डलविधाने दोषाभावात् ।
अथवा यौवनविशेषणम् । बलिष्ठजयतिपदान्यां चान्यकाण्डापेक्षयास्य व्यतिरेको
ध्वन्यते । यतो बलिष्ठोऽत एव जयतीति हेतुहेतुमद्भावेनान्वयः । अन्योऽपि यो बलिष्ठः
स जयतीत्येतदुन्मितमेवेति भावः ।

तथा च ।

अङ्गं लावण्यपूर्णं श्रवणपरिसरे लोचने हारतारे
वक्षः स्थूलस्तनं त्रिवलिवलयितं मुट्ठिघ्रासं च मव्वसम् ।
चक्काकारो जितम्बस्तुरुणिमसमये किं न्वन्धेन कार्यं
पञ्चभिरेव बाला मदनजयमहावैजयन्त्यो भवन्ति ॥

हारे हरणशीले तारे भयोले ।

विस व्व विसकन्दली विसहर व्व हारच्छडा
वयस्समिव अत्तणो किरइ तालविन्ताणिलो ।

तहा अ करणिगगअं जलइ जन्तधाराजलं
ण चन्दणमहोसहं हरइ देहदाहं अ मे ॥ २० ॥

विदूषकः—मुदं पिअवअस्सेण । भरिआ कण्णा पीऊसगण्डूसेहिं ।
ता किं अज्जवि उपेक्खीअदि घणघम्मेण किलिमन्ती मुणालिआ, गाढ-
कङ्कणदुःसहेण सलिलेण सिञ्चिज्जन्ती केलिकुङ्कुमस्थली, छम्मासिअमोत्ति-
आणं श्रुटिति फुडन्ती एक्कावलीआ, गण्ठवण्णकेआलिआ लुण्ठिज्जन्ती
गन्धहरिणेण । ता सच्चं दे सिविणअं संपण्णम् । एहि, पविसम्ह । उट्ठिज्जदु
मअरद्धअपताआ । पअट्ठदु कण्ठकुहरम्मि पञ्चमहुंकाराणां रिञ्छोली । थ-
कन्तु बाहप्पवाहा । मन्थरिज्जन्तु णीसासप्पसरा । लहदु लावणं पुण णव-
भावम् । ता एहि । खिडकिआदुआरेण पविसम्ह ।

(इति प्रविशतः ।)

(नेपथ्ये ।)

सखि कुरङ्गिके, अनेन शिशिरोपचारेण नलिनीव कामं क्लान्त्यामि ।

क्षिशिरोपचारः शीतलोपचारः, क्षिश्चिरतुंसमीपागमनं च ।

विषमिव विसकन्दली विषधर इव हारच्छडा

वयस्यमिवात्मनः किरति तालवृन्तानिलः ।

तथा च करनिर्गतं ज्वलति यन्त्रधाराजलं

न चन्दनमहौषधं हरति देहदाहं च मे ॥

तालवृन्तानिल आत्मनो वयस्यं सखायं क्षिश्चिनमिव किरतीत्यर्थः ।

विदूषकः—

भुतं प्रियवयसेन । श्रुतौ कर्णौ पीयूषगण्डूवैः । तत्किमद्याप्युपेक्ष्यते घनघर्मेण
क्लान्त्यामन्ती मुणालिका, गाढकथितदुःसहेन सलिलेन सिञ्च्यमाना केलिकुङ्कुमस्थली,
षण्मासिकमौक्तिकानां श्रुटिति स्फुटन्त्येकावली, ग्रन्थिपर्णकेदारिका लुण्ठ्यमाना
गन्धहरिणेन । तत्सत्यं ते स्वमं संपन्नम् । एहि, प्रविश्यावः । उत्थाप्यतां मकर-
ध्वजपताका । प्रवर्ततां कण्ठकुहरे पञ्चमहुंकाराणां रचना । स्तोकीक्रियन्तां बाष्पप्र-
वाहाः । मन्थरीक्रियन्तां निःश्वासप्रसराः । लभतां लावण्यं पुनर्नवभावम् । तदेहि,
खिडकिआद्वारेण प्रविश्यावः ।

(तसः प्रविशति नायिका कुरङ्गिका च ।)

नायिका—(अस्माभ्यं स्वगतम् ।) अम्भो, किं एसो सहसा गवणङ्ग-
णादो अवङ्गणो पुण्णिमाहरिणङ्को । किं वा तुष्टेण नीलकण्ठेण णिअदेहं
लम्भितो मनोहरो । किं वा हिअअस्स दुज्जणो णअणाणं सज्जणो जणो मं
संभावेदि । (अस्माभ्यम् ।) सहि कुरङ्गिए, इन्द्रजालं विअ पेक्खामि ।

विदूषकः—(राजानं हस्ते गृहीत्वा ।) भोदि, सच्चं इन्द्रजालं संपण्णम् ।
(नायिका लब्धते ।)

कुरङ्गिका—सहि कप्पूरमञ्जरि, अब्भुट्ठाणेण संभावेहि भट्टारकम् ।
(नायिका उत्थातुमिच्छति ।)

राजा—(हस्तेन गृहीत्वा ।)

उट्ठिअण थणभारमङ्कुरं मा मिअङ्कमुहि भञ्ज मज्झअम् ।

तुज्झ ईरिसणिवेसदंसणे लोअणाण मअणो पसीददु ॥ २१ ॥

अवि अ ।

जिण्णा पुरो ण हरिदा दलिआ हलिहा
रोसाणिअं ण कणकं ण च चम्पआइं ।

नायिका—

अम्भो, किमेष सहसा गगनाङ्गनादवतीर्णः पूर्णिमाहरिणाङ्कः । किं वा तुष्टेन
नीलकण्ठेन निजदेहं लम्भितो मनोभवः । किं वा हृदयस्य दुर्जनो नयनानां
सज्जनो जनो मां संभावयति । सखि कुरङ्गिके, इन्द्रजालमिव पश्यामि ।

तुष्टेन रत्यादिस्तुत्या तुष्टेनेत्यर्थः । 'किं वारुष्टेन' इति पाठेऽरुष्टेनेत्यकारप्रश्लेषः ।
तथापि रत्यादिस्तुत्या रोषरहितेनेत्यर्थः । अथवा नाकारप्रश्लेषः । किं तु रुष्टेन क्रुद्धेन
नीलकण्ठेन पुनः शरीरमुत्पाद्य पुनर्दाहेनाविफतरपीडादानाय पुनः स्वदेहं प्रापितो मनो-
भव इत्यर्थः ।

विदूषकः—

भवति, सत्यमिन्द्रजालं संपन्नम् ।

कुरङ्गिका—

सखि कर्पूरमञ्जरि, अम्युत्थानेन संभावय भट्टारकम् ।

राजा—

उत्थाय स्वनभारमङ्कुरं मा शृगाङ्कमुखि भञ्जय मध्यम् ।

तवेदशनिवेशदर्शनाच्छोचनयोर्मदनः प्रसीदतु ॥

तादं सुवर्णकुसुमेहि विलोअणाई

अचमि जेहि हरिणच्छि तुमं सि दिट्ठा ॥ २२ ॥

विदूषकः—गढमधरवासेण सेअसलिलसित्तगत्ता संभूदा तत्तभोदी कप्पूरमञ्जरी । ता इमं सिचअञ्चलेण वीजइस्सं दाव । (तथा कुर्वन् ।) हा हा, कथं वरिल्लपवणेण णिव्वण्णो पदीवो । (विचिन्त्य खगतम् ।) भोदु । ली-लोअ्जाणं जेव्व गच्छस्स । (प्रकाशम् ।) भो, अन्धआरणस्सिद्धं वट्ठदि । ता णिकामस्स सुरङ्गामुहेण जेव्व पमदुअ्जाणं दाव ।

(सर्वे निष्क्रमणं नाटयन्ति ।)

राजा—(कर्पूरमञ्जरीं करे धृत्वा ।)

मज्झ हत्थठिदपाणिपल्लवा ईस संचरणबन्धुरा भव ।

जं चिराय कलहंसमण्डली भोदु केलिगमणम्मि दुब्भगा ॥ २३ ॥

(स्पर्शसुखमभिनीय ।)

जे णवस्स तिउसस्स कण्ठआ जे कदम्बमडलस्स केसरा ।

अज्ज तुज्झ करफंससङ्गिणो ते हुआन्ति मह अङ्गणिज्जिदा ॥ २४ ॥

अपि च ।

यस्याः पुरो न हरिता दलिता हरिद्रा

उज्ज्वलीकृतं न कनकं न च चम्पकानि ।

तानि सुवर्णकुसुमैर्विलोचने

अर्चयामि याम्यां हरिणाक्षि त्वमसि दृष्टा ॥

विदूषकः—

गर्मगृहवासेन खेदसलिलसित्तगात्रा संभूता तत्रमवती कर्पूरमञ्जरी । तदिमां सिचयाञ्चलेम वीजयिष्यामि तावत् । हा हा, कथं वल्लापवनेन निर्वाणः प्रदीपः । भवतु । लीलोद्यानमेव गच्छामः । भोः, अन्धकारनृत्यं वर्तते । तस्मिन्क-सामः सुरङ्गामुखेनैव प्रमदोद्यानं तावत् ।

राजा—

मम हस्तस्थितपाणिपल्लवा ईशसंचरणबन्धुरा भव ।

यच्चिराय कलहंसमण्डली भवतु केलिगमने दुर्भगा ॥

(नेपथ्ये ।)

वैतालिकः—सुहृन्निबन्धनो होदु देवस्स चन्दुज्जोओ ।

भूगोले तिमिराणुबन्धमलिणे भूमिरुहे ज्व ड्ढिदे

संजादा णवभुज्जपिञ्जरमुही जोहाअ पुन्वा दिसा ।

मुञ्चन्तो मुचुकुन्दकेसरसिरीसोहाणुआरे करे

चन्दो देवस्स कलाक्रमेण अ गदो संपुण्णविम्बत्तणम् ॥ २५ ॥

अवि अ ।

अकुङ्कुममचन्दणं दहदिहावहूमण्डणं

अकङ्कणमकुण्डलं मुअणमण्डलीभूसणम् ।

असोसणममोहणं मअरलञ्छणत्साउहं

मिअङ्ककिरणावली णहअलम्भि पुञ्जिज्जइ ॥ २६ ॥

ये नवस्स त्रपुसस्स कण्टका ये कदम्बमुकुलस्स केसराः ।

अद्य तव करस्पर्शसङ्गिनस्ते भवन्ति ममाङ्गनिर्जिताः ॥

कार्ये कारणवदुपचाराद्देहजन्यरोमाद्यनिर्जिता इत्यर्थः ।

वैतालिकः—

सुखनिबन्धनो भवतु देवस्स चन्द्रोदयोतः ।

भूगोले तिमिरानुबन्धमलिने भूमिरुह इव स्थिते

संजाता नवभूर्जपिञ्जरमुखी ज्योत्स्नया पूर्वा दिशा ।

मुञ्चन्मुचुकुन्दकेसरश्रीशोमानुकारान्करा-

श्चन्द्रः पश्य कलाक्रमेण च गतः संपूर्णविम्बत्वम् ॥

तिमिरस्यानुबन्धस्तेन मलिने भूगोले भूमिरुह इव स्थिते । चन्द्रोदयानन्तरं यथा
 वृक्षमात्रमेव नीलभीक्ष्यते तथा इयामे भूगोले स्थिते सतीत्यर्थः । 'भूमिधरे' इति वा पाठः ।
 तत्र भूमिरुहे इत्यर्थः । एककलाद्विकलाद्युदयक्रमेणेति कलाक्रमेणेत्यस्यार्थः ।

अपि च ।

अकुङ्कुममचन्दनं दशदिशावधूमण्डनं

अकङ्कणमकुण्डलं मुवनमण्डलीभूषणम् ।

अशोषणममोहनं मकरलान्छनस्यायुधं

शृगाङ्ककिरणावली नभस्तले पुञ्जीभवति ॥

विदूषकः—भो, कणचण्डेण वणिगदा चन्दुज्जोअलच्छी । ता संपदं
माणिकचण्डस्सावसरो ।

(नेपथ्ये ।)

द्वितीयो वैतालिकः—

दज्झन्तागुरुधूपवट्टिकलिआ दीअन्तदीउज्जला
लम्बिज्जन्तविचित्तमोत्तिअलदा मुज्झन्तपारावदा ।
सज्जिज्जन्तमणोज्जकेलिसअणा जप्पन्तदूर्हसआ
सज्जुच्छङ्गवलन्तमाणिजणा वट्टन्ति लीलाधरा ॥ २७ ॥

अनि अ ।

देन्ता कप्पूरपूरच्छुरणमिव दिसासुन्दरीणं मुहेसु
स्लक्खं जोहं किरन्तो भुअणजणमणानन्दणं चन्दणं व्व ।
जिणं कंदप्पकन्दं तिहुअणकलणाकन्दलिलं कुणन्तो
जादा एणक्कपादा सअलजलहरम्मुकधाराणुआरा ॥ २८ ॥

अङ्गुलमिलनेन नवोद्गतायास्तस्याः पीतत्वं ध्वन्यते । अचन्दनमिलनेन चन्दनाखि-
कशीतलता शोष्यते । दशब्देन चैकवधूमात्रशोभाकरमण्डनान्तरवैलक्षण्यं शोष्यते । अ-
कङ्कणमित्यादिना भूषणान्तरवैचित्र्यमस्या अभिव्यज्यते । अशोषणमित्यादिनायुषवैल-
क्षण्यं चास्या शोष्यते ।

विदूषकः—

भो, कनकचण्डेन वर्णिता चन्द्रोदयोतलक्ष्मीः । तत्संप्रतं माणिक्यचण्ड-
स्यावसरः ।

द्वितीयो वैतालिकः—

दक्षमानागुरुधूपवर्तिकलिका दीयमानदीपोज्ज्वला
लम्ब्यमानविचित्रमौक्तिकलता मुच्यमानपारावताः ।
सज्जीक्रियमाणमनोज्जकेशयना जल्पद्वतीशताः
शय्योत्सङ्गवलन्मानिनीजना वर्तन्ते लीलागृहाः ॥

दक्षमाना अगुरुधूपवर्तय एव कलिका येषु । यद्वा दक्षमानेत्यादि उज्ज्वला इत्यन्त-
मेकं पदम् । तदा दक्षमानागुरुधूपाख्ये ते वर्तिकलिकामिदीयमानदीपोज्ज्वलाख्येत्यर्थः ।
अथवा दक्षमानागुरुधूपयुक्तवर्तिकलिकाभिरेव दीयमानदीपोज्ज्वला इत्यर्थः । तदा शो-
भाधिक्यं व्यज्यते ।

विदूषकः—

दिसवहुतंसो णहसरहंसो ।

णिहुअणकन्दो पसरइ चन्दो ॥ २९ ॥

कुरङ्गिका—

ससहरइअसरहो माणिणिमाणघरहो ।

णवचम्पअकोदण्डो मअणो जअइ पअण्डो ॥ ३० ॥

(कर्पूरमञ्जरीं प्रति ।) पिअसहि, तुए कदं चन्दवण्णणं महाराअस्स पुरदो प-
ढिस्सम् ।

(कर्पूरमञ्जरी लज्जते । कुरङ्गिका पठति ।)

मण्डले ससहरस्स गोरए दन्तपञ्जरविलासचोरए ।

भादि लञ्छणमिओ फुरन्तओ केलिकोइलतुलं धरन्तओ ॥ ३१ ॥

अपि च ।

ददतः कर्पूरपूरच्छुरणमिव दिशासुन्दरीणां मुखेषु

रूक्षणां ज्योत्स्नां किरन्तो भुवनजनमनआनन्दनं चन्दनमिव ।

जीर्णं कंदर्पकन्दं त्रिभुवनकलनाकन्दलितं कुर्वन्तो

जाता एणाङ्गपादाः सजलजलधरोन्मुक्तधाराधाराः ॥

रूक्षणां कोमलां ज्योत्स्नां किरन्त इति संबन्धः । तादृशास्ते कीदृशा इव कर्पूरपूर-
च्छुरणं ददत इवेति विशिष्टवैशिष्ट्यन्यायेन संबन्धः । दिशासुन्दरीणामित्युभयत्र संब-
ध्यते । त्रिभुवनेति । विनाकामं कस्यापि सृष्टेरभावात् । कन्दलयन्तः पल्लवयन्तः ।
इत्यनेन कामिनां कामातिशयजनकत्वं किङ्कणानां व्यङ्ग्यम् । जलधरोन्मुक्तधाराधाराभ्यामेव
मेघाद्यप्रतिहतत्वं तेषु बोध्यते ।

विदूषकः—

दिग्बघुत्तंसो नमःसरोहंसः ।

निधुवनकन्दः प्रसरति चन्द्रः ॥

कुरङ्गिका—

शशघररचितगर्वो भानिनीमानघरहः ।

नवचम्पककोदण्डो मदनो जयति प्रचण्डः ॥

घरहः पेषणकर्ता ।

प्रियसखि, त्वया कृतं चन्द्रवर्धनं महाराजस्स पुरतः पठिष्यामि ।

राजा—अहो कर्पूरमञ्जरीय अहिणवत्षट्सणम्, रमणीओ सहो,
उत्तिविचित्ता, रसणिस्सन्दो अ । (तां प्रीति ।)

मा कहिं पि वयणेण विम्भमो होउ इत्ति तुह णूणमिन्दुणा ।

लुण्ठणच्छलमसीविसेसओ पेक्ख बिम्बफलप्प णिप्प किदो ॥ ३२ ॥

किं च ।

पण्डुरेण जइ रज्जय मुहं कोमलङ्गि खडिआरसेण दे ।

दिज्जय उण कपोलकज्जलं ता लहेदि ससिणो विडम्बणम् ॥ ३३ ॥

(चन्द्रमुदिश्य ।)

मुकसङ्क हरिणङ्क किं तुमं सुन्दरीपरिसरेण हिण्डसि ।

गौरगण्डपरिपण्डुरत्तणं पेच्छ दिण्णममुणा मुहेण दे ॥ ३४ ॥

मण्डले शशधरस्य गौरे दन्तपञ्जरविलासचौरे ।

भाति लान्छनमृगः स्फुरन्केलिकोकिलतुलां धारयन् ॥

राजा—

अहो कर्पूरमञ्जर्या अमिनवार्यदर्शनम्, रमणीयः शब्दः, उक्तिविचित्रता,
रसनिष्पन्दश्च ।

मा कथमपि वदनेन विभ्रमो भवत्विति तव नूनमिन्दुना ।

लान्छनच्छलमभीविशेषकः पश्य बिम्बफलेके निजे कृतः ॥

किं च ।

पाण्डुरेण यदि रज्यते मुखं कोमलङ्गि खटिकारसेन ते ।

दीयते पुनः कपोलकज्जलं तदा लभते शशिनो विडम्बनम् ॥

मुक्तशङ्क हरिणाङ्क किं त्वं सुन्दरीपरिसरेण हिण्डसे ।

गौरगण्डपरिपाण्डुरत्वं पश्य दत्तममुना मुखेन ते ॥

अनेन सुन्दरीमुखेन ते द्रुम्यं गौरगण्डपरिपाण्डुरत्वं दत्तमिति त्वमेव पश्येति वा-
क्यार्थः कर्म । तादृशसुन्दरीसविधे त्वं किं कृतो न परिभ्रमसि । अत्यनुचितं करोषीति
भावः । अत एव साभिप्रायं संबोधनमाह—मुक्तशङ्केति । एतादृशं वस्तु यतः प्राप्तं तत्र
भक्तिर्नास्तीति किमुच्यते, शङ्कापि लोकलज्जापि ते नास्तीति महादार्ढ्यमिति भावः ।
यद्वा यदेकदेशमुखैकदेशेनापि तवैतावद्दत्तं तन्निकट्याटनेन विशेषवाग्वत्प्रसिरपि संभा-
व्यते । तदपि त्वं नाचरसीति महानङ्गस्त्वमिति भावः ।

(नेपथ्ये महान्कलकलः । सर्वे आकर्णयन्ति ।)

राजा—किं उण एस कोलाहलो ।

कर्पूरमञ्जरी—(ससाध्वसम् ।) पिअसहि, एदमवगमिअ आअच्छ ।

(कुरङ्गिका निष्क्रम्य प्रविशति ।)

विदूषकः—देवीए पिअवअस्सस्स वञ्चना किदेत्ति तक्केमि ।

कुरङ्गिका—पिअसहि, मट्टारअस्स वञ्चणं अदुअ तुए सह संगमं जाणिअ आअच्छदि देवी । तेण कुञ्जवामणकिरातवरिसवरसोविदल्लाणं एस हलहलो ।

कर्पूरमञ्जरी—(सभयम् ।) ता मं पेसदु महाराओ जेणाहमिमिणा सु-रङ्गासुहेण जेव्व पविसिअ रक्खाधरअं गच्छेमि । जह देवी महाराएण सह संगमं ण जाणादि ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति तृतीयं अवनिकान्तरम् ।

राजा—

किं पुनरेष कोलाहलः ।

कर्पूरमञ्जरी—

प्रियसखि, एतदवगम्यागच्छ ।

एतत्कलकलविषयवस्तु ।

विदूषकः—

देव्या प्रियवयस्यस्य वञ्चना कृतेति तर्कयामि ।

कुरङ्गिका—

प्रियसखि, मट्टारकस्य वञ्चनां कृत्वा त्वया सह संगमं ज्ञात्वागच्छति देवी । तेन कुञ्जवामनकिरातवर्षधरसौविदल्लानामेष कोलाहलः ।

कर्पूरमञ्जरी—

तन्मां प्रेषयतु महाराजो येनाहमनेन सुरङ्गासुखेनैव प्रविश्य रक्षागृहकं गच्छामि । यथा देवी महाराजेन सह संगमं न जानाति ।

इति श्रीमद्विद्वद्वन्द्वन्दितारविन्दसुन्दरपदद्वन्द्वकुन्दप्रतिमयशःप्रकरप्रखरकठोर-

किरणकरप्रभप्रतिभप्रभाकरभट्टात्मजवासुदेवविरचिते कर्पूरमञ्जरी-

प्रकाशे तृतीयं अवनिकान्तरं समाप्तम् ।

चतुर्थं जवनिकान्तरम् ।

(ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च ।)

राजा—अहो, गाढतरो गिन्हो, पवणो अ पवण्डो । ता कंथं ण सहिद्वो । जदो ।

इह कुसुमसरेकगोअराणं इदमुभयं वि सुदुःसहं ति मण्णे ।

जरठरइकरालिदो अ कालो तह अ जणेण पिण्ण विप्पलम्भो ॥ १ ॥

विदूषकः—एके दाव मम्महस्स वाहणिज्जा, अण्णे दाव सोसणिज्जा ।
अह्मारिसो उण जणो ण कामस्स वाहणिज्जो ण तावस्स सोसणिज्जो ।

(नेपथ्ये ।)

ता किं ण खु दे मूलप्पाडिअचूडिआविअलं सीसं करिस्सम् ।

राजा—(विहस्य ।) वअस्स, लीलावणसच्छन्दचारिणा केलिसुएण किं भणितम् ।

विदूषकः—(सक्रोधम् ।) आ दासीए उत्त, सूलावरणजोगो सि ।

राजा—

अहो, गाढतरो ग्रीष्मः, पवनश्च प्रचण्डः । तत्कथं नु सोढव्यः । यतः ।

इह कुसुमशरैकगोचराणामिदमुभयमपि सुदुःसहमिति मन्ये ।

जरठरविकरालितश्च कालस्तथा च जनेन प्रियेण विप्रलम्भः ॥

विदूषकः—

एके तावन्मदनस्य बाधनीयाः, अन्ये तावच्छोषणीयाः । अस्मादृशः पुनर्जन
न कामस्य बाधनीयो न तपस्य शोषणीयः ।

नेपथ्ये—

तत्किं न खलु ते मूलोत्पाटितचूलिकाविकृतं शीर्षं करिष्ये ।

राजा—

वयस्य, लीलावनसच्छन्दचारिणा केलिशुकेन किं भणितम् ।

विदूषकः—

आः दास्याः पुत्र, सूलाकरणयोग्मोऽसि ।

(विषये ।)

सत्त्वं तुष्टारिसाहित्यो संभाविज्जदि, जइ मे ण होन्ति पक्खावलीओ ।
राजा—(विलोक्य ।) कहं उड्डीणो जेव्व । (भिक्षुकं व्रति ।)

णिसा तलिनवित्थरा तह दिणेषु वड्डुत्तणं
ससी लहदि खण्डणं तह अ चण्डविम्बो रई ।
णिदाहदिअसेसु विस्फुरदि जस्स एव्वं कमो
कहं ण स विही तदो खुरसिहाइं खण्डिज्जदि ॥ २ ॥

किं च णिउणं सेवणिज्जो जइ सुहसंगमो भोदि । जदो ।
मज्झण्णे सिरिखण्डपङ्ककलणा आ संक्षमोलंसुअं
लीलामज्जनमा पदोससमअं साअं सुरा सीअला ।
गिम्हे पच्छिमजामिणीणिहुवणं जं किं पि पञ्चेसुणो
एदे पच्च शिलीमुहा विजइणो सेसा सरा जज्जरा ॥ ३ ॥

नेपथ्ये—

सर्वं शुष्मादृशेभ्यः संभाव्यते, यदि मे न भवन्ति पक्खावत्यः ।

राजा—

कथमुड्डीन एव ।

निशास्तलिनविस्तरास्तथा दिनेषु वृद्धत्वं
शशी लभते खण्डनं तथा च चण्डविम्बो रविः ।
निदाघदिवसेषु विस्फुरति यस्यैवं क्रमः
कथं न स विधित्ततः क्षुरशिखाभिः खण्ड्यते ॥

किं च निपुणं सेवनीयो यदि शुभसंगमो भवति ।

शुभः संगमो यस्य । तादृशत्वं च जीयुष्पुमांसं प्रत्येवेति भावः । शुभः संगमो
यस्मिन्निति वा ।

यतः ।

मथ्याहे श्रीखण्डपङ्ककलना आ संध्यमाद्रांशुकं
लीलामज्जनमा प्रदोषसमर्थं सायं सुरा शीतला ।
ग्रीष्मे पश्चिमयामिनीनिधुवनं यत्किमपि पञ्चेशो-
रेते पच्च शिलीमुखा विजयिनः शेषाः शरा बर्जराः ॥

विदूषकः—मा एवं भण ।

पाण्डुच्छविच्छुरिदणाअलदादलाणं

साहारतेल्लपरिपेसलपोफलणम् ।

कप्पूरपंसुपरिवासिदचन्दणाणं

भदं णिदाहदिअसाणं वअस्स भोदु ॥ ४ ॥

राजा—एदं पुण एत्थ रमणिज्जम् ।

सपञ्चमतरङ्गिणो सवणसीअला वेणुणो

समं सिसिरवारिणा वअणसीअला वारुणी ।

सचन्दनघणत्थणी सअणसीअला कामिणी

णिदाहदिअसोसहं सहअसीअलं कस्सवि ॥ ५ ॥

ननु कंदर्पस्य पञ्चाधिकानां शराणामेवाभावात्कथं शेषाः शरा जर्जरा इत्युक्तमिति चेन्न, कार्यक्षमपञ्चशरवतामात्रादेव पञ्चशरत्वव्यवहारोपपत्तावतिरिक्तशराभावकल्पने मानाभाव इत्यभिप्रायात् । यद्वा पञ्चैवेषवो भदनस्य तथापि कालमेवेदमन्यान्व्यानुपादत इति पूर्वस्वीकृतेषु जर्जरता युक्तैवेति न कोऽपि दोषः ।

विदूषकः—

मैवं भण ।

पाण्डुच्छविच्छुरितनागलतादलानां

सहकारतैलपरिपेशलपूगफलानाम् ।

कर्पूरपांसुपरिवासितचन्दनानां

भद्रं निदाघदिवसानां वयस्य भवतु ॥

पाण्डुच्छवीत्यादि हेतुगर्भविशेषणानि । तथा च यत एत एतादृशा अत एषां भद्रं भवत्वित्यर्थः ।

राजा—

इदं पुनरत्र रमणीयम् ।

सपञ्चमतरङ्गिणः श्रवणशीतला वेणवः

समं शिशिरवारिणा वदनशीतला वारुणी ।

सचन्दनघनस्तनी शयनशीतला कामिनी

निदाघदिवसौषधं सहजशीतलं कस्यापि ॥

अवि अ ।

लीलुत्तंसो सिरीसं सिहिणपरिसरे सिन्दुवाराणँ हारो
अङ्गे ओल्लं वरिल्लं रमणपणइणी मेहला उम्पलेहिं ।
दोसुं दोकन्दलीसुं णवबिसवलआ कामवेजो मणोज्जो
तावातङ्कवलमाणं महुसमअ गदे एस वेसोबलाणम् ॥ ६ ॥

विदूषकः—अहं उण भणामि—

मज्झणलङ्घणचन्दणपङ्किलाणं
साअं णिसेविदणिरन्तरमज्जणाणम् ।
सामासु वीअणअवारिकणुक्खिदाणं
दासत्तणं कुणह पञ्चसरोबलाणम् ॥ ७ ॥

राजा—(स्मरणमभिनीय ।)

पच्चङ्गं णवरूअभङ्गिघडणा रम्मे जणे संगमो
जाणं ताण स्वणं व्व झत्ति दिअहा वट्टन्ति दीहा अपि ।

कस्यापीत्यपिर्वायः । शीतलं यद्वस्तु तन्निदाघदिवसौषधम् । तापक्षमनायेति
शेषः । कस्य वा न भवति । अपि तु सर्वस्यापि भवतीति काकुः ।
अपि च ।

लीलोत्तंसः शिरीषं स्तनपरिसरे सिन्दुवाराणां हारः
अङ्गे आर्द्रं वस्त्रं रमणप्रणयिनी मेखलोत्पलैः ।
द्वयोर्दोःकन्दल्योर्नवबिसवलया कामवैद्यो मनोज्ञ-
स्तापातङ्कक्षमाणां मधुसमये गते एष वेषोऽबलानाम् ॥

तापसंबन्धिन्ध्यातङ्गे क्षमाः समर्थाः । तद्युक्ता इति याचत । अबलानां कामिनी-
नाम्, बलरहितानां च ।

विदूषकः—

अहं पुनर्भणामि—

मध्याह्नश्लक्ष्णघनचन्दनपङ्किलानां
सायं निषेवितनिरन्तरमज्जनानाम् ।
श्यामासु व्यजनजवारिकणोक्षितानां
दासत्वं करोति पञ्चशरोऽबलानाम् ॥

जाणं ते अ मणम्मि देन्ति ण र्हं चित्तस्स संदाविणो

ताणं जान्ति जअम्मि दीहरतमा मासोपमा वासरा ॥ ८ ॥

(विदूषकं प्रति ।) वयस्स, अत्थि तग्गदा कावि वत्ता ।

विदूषकः—अत्थि । सुणादु पियवअस्सो । कधेमि सुहासिदं दे ।
जदो पहुदि कप्पूरमञ्जरी रक्खामवणादो सुरङ्गादुआरे देवीए दिट्ठा, तदो
पहुदि तं सुरङ्गादुआरं देवीए बहुलसिलासंचएण नीरन्धं कदुअ पिहिवम् ।
अणङ्गसेणा कलिङ्गसेणा कामसेणा वसन्तसेणा विन्ममसेणेति पञ्च
सेणानामधेआओ चामरधारिणीओ फारप्फुरक्किदकरवालहत्यपाइक्कसह-
स्सेण सह कारामन्दिरस्स रक्खानिमित्तं पुव्वदिसि णिउत्ताओ ।

अणङ्गलेहा चित्तलेहा चन्दलेहा मिअङ्गलेहा विन्ममलेहेत्ति लेहा-
णामधेआओ पञ्च सेरन्धीओ पुक्खिदसिलीमुहधणूहत्येण णिविडणिबद्धत्तणी-
रदुद्धरेण चाणुक्कसहस्सेण समं दक्खिण्णाए दिसाए णिवेसिदाओ ।

राजा—

प्रत्यङ्गं नवरूपमङ्गिषटना रम्ये जने संगमो

येषां तेषां क्षणमिव झटिति दिवसा वर्तन्ते दीर्घा अपि ।

येषां ते च मनसि ददति न रतिं चित्तस्स संतापिन-

स्तेषां यान्ति जगन्ति दीर्घतमा मासोपमा वासराः ॥

वयस्य, अस्ति तद्गता कापि वार्ता ।

विदूषकः—

अस्ति । शृणोतु प्रियवयस्यः । कथयामि सुभाषितं ते । यतःप्रभृति कर्पूरम-
ञ्जरी रक्खामवनात्सुरङ्गाद्वारे देव्या दृष्टा, ततःप्रभृति तत्सुरङ्गाद्वारं देव्या बहुलशि-
लासंचयेन नीरन्ध्रं कृत्वा पिहितम् । अणङ्गसेना कलिङ्गसेना कामसेना वसन्तसेना
विन्ममसेनेति पञ्च सेनानामधेयाश्चामरधारिण्यः स्फारस्फुरत्करवालहत्यपदातिसह-
सेण सह कारामन्दिरस्य रक्खानिमित्तं पूर्वदिशि नियुक्ताः ।

अणङ्गलेखा चित्रलेखा चन्द्रलेखा मृगाङ्गलेखा विन्ममलेखेति लेखानामधेयाः
पञ्च सैरन्ध्यः पुक्खितशिलीमुखधनुर्हस्तेन निविडनिबद्धत्तणीरदुर्धरेण चाणुक्कसहस्सेण
समं दक्षिणस्यां दिशि निवेक्षिताः ।

कुन्दमाला चन्दणमाला कुवलमाला कञ्चणमाला बडलमाला मङ्गलमाला माणिकमालेति सत्त मालेत्तिणामधेआओ णवणिसिदकुन्तहत्थपाइकसहस्सेण समं तम्बूलकरङ्कवाहिणीओ पच्छिमाए दिसाए णिवेसिदाओ ।

अनङ्गकेली पुङ्करकेली कंदप्पकेली सुन्दरकेली कन्दोइकेलीति पञ्च केलीत्तिणामधेआओ मज्जनकारिणीओ फलअखगकम्पविदुरिल्लेण पाइकसहस्सेण समं उत्तरदिसाए आणत्ताओ ।

ताणं वि उण उवरि मदिरावदी केलिवदी कल्लोवदी तरङ्गवदी अणङ्गवदीत्ति पञ्च वदीत्तिणामधेआओ परिचारिआकुमारीओ कणअचित्तदण्डहत्थाओ सुहासिअपाढिआओ बन्दीणामधेआओ सेणाए अद्धवस्सीकदाओत्ति ।

राजा—अहो देवीए सामग्गी अन्तेउरोचिदा ।

विदूषकः—भो वयस्स, एसा देवीए सारङ्गिआणाम सही किं पि णिवेदिदुं पेसिदा ।

कुन्दमाला चन्दनमाला कुवलयमाला काञ्चनमाला बकुलमाला मङ्गलमाला माणिक्यमालेति सत्त मालेतिनामधेया नवनिशितकुन्तहस्तपदातिसहस्सेण समं ताम्बूलकरङ्कवाहिन्यः पश्चिमायां दिशि निवेशिताः ।

अनङ्गकेलिः पुङ्करकेलिः कंदर्पकेलिः सुन्दरकेलिः उत्पलकेलिरिति पञ्च केलीतिनामधेया मज्जनकारिण्यः फलकखङ्गकम्पभीषणेन पदातिसहस्सेण सममुत्तरदिश्याञ्चिताः ।

तासामपि पुनरुपरि मदिरावती केलिवती कल्लोवती तरङ्गवती अनङ्गवतीति पञ्च वतीतिनामधेयाः परिचारिकाकुमार्यः कनकचित्रदण्डहस्ताः सुभाषितपाठिका बन्दीनामधेयाः सेनाया अप्यक्षीकृता इति ।

राजा—

अहो देव्याः सामग्र्यन्तःपुरोचिता ।

विदूषकः—

भो वयस्य, एसा देव्या सारङ्गिकानाम सखी किमपि निवेदिदुं प्रेषिता ।

(ततः प्रविशति सारङ्गिका ।)

सारङ्गिका—जयदु जयदु भट्टा । देव, देवी विष्णवेदि—अज्ज चतु-
त्यदिअहे भविअवडसाइत्तीमहूसवोवअरणाइं केलिविमाणप्पासादमारुहिअ
पेक्खिदव्वाइं ति ।

राजा—जं देवी आणवेदि ।

(चेटी निष्क्रान्ता । उभौ प्रासादाधिरोहणं नाटयतः ।)

(ततः प्रविशति चर्चरी ।)

विदूषकः—

मोचाहलिलाहरणुच्चआओ लासावसाणे चलिअंसुआओ ।

सिञ्चन्ति अण्णोणमिमीअ पेक्ख जन्ताजलेहिं मणिभाजनेहिं ॥ ९ ॥

इदो अ ।

परिब्भमन्तीअ विचित्रबन्धं इमाइ दोसोलह णच्चणीओ ।

खेलन्ति तालाणुगदप्पदाओ तुहङ्गणे दीसइ दण्डरासो ॥ १० ॥

समांससीसा समबाहुहत्था रेहाविमुद्धा अपरा अ देन्ति ।

पन्तीहिं दोहिं लअतालबन्धं परप्परं साहिमुहा हुवन्ति ॥ ११ ॥

सारङ्गिका—

जयतु जयतु भर्ता । देव, देवी विज्ञापयति—अथ चतुर्थदिवसे भाविवटसावि-
त्रीमहोत्सवोपकरणानि केलिविमानप्रासादमारुह्य प्रेक्षितव्यानीति ।

राजा—

यदेव्याज्ञापयति ।

विदूषकः—

मुक्ताफलामरणोच्चया लास्यावसाने चलितांशुकाः ।

सिञ्चन्त्यन्योन्यमिमाः पश्य यन्नजलैर्मणिमाजनेः ॥

लास्यावसाने इमा अन्योन्यं सिञ्चन्तीति संबन्धः ।

इतश्च ।

परिभ्रमन्त्यो विचित्रबन्धं इमा द्विषोदश नर्तक्यः ।

खेलन्ति तालानुगतपदास्तवाङ्गणे दृश्यते दण्डरासः ॥

समांसशीर्षाः समबाहुहस्ता रेखाविशुद्धा अपराश्च ददति ।

पङ्क्तिभ्यां द्वाभ्यां लयतालबन्धं परस्परं साभिमुखं भवन्ति ॥

मोक्षूण अण्णा मणिवारआइं नन्तेहिं धारासलिलं खिवन्ति ।
 पडन्ति ताआ अ पिआणमङ्गे मणोहुओ वारुणबाणकप्पा ॥ १२ ॥
 इमा मसीकज्जलकालकाआ तिकण्डचावा अ विलासिणीओ ।
 पुलिन्दरूवेण जणस्स हासं समोरपिच्छाहरणा कुणन्ति ॥ १३ ॥
 हत्थे महामंसबलीधराओ हुंकारफेक्काररवा रउद्दा ।
 णिसाअरीणं पडिसीसएहिं अण्णा मसाणाभिणअं कुणन्ति ॥ १४ ॥
 कावि वादिदकरालहुडुक्का रम्ममद्वलएण मिअच्छी ।
 भूलदाहिं पडिवाडिचलाहिं चेदिकम्मकरणम्मि पअट्ठा ॥ १५ ॥
 किङ्किणीकदरणज्झणसद्दा कण्ठगीदलअजन्तिदताला ।
 जोगिणीवलअणच्चणकेलिं तालणेउररअं विरअन्ति ॥ १६ ॥
 कोउहल्लवसचच्चलवेसा वेणुवादनपरा अबराओ ।
 कालवेसवसहासिदलोआ ओसरन्ति पणमन्ति हसन्ति ॥ १७ ॥

(प्रविश्य ।)

सारङ्गिका—(प्रोऽवलोक्य ।) एसो महाराओ पुणो मरगअपुल्लं जेज्व
 गदो । कदलीघरं अ अणुप्पइट्ठो । ता अग्गदो गदुअ देवीविण्णविअं वि-

मुक्त्वा अन्या मणिवारणानि यन्त्रैर्धारासलिलं क्षिपन्ति ।
 पतन्ति ताश्च प्रियाणामङ्गे मनोभुवो वारुणबाणकल्पाः ॥
 इमा मपीकज्जलदयामकायास्त्रिकाण्डचापाश्च विलासिन्यः ।
 पुलिन्दरूपेण जनस्य हासं समयूरपिच्छाभरणाः कुर्वन्ति ॥
 हस्ते महामंसबलिधारिण्यो हुंकारफेक्काररवा रौद्राः ।
 निशाचरीणां प्रतिशीर्षकैरन्याः श्मशानाभिनयं कुर्वन्ति ॥
 कापि वादितकरालहुडुक्का रम्यमर्दलरवेण शृगाक्षी ।
 झूलताभ्यां परिपाटीचलाभ्यां चेटीकर्मकरणे प्रवृत्ता ॥
 किङ्किणीकृतरणज्झणशब्दाः कण्ठगीतलययन्त्रिततालाः ।
 योगिनीबलयनर्तनकेलिं तालनूपुररवं विरचयन्ति ॥
 कौतूहलवशचच्चलवेसा वेणुवादनपरा अपराः ।
 कालवेषवसहासितलोक्ता अपसरन्ति प्रणमन्ति हसन्ति ॥

णवेमि । (उपसृष्टः ।) अजदु अजदु देवो । देवी एदं विण्णवेदि जथा संशासमए जूअं मए परिणेदवा ।

विदूषकः—भो, किं एदं अकालकोहण्डवडणम् ।

राजा—सारङ्गिए, सबं विस्सरेण कवेहि ।

सारङ्गिका—एवं विण्णवीअदि, अणन्तरातिकन्तचउद्दसीदिअहे देवीए पोम्मराअमणिमई गोरी कदुअ भैरवानन्देण पडिद्वाविदा । सअं अ दिक्खा गहिदा । तदो ताए विण्णतो जोगीसरो गुरुदक्खिणानिमित्तम् । भणितं च तेण जइ अवस्सं । गुरुदक्खिणा दादव्वा ता एसा दीअदु महाराअस्स । तदो देवीए विण्णत्तं जं आदिसदि भअवं । पुणो वि उल्लविदं तेण । अत्थि एत्थ लोटदेसे चण्डसेणो णाम राजा । तस्स दुहिदा धनसारमञ्जरी णाम । सा देवणोहिं आदिद्वा एसा चक्रवट्टिघरिणी भविस्सदि चि । तदो महाराअस्स परिणेदव्वा । तेण गुरु-

सारङ्गिका—

एष महाराजः पुनर्मरकतपुञ्जमेव गतः । कदलीगृहं चानुप्रविष्टः । तदग्रतो गत्वा देवीविज्ञापितं विज्ञापयामि । जयतु जयतु देवः । देवीदं विज्ञापयति यथा संध्यासमये वृयं मया परिणेतव्याः ।

विदूषकः—

भो, किमेतदकालकूष्माण्डपतनम् ।

राजा—

सारङ्गिके, सर्वं विस्तरेण कथय ।

सारङ्गिका—

एवं विज्ञाप्यते, अनन्तरातिक्रान्तचतुर्दशीदिवसे देव्या पद्मरागमणिमयी गौरी कृत्वा भैरवानन्देन प्रतिष्ठापिता । स्वयं च दीक्षा गृहीता । ततस्तया विज्ञातो योगीश्वरो गुरुदक्षिणानिमित्तम् । भणितं च तेन यथवश्यं गुरुदक्षिणा दातव्या तदेवा दीयतां महाराजस्स । ततो देव्या विज्ञप्तं यदाविशति भगवान् । पुनरप्युल्लपितं तेन । अरुअत्र लोटदेशे चण्डसेनो नाम राजा । तस्स दुहिता धनसारमञ्जरी नाम । सा दैवज्ञैरादिष्टा एषा चक्रवर्तिगृहिणी भविष्यतीति । ततो महाराजस्स परिणेतव्या । तेन गुरुदक्षिणा दत्ता भवति

दक्खिणा दिण्णा भोदि । भट्टा वि चक्खट्ठी किदो भोदि । तदो देवीए
विहसिअ भणिअं जं आदिसदि भअवं । अहं च विण्णविदुं पेसिदा
गुरुस्स गुरुदक्खिणाणिमित्तम् ।

विदूषकः—(विहस्य ।) एदं तं संविधानअं सीसे सप्पो देसन्तरे वेज्जो ।
इह अज्ज विवाहो लाटदेसे धनसारमञ्जरी ।

राजा—किं ते भैरवानन्दस्स प्पहाओ ण पच्चक्खो । (तां प्रति ।)
कहिं संपदं भैरवाणन्दो ।

सारङ्गिका—देवीकारिदपमदुज्जाणस्स मज्झट्ठिवडतरुमूले चामुण्डा-
अदणे भैरवानन्दो देवी अ आगमिस्सदि । ता अज्ज दक्खिणाविहिदो
कोऊहलपरो विवाहो । ता इह ज्जेव्व देवेण ठादव्वम् । (इति परिक्रम्य
निष्क्रान्ता ।)

राजा—वअस्स, सव्वं एदं भैरवानन्दस्स विजम्भिदं त्ति तक्केमि ।

विदूषकः—एव्वं णेदम् । ण हु मअलच्छणमन्तरेण अण्णो मिअ-
ङ्कमणिपुत्तलिअं पस्सवएदि । ण हु सरअसमीरमन्तरेण सेहालिआकुसुमु-
करं विकासेदि ।

भर्तापि चक्रवर्ती कृतो भवति । ततो देव्या विहस्य भणितं यदादिशति भगवान् ।
अहं च विज्ञापयितुं प्रेषिता गुरोर्गुरुदक्षिणानिमित्तम् ।

विदूषकः—

एतत्तत्संविधानकं शीर्षे सर्पो देशान्तरे वैद्यः । इहाद्य विवाहो लाटदेशे
धनसारमञ्जरी ।

राजा—

किं ते भैरवानन्दस्य प्रभावो न प्रत्यक्षः । कुत्र सांप्रतं भैरवानन्दः ।

सारङ्गिका—

देवीकारितप्रमदोद्यानस्य मध्यस्थितवटतरुमूले चामुण्डायतने भैरवानन्दो देवी
आगमिष्यति । तदद्य दक्षिणाविहितः कौतूहलपरो विवाहः । तदिदं देवेन
स्थातव्यम् ।

राजा—

वयस्य, सर्वमेतद्भैरवानन्दस्य विजम्भितमिति तर्कयामि ।

(ततः प्रविशति भैरवानन्दः ।)

भैरवानन्दः—इअं सा वटतरुमूले णिब्भिण्णस्स सुरङ्गादुआरस्स पिहाणं चामुण्डा । (हस्तेन प्रणम्य पठति ।)

कप्पन्तकेलिमवणे कालस्स पुराणरुहिरसुरम् ।

जअदि पिअन्ती चण्डी पम्मेट्टिकवालचसएण ॥ १८ ॥

(प्रविश्योप्रविश्य ।) अज्जवि ण णिगाच्छदि सुरङ्गादुआरेण कप्पूरमञ्जरी ।

(ततः प्रविशति सुरङ्गोद्घाटितकेन कर्पूरमञ्जरी ।)

कर्पूरमञ्जरी—भअवं, पणमिज्जसि ।

भैरवानन्दः—उइदं वरं लहेसु । इह जेव्व उवविससु ।

(कर्पूरमञ्जरी तथा करोति ।)

भैरवानन्दः—(स्वगतम् ।) अज्ज वि ण आअच्छदि देवी ।

(प्रविश्य ।)

राज्ञी—(परिक्रम्यावलोक्य च ।) इअं भअवदी चामुण्डा । (प्रणम्यावलोक्य च ।) अए, इअं कप्पूरमञ्जरी । ता किं णेदम् । (भैरवानन्दं प्रति ।)

विदूषकः—

एवमेतद् । न खलु मृगलाञ्छनमन्तरेणान्यो मृगाङ्गमणिपुत्तलीं प्रस्तेदयति ।
न खलु शरत्समीरमन्तरेण शेफालिकाकुसुमोत्करं विकासयति ।

भैरवानन्दः—

इअं सा वटतरुमूले निर्भिज्जस सुरङ्गाद्वारस्स पिधानं चामुण्डा ।

कल्पाप्पन्तकेलिमवणे कालस्स पुराणरुधिरसुरम् ।

जयति पिबन्ती चण्डी परमेष्ठिकपालचषकेण ॥

अद्यापि न निर्गच्छति सुरङ्गाद्वारेण कर्पूरमञ्जरी ।

कर्पूरमञ्जरी—

भगवन्, प्रणम्यसे ।

भैरवानन्दः—

उचितं वरं लभस्व । इहेवोपविश ।

भैरवानन्दः—

अद्यापि नागच्छति देवी ।

इदं विष्णवीयदि, णिजभवणे कदुअ विवाहसामग्गिं आअदस्सि । तदो तं
गेह्मिअ आगमिस्सम् ।

भैरवानन्दः—वच्छे, एवं करीअदु ।

(राक्षी व्यावृत्त्य परीकामति ।)

भैरवानन्दः—(विहस्य । खगतम् ।) इअं कप्पूरमञ्जरीठाणं अण्णेसिदुं
गदा । (प्रकाशम् ।) पुत्ति कप्पूरञ्जरी, सुरङ्गादुआरेण जेव्व तुरितपदं
गदुअ सट्ठाणे चिट्ठ । देवीआगमणे पुणो आगन्तव्वम् ।

(कर्पूरमञ्जरी तथा करोति ।)

देवी—एदं रक्खागेहम् । (प्रविश्यावलोक्य च ।) अए, इअं कप्पूरम-
ञ्जरी । सा का वि सरिच्छा मए दिट्ठा । वच्छे कप्पूरमञ्जरी, कीरिसं दे
सरीरम् । (आकाशे ।) किं भणसि मह सरीरे वेअणा ।

राक्षी—

इयं भगवती चासुण्डा । अये, इयं कर्पूरमञ्जरी । तत्किमिदम् । इदं विज्ञा-
प्यते, निजभवने कृत्वा विवाहसामग्रीमागतास्मि । ततस्तां गृहीत्वागमिष्यामि ।

भैरवानन्दः—

वत्से, एवं क्रियताम् ।

भैरवानन्दः—

इयं कर्पूरमञ्जरीस्थानमन्वेष्टुं गता । पुत्रि कर्पूरमञ्जरी, सुरङ्गाद्वारेणैव त्वरितपदं
गत्वा स्वस्थाने तिष्ठ । देव्यागमने पुनरागन्तव्यम् ।

देवी—

इदं रक्षागृहम् । अये, इयं कर्पूरमञ्जरी । सा कापि सदृशा मया दृष्टा । वत्से
कर्पूरमञ्जरी, कीदृशं ते शरीरम् ।

आकाश इति । 'किं ब्रवीष्येवमित्यादि विना पात्रं ब्रवीति यत् । भुवनेषां ह्य-
मपि चेतसस्यादाकाशमाश्रितम् ॥' इति भरतः ।

किं भणसि मम शरीरे वेदना ।

राज्ञी—(क्षणतश्च ।) ता पुणो तर्हि गमिस्सम् । (प्रविश्य पार्श्वतोऽवलोक्य च ।) हला सहीओ, विवाहोवकरणाइं लहु गेहिअ आजच्छव । (इति परीक्षामति ।)

(प्रविश्य कर्पूरमञ्जरी तथैवास्ते ।)

राज्ञी—(पुरोऽवलोक्य ।) इअं कप्पूरमञ्जरी ।

भैरवानन्दः—बच्छे विब्भमलेहे, आणीदाइं विवाहोवअरणाइं ।

देवी—आणीदाइं । किं उण घणसारमञ्जरीसमुचिदाइं आहरणाइं विसुमरिदाइं । ता पुणो गमिस्सम् ।

भैरवानन्दः—एवं करीअदु ।

(देवी नाटितकेन निष्कामति ।)

भैरवानन्दः—पुत्ति कप्पूरमञ्जरि, तह जेव्व करीअदु ।

(कर्पूरमञ्जरी निष्कान्ता ।)

राज्ञी—

तत्पुनस्तत्र गमिष्यामि । हला सख्यः, विवाहोपकरणानि लघु गृहीत्वा-
गच्छत ।

राज्ञी—

इयं कर्पूरमञ्जरी ।

भैरवानन्दः—

वत्से विभ्रमलेखे, आनीतानि विवाहोपकरणानि ।

देवी—

आनीतानि । किं पुनर्घनसारमञ्जरीसमुचितान्याभरणानि विस्तृतानि । तत्पु-
नर्गमिष्यामि ।

भैरवानन्दः—

एवं क्रियताम् ।

भैरवानन्दः—

पुत्रि कर्पूरमञ्जरि, तथैव क्रियताम् ।

राज्ञी—(रक्षाग्रहं प्रविश्य कर्पूरमङ्गरीं दृष्ट्वा ।) अप, सारिच्छएण विडम्बि-
दस्मि । (स्वगतम् ।) ज्ञाणविमाणेण णिविग्घपरिसप्पिणा तामाणेदि महा-
जोई । (प्रकाशम् ।) सहीओ, जं जं णिवेदिदं तं तं गेह्मिअ आअच्छष ।
(चामुण्डायतनप्रवेशनादितत्केन तामवलोक्य ।) अहो सारिच्छअम् ।

भैरवानन्दः—देवि, उवविस । महाराओ वि आअदो जेव्व वट्टदि ।

(ततः प्रविशति राजा विदूषकः कुरङ्गिका च ।)

भैरवानन्दः—आसणं महाराअस्स ।

(सर्वे यथोचितमुपविशन्ति ।)

राजा—(नायिकां प्रति ।) एसा सरीरिणी मअरद्धअपालिद्धिआ देहा-
न्तरेण संठिदा सिङ्गाररसलच्छीव । दिअससंचारिणी पुण्णमाअन्दच-
न्दिआ अवि अ प्पुण्णगुणमाणिकमङ्गूसा । रअणमई अङ्गणसलाआ ।
तथा अ एसा रअणकुसुमणिप्पण्णा महुलच्छी । किं च ।

राज्ञी—

अये, सादृश्येन विडम्बितास्मि । ध्यानविमानेन निर्विघ्नपरिसर्पिणा तामानयति
महायोगी । सख्यः, यद्यस्मिन्नेदितं तत्तद्गृहीत्वागच्छत । अहो सादृश्यम् ।

भैरवानन्दः—

देवि, उपविश । महाराजोऽप्यागत एव वर्तते ।

भैरवानन्दः—

आसनं महाराजस्य ।

राजा—

एषा शरीरिणी मकरध्वजपौर्वाङ्गिका देहान्तरेण संस्थिता शृङ्गाररसलक्ष्मीव ।
दिवससंचारिणी पूर्णिमाचन्द्रिका । अपि च प्रगुणगुणमाणिक्यमङ्गूषा । रत्नमय्य-
ङ्गणशलाका । तथा चैषा रत्नकुसुमनिष्पन्ना मधुलक्ष्मीः ।
किं च ।

१. 'प्रारब्धि' इति कामराजकृतटीकायाम्; 'प्रतिस्पर्धिका' इति पुस्तकान्तरे;
'पापार्दिका शृणया' इत्येकस्मिन्मूलपुस्तके टिप्पणम्.

भुवनजबबडावा रुजसोहा इमीए

जह जह णअणाणं गोअरे जस्स जादि ।

वसइ मअरकेदू तस्स चित्ते विचित्तो

बलइदधणुदण्हो पुङ्खिदेहिं सरेहिं ॥ १९ ॥

विदूषकः—(जनान्तिकम् ।) सच्चं कदं तुए आभाणकम् । तढं गदाए
वि णौकाए ण विस्ससीदव्वम् । ता तुहीं चिट्ठ ।

राज्ञी—(श्रुत्वा प्रति ।) तुमं महाराजस्स णेवच्छं कुरु । सारङ्गिआ
घणसारमञ्जरीए करेदु ।

(इत्युभे उभयोर्विवाहनेपध्यकरणं नाटयतः ।)

भैरवानन्दः—उवज्झाओ हकारीअदु ।

राज्ञी—अज्जउत्त, एसो उवज्झाओ अज्जकविज्जलओ चिट्ठदि । ता
करेदु अगिआरिअम् ।

भुवनजबपताका रूपशोभाया

यथा यथा नयनयोगोचरं यस्य याति ।

वसति मकरकेतुस्तस्य चित्ते विचित्रो

बलयितधनुर्दण्डः पुङ्खितैः शरैः ॥

विदूषकः—

सत्तं कृतं त्वयाभाणकम् । तढं गताया अपि नौकाया न विवसितव्वम् ।
तत्तूणीं तिष्ठ ।

राज्ञी—

त्वं महाराजस्य नेपथ्यं कुरु । सारङ्गिका घनसारङ्गमर्याः करोतु ।

भैरवानन्दः—

उपाध्याय आकार्यताम् ।

राज्ञी—

आर्यपुत्र, एष उपाध्याय आर्यकपिञ्जलस्तिष्ठति । तत्करोस्वध्याचार्यकम् ।

विदूषकः—एस सज्जोसि । भो वयस्स, उत्तरीए गण्ठि दाहस्सम् ।
दाव हत्थेण हत्थं गेह् कप्पूरमञ्जरीए ।

राज्ञी—(सचमत्कारकम् ।) कुदो कप्पूरमञ्जरी ।

भैरवानन्दः—(तं तस्या भावमुपलभ्य विदूषकं प्रति ।) तुमं सुद्धुतरं मुल्लोसि ।
जदो कप्पूरमञ्जरीय घणसारमञ्जरीति णामन्तरं जाणासि ।

राजा—(करसादाय ।)

जे कण्ठआ तिउसमुद्धफलाणं सन्ति

जे केअईकुसुमगम्भदलावलीसु ।

फंसेण णूणमिह मज्झ सरीरअस्स

ते सुन्दरीअ बहला पुलअङ्कुराओ ॥ २० ॥

विदूषकः—भो वयस्स, भामरीओ दिज्जदु । हुअवहे लाजङ्गलीओ
स्तिवीअदु ।

विदूषकः—

एष सज्जोऽसि । भो वयस्य, उत्तरीये अन्धि दास्यामि । तावद्धस्तेन हस्तं
गृहाण कर्पूरमञ्जर्याः ।

राज्ञी—

कुतः कर्पूरमञ्जरी ।

भैरवानन्दः—

त्वं सुद्धुतरं आन्तोऽसि । यतः कर्पूरमञ्जर्या घनसारमञ्जरीति नामान्तरं
जानासि ।

राजा—

ये कण्ठकास्त्रपुसमुद्धफलानां सन्ति

ये केतकीकुसुमगर्भदलावलीषु ।

स्पर्शेन नूनमिह मम शरीरस्य

ते सुन्दर्या बहलाः पुलकाङ्कुराः ॥

विदूषकः—

भो वयस्य, आमर्यो दीयन्ताम् । हुतवहे लाजाङ्गलयः क्षिप्यन्ताम् ।

(राजा भ्रमणं नाटयति । नायिका धूमेन व्यावृतमुन्नी तिष्ठति । राजा परिणयति ।

राज्ञी सपरिवारा निष्क्रान्ता ।)

भैरवानन्दः—विवाहे दक्षिणा दिज्जदु आचारिअस्स ।

राजा—दिज्जदु । वअस्स, गामसअं ते दिण्णम् ।

विदूषकः—सोत्थि होदु । (इति वृत्तति ।)

भैरवानन्दः—महाराज, किं ते पुणो वि पिअं कुणोमि ।

राजा—जोईसर, किमवरं पिअं वट्टदि । जदो

कुन्तलेसरसुआकरफंसप्फारसौवस्वसिढिलीकिदसग्गो ।

पालएमि वसुहातलरज्जं चक्रवट्टिपअवीरमणिज्जम् ॥ २१ ॥

भैरवानन्दः—

विवाहे दक्षिणा दीयत आचार्यस्य ।

राजा—

दीयते । वयस्य, ग्रामशतं ते दत्तम् ।

विदूषकः—

स्वस्ति भवतु ।

भैरवानन्दः—

महाराज, किं ते पुनरपि प्रियं करोमि ।

राजा—

योगीश्वर, किमपरं प्रियं वर्तते । यतः

कुन्तलेश्वरसुताकरस्पर्शस्फारसौख्यशिशिळीकुतस्वर्गः ।

पालयामि वसुधातलराज्यं चक्रवर्तिपदवीरमणीयम् ॥

तद्वावीदं होदु दाव ।

सत्थो णन्ददु सज्जणानं सअलो वग्गो खल्लणं पुणो
 णिच्चं खिज्जदु होदु बल्लणज्जणो सञ्चासिहो सव्वदा ।
 मेहो मुञ्चदु संचिदं वि सलिलं सस्सोचिअं भूअले
 लोओ लोहपरम्मुहोणुदिअहं धम्मो मई मोदु अ ॥ २२ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति चतुर्थं जवनिकान्तरम् ।

तथापीदं भवतु तावत् ।

सार्थो नन्दतु सज्जनानां सकलो वर्गः खलानां पुन-
 र्निर्त्यं खिद्यतु भवतु ब्राह्मणजनः सत्याशीः सर्वदा ।
 मेघो मुञ्चतु संचितमपि सलिलं सस्रोचितं भूतले
 लोको लोभपराश्रुखोऽनुदिवसं धर्मे मतिर्भवतु च ॥

इति श्रीमद्विद्वद्बुन्दवन्दितारविन्दसुन्दरपदद्वन्द्वकुन्दप्रतिमयशःप्रकरप्रखरकठोर-
 किरणकरप्रभप्रतिभप्रभाकरभट्टात्मजवायुदेवविरचिते कर्पूरमञ्जरी-
 प्रकाशे चतुर्थं जवनिकान्तरं समाप्तम् ।

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

काव्यमाला ।

महाकविश्रीराजशेखरप्रणीतं
बालभारतम् ।

प्रथमोऽङ्कः ।

नमः शिवाय संसारसरोजस्य रजस्विनः ।
विकासाश्चर्यसूर्याय संकोचसकलेन्दवे ॥ १ ॥

अपि च ।

ये सीमन्तितगात्रभस्मरजसो ये कुम्भकद्वेषिणो
ये लीढाः श्रवणाश्रयेण कृणिना ये चन्द्रशैत्यद्रुहः ।
ये कुप्यद्विरिजाविभक्तवपुषश्चित्तव्यथासाक्षिणः
शंभोर्दक्षिणनासिकापुटमुवः श्वासानिलाः पान्धु वः ॥ २ ॥
(नान्यन्ते)

सूत्रधारः—(परिक्लम्य विचिन्त्य च ।) अहो किमपि कमनीया कवेरा-
त्मन्याशीः ।

आद्यः कन्दो वेदविद्यालतानां जैह्वयं चक्षुर्निर्निमेषं कवीनाम् ।
यो येनार्थी तस्य तत्प्रक्षरन्ती वाष्पूतिर्मे देवता संनिधत्ताम् ॥ ३ ॥
व्यासो वैखानसवृषा सत्यः सत्यवतीसुतः ।
भारतीं भारतकविर्देयाह्वैपायनो मम ॥ ४ ॥

(विमृश्य च ।) अहो मसृणोद्धता सरस्वती यायावरस्य । यदाह—

ब्रह्मस्यः शिवमस्तु वस्तु विततं किंचिद्वयं ब्रूमहे
हे सन्तः शृणुतावषष्ट च धृतो युष्मासु सेवाज्जलिः ।
यद्वा किं विनयोक्तिमिर्मम गिरां यद्यस्ति सूक्तमृतं
माधन्ति स्वयमेव तत्सुमनसो याच्चा परं दैन्यभूः ॥ ५ ॥

(पुरोऽवलोक्य च ।) कथमेते महोदयमहानगरलीलावतंसा विद्वांसः सा-
माजिकाः । तदेवं विज्ञापयामि । (अञ्जलिं बद्धा ।)

सा शुक्तिर्मधुपानकैलिचषकं वेणीविभूषामणिः

सीतायाः स च कुम्भसंभवमुनेः प्राप्ता च सैकावली ।

पर्यङ्कः स च विद्रुमद्रुममयस्तद्रामसिंहासनं

चिह्नं यस्य यशोनिधिर्विजयतां सोऽयं रघोरन्वयः ॥ ६ ॥

तत्र च ।

नमितमुरलमौलिः पाकलो मेकलानां

रणकलितकलिङ्गः केलितद् केरलेन्दोः ।

अजनि जितकुलतः कुन्तलानां कुठारो

हठहृतरमठश्रीः श्रीमहोपायदेवः ॥ ७ ॥

तेन च रघुवंशमुक्तामणिना आर्यावर्तमहाराजाधिराजेन श्रीनिर्भयनरे-
न्द्रनन्दनेनाधिकृताः सभासदः, सर्वानेष वो गुणाकरः सप्रश्रयं वि-
ज्ञापयति—विदितमेतत् भवताम्, यदुत नाट्याचार्येण रङ्गविद्याधरेण
प्रतिज्ञतम्—

राजशेखरकवेर्महात्मनो बालभारतमिदं हि नाटकम् ।

योऽभिनेष्यति रसैर्निरन्तरं मत्सुतां स परिणेष्यति क्षितौ ॥ ८ ॥

(आकाशे ।) तत्रभवन्तः, किं ब्रूथ—इदं हि तद्बालभारतं यस्य हि प्रचण्डपा-
ण्डवमिति नामान्तरम् । (अञ्जलिं बद्धा ।) यदादिशन्ति परिषदभ्रेसराः । (किंवि-
त्सलजम् ।) भवदनुचराः पञ्चाभ्रातरो वयम्, पञ्चापि नाम समर्थास्तद्भिनयने,

१. महोदयमिति कान्यकुब्जनगरस्य नामान्तरम्. २. गुरल-मेकल-कलिङ्ग-केरल-
कुलत कुन्तल-रमठाख्या देशविशेषाः. ३. पाकलो हस्तिज्वरः. 'गान्धाराधिपगन्ध-
द्विपपाकलः' इति हर्षचरितम्. 'कलमं कठोर इव कूटपाकलः' इति मालतीमाधवे
भवभूतिः. पाकल एव कूटपाकलः. ४. आदिष्टोऽसि—श्रीमहोपायदेवेन, यस्येमां
पुराविदः प्रशस्तिगाथासुदाहरन्ति—'यः संसृज्य प्रकृतिगहनामार्थचाणक्यनीतिं जिज्ञा-
नन्दानुकुसुमनगरं चन्द्रशुतो जिगाय । कर्णाटत्वं ध्रुवमुपगतानथ तानेष हन्तुं दोर्दपात्न्यः
स पुनरभनच्छ्रीमहोपायदेवः ॥' इति चण्डकौशिके आर्यशेखरीश्वरः. स एवावमपि
महोपायदेव इति तु न निश्चयः.

किं पुनरस्माकं पितृव्यपुत्राः शतं सन्ति भरतपुत्राः । ते च तदभिनेतुमिच्छन्ति, न च ते शक्नुवन्ति । तन्निमित्तं च महदस्माभिः सह वैरं वर्तते । (आकाशे ।) किं ब्रूथ—एकविषयामिलाषो हि वैरकन्दं कन्दलयति । भवद्भिः कुलान्तकरं वैरं तेषाम् । यतो दुर्बुद्धयस्ते, सुबुद्धयो भवन्तः । उक्तं हि तेनैव महासुमन्निपुत्रेण—

श्रियः प्रसूते विपदो रुणद्धि यक्षांसि दुग्धे मलिनं प्रमार्ष्टि ।

संस्कारशौचेन परं पुनीते शुद्धा हि बुद्धिः कुलकामधेनुः ॥ ९ ॥

(अञ्जलिं बद्ध्वा ।) सुगृहीतमार्थवचनम् । बद्धो वाससो ग्रन्थिः । यदित्थमामनन्ति—

अनुचानो हि यद्भूते सा स्वयंभूः सरस्वती ।

तदार्षं न मृषार्यं स्यात्सा दृष्टिर्विदुषां हृदा ॥ १० ॥

अपि च ।

आपन्नार्तिहरः पराक्रमधनः सौजन्यबारांनिधि-

स्त्यागी सत्यसुधाप्रवाहशशभृत्कान्तः कवीनां मतः ।

वर्ण्यं वा गुणरत्नरोहणगिरेः किं तस्य साक्षादसौ

देवो यस्य महेन्द्रपालनृपतिः शिष्यो रघुग्रामणीः ॥ ११ ॥

तत्रैवंविधो दैवज्ञानां प्रवादः—

बभूव वल्मीकभवः पुरा कविस्ततः प्रपेदे भुवि भर्तृमेष्ठताम् ।

स्थितः पुनर्यो भवभूतिरेखया स वर्तते संप्रति राजशेखरः ॥ १२ ॥

(आकाशे ।) किं ब्रूथ—तत्प्रस्तूयतामिति । यदादिशन्ति गुरवः ।

(नेपथ्ये गीयते ।)

हरचूडामणिरिन्दुस्त्रिजगद्दीपश्च दिनकरो देवः ।

मासान्तसंगताविह लोकस्य हिताय वर्तते ॥ १३ ॥

सूत्रधारः—(आकर्ष्य ।) कथमुपक्रान्तमेव कुशीलवैः । यद्वाल्मीकिव्यासयोः प्रावेशिकी ध्रुवा गीयते । (विचिन्त्य ।) ध्रुवा हि नाट्यस्य प्रथमे प्राणाः । यतः ।

प्रभवति पात्रविशेषान्सामाजिकजनमनांसि रञ्जयति ।
 अनुसंदधाति च रसात्माव्यविधाने ध्रुवा गीतिः ॥ १४ ॥
 तद्भवतु ! अहमप्यनन्तरकरणीयाय सज्जो भवामि । (इति निष्क्रान्तः ।)

प्रस्तावना ।

(ततः प्रविशति वाल्मीकिर्व्यासश्च ।)

व्यासः—(वपादोपग्रहम् ।) भगवन् अद्भुतसंभव, एष व्यासः पारा-
 शर्योऽभिवादयते ।

वाल्मीकिः—(पृष्ठे पाणिं निधाय ।) वत्स सात्यवतेय, स्वप्रबन्धपरिस-
 माप्त्या वर्षस्य ।

व्यासः—परमनुगृहीतोऽस्मि । (अञ्जलिं बद्ध्वा ।)

योगीन्द्रश्छन्दसां द्रष्टा रामायणमहाकविः ।

वाल्मीकजन्मा जयति प्राच्यः प्राचेतसो मुनिः ॥ १५ ॥

वाल्मीकिः—अष्टादशपुराणसारसंग्रहकारिन्, कियान्वर्तते नवेति-
 हासो भारतम् ।

व्यासः—पुनः पुनरविनयोद्घाटनेन मा लज्जयतु मामुपाध्यायः । के
 वयं नाम रामायणमहाकवेः पुरतः ।

ये विद्यापरमेश्वराः स्तुतधियो ये ब्रह्मपारायणे

येषां वेदवदादृता स्मृतिमयी वाग्लोकयात्राविधौ ।

स्नाताः स्वर्गतरङ्गिणीमपि सदा पूतां पुनन्त्यत्र ये

व्युत्पत्त्या परया रसोपनिषदां रामायणस्यास्य ते ॥ १६ ॥

किं च भगवन्प्रथमकवे,

यदुक्तिमुद्रासुहृदर्थवीथी कथारसो यच्चुलुकैश्चुलुभ्यः ।

तथामृतस्यन्दि च यद्वचांसि रामायणं तत्कवितृनुनाति ॥ १७ ॥

वाल्मीकिः—वत्स कृष्णद्वैपायन, कस्य पुनः कवेर्वाचो भारतस्य
 षोडशीमपि कलां कलयन्ति । यतः ।

धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ।

यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्कचित् ॥ १८ ॥

किं च ।

दन्तोत्सललिभिः शिलोम्बिभिरिदं कन्दाम्रनैः फेनपैः

पर्णप्रासनिभिर्मिताम्बुकवलैः काले च पकाशिमिः ।

नीवारप्रसृतिपचैश्च मुनिभिर्वद्वा त्रयीध्यायिभिः

सेव्यं भव्यमनोभिरर्थपतिभिस्तद्वै महाभारतम् ॥ १९ ॥

किं तु श्रुतमस्माभिर्यदुतातिविरसे काव्यकष्टेऽमिनिविष्टोऽसि ।

व्यासः—इदमुपाध्यायपादेभ्यो विज्ञाप्यते—

विनायको यः शिवयोरपत्यमर्षं पुमानर्षमिमश्च देवः ।

स वर्तते भारतसंहितायां वृत्तस्तपोभिर्मम लेखकोऽत्र ॥ २० ॥

तेन च च्छलयितुमहमुपक्रान्तः—यदुत बाढमहं ते लिपिकारः, किं पुन-
र्येन रंहसा लिखेयं तेन यदि [न] संहमसे तत्ते विन्नः स्यात् । ततो मयापि
प्रतिच्छलितः—ओमित्यस्तु । किं पुनर्मवता भावयता लिखितव्यमिति ।

अतः काव्यकष्टेऽमिनिविष्टोऽसि ।

वाल्मीकिः—कियान्वर्तते नवेतिहासः ।

व्यासः—संपन्नः । किं तूपाध्यायपादैः स्वयं वराय पाण्डवप्रवेशं या-
वदाकर्णित एव ।

वाल्मीकिः—तदेहि । प्राप्तां सायंतनीं संध्यामुपास्महे । ततः श्राव-
यि(श्रो)ष्यामि । संप्रति हि

अयमहिमरुचिर्मजन्प्रतीचीं कुपितवलीमुखतुण्डताम्रबिम्बः ।

जलनिधिमकरैरुदीक्ष्यते द्राक्ष्वरुधिरारुणमांसपिण्डलोभात् ॥ २१ ॥

अपि च ।

निर्यद्वासरजीवपिण्डकरणिं कुर्वन्कवोष्णैः करै-

र्माञ्जिष्ठं रविबिम्बमम्बरतलादस्ताचलं चुम्बति ।

किं च स्तोतमःकलापकलनाश्यामायमानं मना-

म्भूयस्यामपुराणचित्ररचनारूपं जगज्जायते ॥ २२ ॥

(इति परिक्रम्य निष्कान्तौ ।)

निष्कान्तमकः ।

(ततः प्रविशति ब्राह्मणवेषो युधिष्ठिरो भीमसेनादयश्च)

सहदेवः—इत इतः ।

(सर्वे परिक्रामन्ति ।)

युधिष्ठिरः—वत्स सोदर वृकोदर, परपुरंजय धनंजय, मण्डितपा-
ण्डवकुल नकुल, द्विषदुःसह सहदेव, इह हि महाराजसमाजे न जाने
कमवलम्बिष्यते रंधावेधकीर्तिवैजयन्ती ।

भीमः—(विहस्य ।)

आर्यो वेत्ति निजां न विक्रमकलां त्वं विश्वरक्षामणिः

किं ब्रूमोऽस्य किरीटिनो न घटते द्रोणेन यस्योपमा ।

माद्रीनन्दनयोर्नरेन्द्र विनयच्छन्नं हि वीरव्रतं

न आता स तवास्ति यस्य पुरतो राधां परो विध्यति ॥ २३ ॥

अर्जुनः—

दुर्नमं यदि मुरारिकार्मुकं दुर्मिदं यदि शरव्यमुच्छ्रितम् ।

दुर्जया यदि च राजमण्डली तत्प्रभो द्रुपदजा न दुर्लभा ॥ २४ ॥

नकुलः—निखिलनरेन्द्रवृन्दाधिष्ठितान्मञ्चसंचयानपास्य मुनिप्रायवि-
प्रजनपरिगृहीतं मञ्चमारोहामो वयमपि विप्रवेषधारिण एव ।

(सर्वे समादष्ट्य यथोचितमुपविशन्ति ।)

(नेपथ्ये ।)

इदो इदो कुमारघिट्टजुण्णो भट्टिआरिआ अ ।

युधिष्ठिरः—प्रासैवैषा स्वयंवरयित्री ।

(ततः प्रविशति सधृष्टद्युम्ना द्रौपदी बन्दी सखी च ।)

(परिक्रामितकेन)

धृष्टद्युम्नः—(एकतोऽवलोक्य ।) कथं तातद्रुपदमनुग्रहीतुं महर्षयोऽपि
स्वयंवरयात्रामञ्चमध्यासते । तदेतान्भ्यर्हयामि । (सप्रश्रयमञ्जलिं बद्ध्वा ।)

स्वस्त्यापस्तम्ब तुभ्यं त्वमसि ननु मुने कस्य नो माननीय-

स्त्वां वन्दे याज्ञवल्क्य द्विजसदसि कवे त्वां स्तुवे भारतस्य ।

१. राधा धन्विनां लक्ष्यविशेषः. २. 'इत इतः कुमारघट्टद्युम्नो भर्तृदारिका च'
इति न्याया.

विश्वामित्रः पवित्रं जगति विजयते काममन्त्रे नमस्ते

विश्वप्रष्टे वसिष्ठे कृतनतिरपरान्तौमि हर्षान्महर्षान् ॥ २५ ॥

(द्रौपदी प्रणमति ।)

धृष्टद्युम्नः—(अन्यतोऽवलोक्य ।)

लक्ष्मीसंबननैर्भुजैर्नृपतयः स्वस्त्यस्तु वः स्वागतं

नन्वेते गृहमेधिनां धुरि वयं यद्यूयमभ्यागताः ।

दृष्टः केन भवादृशां पुनरियान्मूज्यः समाजो जग-

त्युत्कण्ठा भवतां च संप्रति पुरः सेयं स्थिता द्रौपदी ॥ २६ ॥

सखी—इदो इदो भट्टिदारिआ । जम्याहिवाहिणो, वासमाधिसेदुम् ।

युधिष्ठिरः—(सस्पृहमवलोक्य स्वगतम् ।) हंहो लोचनचकोरौ, युवा-

मप्यातृप्तेः पिबतं द्रौपदीवदनेन्दुचन्द्रिकाम् ।

कण्ठे मौक्तिकदाम गण्डतलयोः कार्पूरमच्छं रजः

सान्द्रं चन्दनमङ्गके विचकिलस्रक्शेखरं मूर्धनि ।

तन्वी गाढमियं चकास्ति तनुनी चीनांशुके बिभ्रती

शीतांशोरधिदेवतेव गलिता व्योम्नि द्रुतं गच्छतः ॥ २७ ॥

भीमः—(द्रौपदीसंभाषणमनुसंधाय । स्वगतम् ।)

श्रोणीबन्धस्त्यजति तनुतां सेवते मध्यमागः

पद्भ्यां मुक्तास्तरलगतयः संश्रिता लोचनाभ्याम् ।

धत्ते वक्षः कुचसचिवतामद्वितीयं तु वक्त्रं

त्वद्वात्राणां गुणविनिमयः कल्पितो यौवनेन ॥ २८ ॥

अर्जुनः—(स्वगतम् ।) हृदय, कारय चक्षुषी पारणम् । पुरतो द्रौपदी ।

अस्याः खलु वयो विशेषोचितमधुना संभाव्यते

शारीघूतकलाकुतूहलि मनश्छेकोक्तिशिक्षारति-

नित्यं दर्पणपाणिना सहचरीवर्गेण चाचार्यकम् ।

प्रौढस्त्रीचरितानुवृत्तिषु रसो बाल्येऽपि लज्जा मना-

वस्तोकारोहिणि यौवने मृगदृशां कोऽप्येष रम्यः क्रमः ॥ २९ ॥

१. 'इत इतो भर्तृदारिका । शिषिकावाहिनः, वासमादिशब्द ।' (?) इति च्छाया.

२. 'व्योमातोहसः' इति पाठान्तरम्.

नकुलः—(स्वगतम् ।) नेत्रे, यथाशक्ति विस्तारं भजेयाम् ।

स्मितपरिचयावृत्तिर्वाचामपाङ्गतरङ्गितं
नयनरचितं पादन्यासो नितम्बभरालसः ।

अहह सुतनोर्लीलासूत्रैः कृतं पदमङ्गके
वहतु मदनः शोभामात्रं धनुर्नेनु संप्रति ॥ ३० ॥

सहदेवः—(स्वगतम् ।) क्षणं चक्षुषी, निमेषदोषमपाकुरुतम् । इदमग्रे
हृदयलेखममानुष्यं लावण्यम् ।

तरङ्गय दृशौ मनावस्वगय दिङ्मुखान्युत्पलैः

करौ वलय जायतां सरसिजाकरो जङ्गमः ।

विहस्य पुनरुक्ततां सुतनु लम्भयैकावली-

मुदञ्चय मुखं भवत्वयमकाण्डचन्द्रोदयः ॥ ३१ ॥

बन्दी—(तारस्वरमास्थाय ।)

सकलभुवनरक्षास्ततन्द्रा नरेन्द्राः

शृणुत गिरमुदारामादराच्छ्रावयामि ।

इह हि सदसि राधां यः शरव्यीकरोति

सरविजयपताका द्रौपदी तत्कलत्रम् ॥ ३२ ॥

सखी—कथं विभ्रमताण्डवितभ्रूमञ्जरीभ्रमरपङ्क्तिच्छित्तेन नयनोत्पल-
खण्डेन घूर्णमानं पिबदिव द्रौपदीवदनलावण्यामृतमितोऽभिमुखं वर्तते नरे-
न्द्रचक्रम् ।

बन्दी—अहह कुसुमायुधस्याप्रतिहतं भगवतः शासनम् । यतः ।

न्यस्तं ताण्डवितभ्रु चक्षुरमुना कण्ठो लुठत्यञ्जनः

संवृत्तोऽस्य करोत्ययं च तरलं हारं करान्दोलनैः ।

मिथ्यासौ स्मयते स्थितो मणितिथिः किं चैव वैपश्चिको

यत्सत्यं मदिरां विनैव मदनो यूनां मनोन्मादभूः ॥ ३३ ॥

कथमहंपूर्विकया सर्वे एव धनुरारोपयितुं संरमन्ते ।

वृष्टसुखः—हंहो कंदर्पचण्ड, निवारितामिबमहामहिका महीपाका-
माह ।

बन्दी—(किञ्चिदुच्यते ।)

सर्वे कार्मुककर्मठाः क्षितिसुखः सर्वेऽपि शृङ्गारिणः

सर्वे मानमदोद्धताः शृणुत मे वन्यं वचो बन्दिनः ।

दुर्घर्षं धनुरच्युतस्य पणितं तच्चाध्यवस्यत्वसौ

यस्य स्याम महर्द्धि तद्धिततमं व्रीडा यशःखण्डिनी ॥ ३४ ॥

(सर्वे परिक्रामितकेन ।)

बन्दी—(श्लोपदी प्रति ।)

शंभोर्मूर्ध्नि गतागतानि कुरुते या चन्द्रलेखाङ्किते

तस्याः शान्तनवोऽयमुज्ज्वलयशाः स्वर्गापगायाः सुतः ।

बन्दित्वैतमुदग्रमार्गवशरश्रेणीप्रणालंकृतं

मीष्मं सुभ्रु ततः स्वयंवरनृपान्प्रत्येकमालोक्य ॥ ३५ ॥

सखी—द्रुपदनन्दिनि, गङ्गातनयः शान्तनव एषः । तद्रुस्त्वेन प्र-
णमन्तु ।

द्रौपदी—यः किल कुमारब्रह्मचारी । नमो नमः पाण्डवकौरवपिता-
महाय ।

(सर्वे परिक्रामितकेन ।)

बन्दी—(खगतम् ।) अयं भगवतो मीष्मादनूनगरिमा द्रोणाचार्यः ।
(प्रकाशं श्लोपदी प्रति ।)

सदाशिवप्रशिष्योऽयमवधिः सर्वधन्विनाम् ।

आकर्णपलितः सुभ्रु द्रोणाचार्यः प्रणम्यताम् ॥ ३६ ॥

द्रौपदी—यः पाण्डवकौरवाणां धनुर्वेदविद्यागुरुः ।

बन्दी—निजदोःस्तम्भसंभावनागर्वस्ववितविवेकानृपतीनवलोक्य कि-
माह भारद्वाजः—

शिष्योऽसि भार्गवमुनेः कुरुपाण्डवानां

कोदण्डकर्मणि गुरुस्तदिवं मयीनि ।

हे भूमजो जयवपूंषि धनूंषि वच
मुक्त्वार्जुनं तु मुवि विध्यति कोऽत्र राधाम् ॥ ३७ ॥
द्रौपदी—नमो नमस्ते द्रोणाय कलशोद्भवाय ।
(सर्वे परिक्रामितकेन ।)

बन्दी—

दूरोदञ्चिमरीचिरत्तरचनाचित्रं तनुत्रं तनो-
रुत्कृत्य त्रिदशेश्वराय ददतो यस्य स्मितं चक्षुषा ।
पाञ्चालीवदनेन्दुसुन्दरतया तेनैव पर्यश्रुणा
सोऽयं पश्यति दुर्धरं धनुरिदं राधां च राधासुतः ॥ ३८ ॥
(विचिन्त्य ।) अहो महाप्रभावं भार्गवं धनुः । यदमुना मम चक्षुर्ज्ञानमुन्मी-
लितम् । येनास्य प्रभावं [च] भावं च भूपतीनां प्रत्यक्षमिव पश्यामि ।
सखी—सखि, दानकीर्तिसंतर्पितभुवनकर्णः कर्ण एषः ।
द्रौपदी—यो दुर्योधनप्रसादलब्धचम्पाधिपत्यः ।
बन्दी—(विहस्य स्वगतम् ।) अहो महात्मनामपि कैतवानुगृहीता वृत्तयः ।
यदेषः

दुर्नमं दहनसंभवं धनुः संशये न च सतां प्रवृत्तयः ।
अङ्गराज इति चिन्तयन्निमां भाषते ब्रज पुरः कुरुद्रहः ॥ ३९ ॥
(सर्वे परिक्रामितकेन ।)

स एव—(प्रकाशम् ।)

यौवराज्यामिषेकार्हो वीरो दुर्योधनानुजः ।
दुःशासनो महावेष एष मञ्चं विमुञ्चति ॥ ४० ॥
सखी—यो दुःशलप्रभृतीनामेकोनशतस्य ज्येष्ठः, कनिष्ठो दुर्योधन-
नरेन्द्रस्य ।

घृष्टद्युम्नः—(स्वगतम् ।) यथार्थनामा दुःशासन एवायम् ।

चापं प्रति त्रिचतुराणि पदानि दत्त्वा
कृष्णाहठग्रहनिमित्तविषण्णचेताः ।

दुःशासनो नृपतिचक्रविमुक्तार-
हुंकारलज्जितमनाः क्षनकैः प्रयाति ॥ ४१ ॥

द्रौपदी—अपि नाम चण्डचरित एषः ।

बन्दी—(मिरुष्य १) नमो नमो विष्णुकोदण्डपणवन्धाय । (स्वगतम् ।)

द्रौपदी परिणयन्तमर्जुनं विद्वराधमवलोक्य मायया ।

दोर्बलं विफलमात्मनो विदन्त्रीदयैष विनतो निवर्तते ॥ ४२ ॥

(परिक्रामितकेन ।)

बन्दी—

गान्धाराधिपतेः पुत्रः सुबलस्य बलीयसः ।

मातुलः कुरुराजस्य राजते नृपतिर्गुणैः ॥ ४३ ॥

द्रौपदी—यो द्यूतकैतवविचक्षणः श्रूयते ।

सखी—आम् । एतस्य किल हृदयचिन्तिता निवर्तन्ते भीमसेनस्य पुनः
रक्षिता । (?)

बन्दी—

यात्राकृतोऽस्य चतुरङ्गचमूः समुत्थे

पांसूत्करे वियति सर्पति वीतरन्ध्रे ।

दिङ्गागनागपतिकेशवकच्छपाना-

मूर्ध्वं क्षणाद्भवति भूबल्यस्य भारः ॥ ४४ ॥

(स्वगतम् ।)

भारितं द्रुपदजास्वयंवरे कार्मुकं शकुनिना करेण यत् ।

तस्य सर्वजनहासहेतवे कंधरां समधिरुष्य तत्स्थितम् ॥ ४५ ॥

(पुनरवलोक्य विदस्य च ।) कथं विमुक्तराधावेष्टाभिमानस्य स्वयंवरवदुत्तीर्णं
स्कन्धाद्भुजः ।

(अग्रे परिक्रामितकेन ।)

बन्दी—

सिन्धुयन्त्रितयात्रोऽयं सिन्धुराजो जयद्रथः ।

सिन्धुपारोत्तमहयः सिन्धुरप्रतिमो बले ॥ ४६ ॥

अपि च ।

अस्याहवे बलितदाडिमबीजलौल्या-

न्मुक्ताफलेषु करिणां रुधिरारुणेष्ु ।

व्योमः शुक्राभिपततस्तरसा निरीक्ष्य

नाकस्त्रियो बहु हसन्ति सहस्रतालम् ॥ ४७ ॥

द्रौपदी—यो दुर्योधनमग्निनीपतिः ।

वृष्टद्युम्नः—कथं वनुरारोपणपणं प्रत्ययमुदास्ते ।

वन्दी—

दुःशलागुणगणेन रञ्जितो लज्जितश्च कुरुराजसंनिधौ ।

कौतुकागमनमात्मनो वदन्त्वासनाचलति नो जयद्रथः ॥ ४८ ॥

(परिक्रामितकेन ।)

वन्दी—

दुर्योधनो नृपकिरीटविटङ्करत्न-

रश्मिच्छटाच्छुरितपादयुगाङ्गुलीकः ।

हेलाचलच्चमरनर्तितकर्णधूरः

शूरः शरासनविदां प्रथमोऽयमास्ते ॥ ४९ ॥

अस्य च

पादो वाससि सान्द्रकुङ्कुमरसन्ध्यासप्रसक्ताकृति-

र्यातुर्दिग्विजये न यैः प्रणयितां नीतः प्रणामाञ्जलेः ।

ते प्रत्यग्रकपालपात्ररुचिभिस्तारास्थिहारार्थिभिः

कङ्कालव्रतमीप्सुभिश्च मुदितैः कापालिकैर्वीक्षिताः ॥ ५० ॥

द्रौपदी—यः खण्डपरशुचूडामणेः कुलालंकरणम् ।

सखी—आं सखि, स एवैषः ।

द्रौपदी—अस्तीदम् । किं पुनः समुद्दीपितजतुमवनत्वेन विषाशनदा-
तृत्वेन च च्छलप्रहारी एषः ।

वन्दी—किमाह महाराजदुर्योधनः ।

निर्दिशन्तु निजबाहुविक्रमं शार्ङ्गनाम्नि वनुषीह पार्थिवाः ।

साभिमानहृदयस्तु मादृशः कः पणेन परिणेतुमिच्छति ॥ ५१ ॥

(विचिन्त्य खगतम् ।) कथमभिमानाङ्गीकरणेन परिहार एवः । (परिक्रमिष्येव प्रकाशम् ।) स एव भगवतो वासुदेवस्यापि बन्धनीयो बलभद्रः ।

किं किं किं तु तु तुम्भनैर्म न मुधा वक्त्राम्बुजस्याग्रतो
दे दे देहि पि पि प्रिये सु सु सुरां पात्रे त्रि रे रेवति ।

मा मा मा वि विलम्बनं कु कु कुरु प्रेम्णा हली बाचते
यस्येत्यं मदधूर्णितस्य तरसा वाचः स्खलन्त्याकुलाः ॥ ५२ ॥

अपि च ।

नीलाम्बरं नलिनदाम च यस्य भूषा
यत्प्रीतिकारि मधुरं मधु रेवती च ।
लीलार्घदृष्टधनुरत्र हली सहेलं
शारैः स एव खलु खेलति खेलगामी ॥ ५३ ॥

द्रौपदी—यः किलैरावणवारण इव सदा मदस्वच्छन्दः ।

बन्दी—किमाह कामपालः—

रेवतीं त्रिभुवनैकसुन्दरीं न प्रकोपयति रोहिणीसुतः ।
तेन नैव विदधाति कौतुकी द्वित्रिभागमपि कृष्णकार्मुके ॥ ५४ ॥
(पुनः ।)

बन्दी—

यः पीयूषभुजां पुरः प्रहरतां दम्भोलिपाणिं रणे
निर्जित्योर्जितशार्ङ्गनिर्गतशरश्रेणीभिरुद्दामभिः ।
शच्या वाञ्छितमौलिबन्धरचनैः पुण्यैः सदा सुन्दरां-
श्चक्रे नन्दनपारिजातकतरुन्विध्वंभरासाक्षिणः ॥ ५५ ॥

वृषतुरगकरीन्द्रस्यन्दनाद्याकृतीनां

किमपरमसुराणां मन्विता सोऽयमास्ते ।

कृतसुरपरितोषः षोडशस्त्रीसहस्र-

प्रणिहितपरिरम्भस्यास्पदं पद्मनाभः ॥ ५६ ॥

द्रौपदी—यस्य किल कलकण्ठीमञ्जुकजल्पिनी रुक्मिणी प्रथमकल-
त्रम् । यस्य काञ्चनाभा सत्यभामा संवननं हृदयस्य ।

बन्दी—किमाह देवो वासुदेवः ।

यस्मिन्मदस्य मदनस्य च भूर्ममार्यो

यस्मिन्नमी च यदुवंशमुवः कुमाराः ।

नन्वत्र सोऽहममुना कमलावतार-

स्त्रीचक्रकेलिचतुरश्वरितेन लज्जे ॥ ५७ ॥

(परिक्रामितकेन ।)

बन्दी—

वल्गाच्चाणूरचूर्णीकरणसहमुवः पूतनाफूत्कृतानां

कर्तारः कंसवंशप्रशमपरशवः केशिनः क्लेशकाराः ।

यस्यासन्दानदर्पप्रबलकुवलयपीडपीडाप्रगल्भाः

क्रीडाडिम्बस्य लीलोद्धृतधरणिधराः केलयः कालियारेः ॥ ५८ ॥

तस्यैष शम्बरमहासुरसुन्दरीणां

सिन्दूरमण्डनहरेण पराक्रमेण ।

शश्वत्प्रकामकमनीयजनोपमानं

प्रत्यक्षपञ्चविशिखस्तनयः पुरस्तात् ॥ ५९ ॥

द्रौपदी—यः किल यादवकुमाराणां मध्ये निरुपमरूपरेखाजयपताकां
निर्विलम्बमवलम्बते ।

बन्दी—धृष्टद्युम्न आर्य,

उद्यतः क्रतुकृशानुजन्मनः कर्तुमेष धनुषोऽधिरोहणम् ।

शार्ङ्गिणा भगवता ससंभ्रमं भ्रूविटङ्कघटनेन वार्यते ॥ ६० ॥

(परिक्रामितकेन ।)

बन्दी—कथं सात्यकिः,

धनुर्विद्यारहस्येषु शिष्योऽयं सव्यसाचिनः ।

प्रद्युम्नस्य सहाध्यायी सात्यकिः सत्यसंगरः ॥ ६१ ॥

अपि च ।

यः सत्यस्य निधिः श्रियां च सरणिः साम्नां च बाभ्नां चयो

यो दाता च दयालुरेष च पदं कीर्तेश्च नीतेश्च यः ।

तस्यैतस्य स एष दूषणकणः कारुण्यपुण्यात्मनः

पात्रापात्रविवेचनं न यदभूत्सर्वस्वदानेष्वपि ॥ ६२ ॥

द्रौपदी—यो यादवकुमारोऽपि भूत्वा अनास्वादितकादम्बरीरसः स
एतस्य गुणो दोषो वा क्रियताम् ।

वन्दी—

यागकुण्डशिखिगर्भसंभवं बन्धते न तु करेण लब्धयते ।

इत्युदीर्य चतुरोक्तिं सात्यकिः पूजया परिहरत्ययं धनुः ॥ ६३ ॥
(परिक्रामितकेन ।)

शिशुपालमहीपालो मेकलानां कुलोद्भवः ।

अयं सजयनिर्बोधो दमघोषसुतः परः ॥ ६४ ॥

पाणिप्रस्थैर्बकुलसुमनःसौरभं यो मिमीते

दंपत्योर्यः सुरतसमरे सौख्यसंस्थां करोति ।

यश्च ज्योत्स्नां चुलकपटलैः काममाचामतीन्दोः

शक्तः स्तोतुं यदि स निखिलान्यस्य कीर्त्यद्भुतानि ॥ ६५ ॥

द्रौपदी—यो निर्जितसुरासुरः ।

वन्दी—

दक्षिणं करमुपैति वामतो वाममञ्चति च दक्षिणादिति ।

दूरतोऽस्य नृपतेर्गुणार्पणं धारणेऽपि धनुषो विडम्बना ॥ ६६ ॥
(परिक्रामितकेन ।)

सत्यसंधो जरासंधः क्रान्तदिग्वलयो बलैः ।

अत्रैष राजते राजा मागधो मगधस्तुतः ॥ ६७ ॥

अस्यासमं समरकर्म दिदृक्षमाणै-

र्दोषद्वयं फणिभिरापि चमूरजस्तः ।

यत्कूणितेक्षणतया न कबन्धनृचं

दृष्टं श्रुतो न च महामटसिंहनादः ॥ ६८ ॥

द्रौपदी—यो जननीजनितदेहखण्डयुगलो जरया राक्षस्या संघित इति
जरासंधो भूपतिः ।

बन्दी—

अस्य वैष्णवमिदं महाधनुः स्वप्नावविभवेन भूपतेः ।

अम्बरे भुवि दिशां च संचये दर्शयत्यतनुकार्मुकावलीः ॥ ६९ ॥

(परिक्रामितकेन ।)

बन्दी—कथमेते राजानो युगपदुत्थिताश्चापमारोपयितुं विडम्बिताश्च ।

तथा हि ।

जातं कीकसभङ्गतः शकपतेर्दोर्दण्डयोः खण्डनं

निष्कृता रम्येश्वरस्य वदनात्कीलालकल्लोलिनी ।

जानुभ्यां जगतीं गतश्च तरसा पाण्ड्यः प्रचण्डोऽप्ययं

कोदण्डेन न खण्डिताः क्षितिमुजो दामोदरीयेण के ॥ ७० ॥

बन्दी—(सविषादम् ।)

हा मन्त्रं शकुनेः कुलक्षयकरं दुर्योधनं हा नृपं

हा भीष्मं च पितामहं गुरुमपि द्रोणं सपुत्रं च हा ।

दग्धा यज्जतुषाम्नि पाण्डुतनया जीवेत्स चेदर्जुनो

राधायश्मविद्धमत्र न भवेत्कन्या च न द्रौपदी ॥ ७१ ॥

घृष्टयुग्मः—

वैकुण्ठकार्मुकदृढाक्रमणैककुण्डे

दोर्दण्डखण्डनविखण्डितराजचक्रे ।

द्रागद्रौपदी नमिस्तकण्ठविलोठिहार-

विस्लिष्टयष्टिगणनागुणनां करोति ॥ ७२ ॥

सखी—किं पुनरेष भरितभुवनः कोलाहलो विपुलः ।

बन्दी—(अवलोक्य सहर्षम् ।)

घृष्टयुग्मे विषण्णे हसति मुरजिति द्रौपदीचित्तनिन्दे

कोदण्डप्रौढिगाढग्लपितगुरुबले चात्र राज्ञां समाजे ।

प्रेङ्खलकुष्णाजिनानां करकरकजुषां वल्कलव्याकुलानां

विषाणां कोऽपि मध्यादवतरति युवा कार्मुके दत्तदृष्टिः ॥ ७३ ॥

अपि च ।

म्रीढानतेषु बद्धनेषु च भूपतीनां

संचारयन्विकचपङ्कजचारु चक्षुः ।

अभ्येति मत्तगजखेलगतिः स एष

साम्भ्यर्थनं मुनिजनेन निषिध्यमानः ॥ ७४ ॥

अर्जुनः—(कतिचित्पदानि दत्त्वा । चतुर्दिशमवलोक्य ।)

एतत्कृष्णस्य शार्ङ्गं ननु धनुरतनुप्राणदोर्वण्डचण्डै-

दूराद्रूपप्रकाण्डैः सपदि परिहृतं शिञ्जिनीसङ्गनेषु ।

मध्ये राज्ञां प्रतिज्ञा मम पुनरियती मद्भुजायन्त्रयोगे

प्रत्येकं पर्वमुद्रा जुटति तडिति वा जायते कर्मठं वा ॥ ७५ ॥

(सरभसं परिक्रम्य चतुरारोपणं नाटयन् ।)

मद्बाहुयन्त्रयुगयन्त्रितमाततज्यं

न स्याद्वनुः कथमिदं हि रथाङ्गपाणेः ।

बुध्नादनिर्यदि न याति च भूमिपृष्ठ-

मा शेषमा च कमठाधिपमभ्युपेयात् ॥ ७६ ॥

भीमः—वत्स नकुल, मिदुरा भूमिरिति मा कदाचन कदर्थितकोदण्ड-
कोटिः स्यात्किरीटी । तत्तस्यावस्ताद्धस्तं दार्ढ्याय निदधे । (इति तथा
करोति ।)

नकुलः—

धत्से जर्जरतां न मेदिनि मुषा मा शेष शङ्कां कृषा-

स्तुभ्यं कूर्मपते नमस्त्यज भयं दिक्कुञ्जराः स्वस्ति वः ।

यज्जिष्णुर्भुजयोर्बलेन नयति ज्यां हेल्यैवाटनीं

धत्ते पाणितलं तलेऽस्य धनुषो वामं हिडिम्बापतिः ॥ ७७ ॥

(अर्जुन आरोपयति ।)

सखी—मगवति मिथुनसंघटनैकदेवते, कुण्ठितनिःशेषनरेन्द्रचक्रमेक-
विप्रवीरसमुद्यमशेषं वर्तते स्वयंवरदम्बरम् ।

(अर्जुनो बाणमोक्षं नाटयति ।)

बन्दी—

आकर्णाञ्चितचापमण्डलमुचा बाणेन यञ्जोदर-
च्छिद्रोत्सङ्गविनिर्गतेन तरसा विद्धा च राधाशुना ।
(द्रौपदीमवलोक्य ।)

तुल्यं मोहनशोषणप्रभृतयः प्रक्षेपकुण्ठकमाः
कामेन द्रुपदात्मजाहृदि हठान्यस्ताश्च पञ्चेषवः ॥ ७८ ॥

सखी—आश्चर्यमाश्चर्यम् । असलिलात्कुवलयोत्पत्तिकुसुमं कुसुम-
कोदण्डकाण्डममञ्जितं मनोमोहनमिन्द्रजालमस्या दृष्टिर्विप्रवीरवदने नि-
प्पतन्ती न विरमति ।

अर्जुनः—कथं राधावेधानन्तरमियमस्मासु खिद्यति । यतः ।
जैत्रं तन्मं कुसुमधनुषः प्रेमसर्वस्वदूताः
सत्यंकाराः प्रणयविततेस्तुष्टये पुष्टियोगाः ।
विन्यस्यन्तः श्रवसि सुतनोर्मैचकाम्भोजभूषा-
मुत्कण्ठन्ते मयि निपतितुं नर्तिताक्षाः कटाक्षाः ॥ ७९ ॥

बन्दी—हा हा धिक्कष्टम् ।

ध्रुवमिदमुपदिष्टं कैश्चिदाचार्यपादै-
र्यदुत जनकशोकस्यैकहेतुः कुमारी ।
अकलितकुलशीलोऽप्येष यत्कोऽपि धन्वी
द्रुपददुहितुरस्या वाञ्छति स्वामिभावम् ॥ ८० ॥

अर्जुनः—हंहो बन्दिवृन्दारक, किमत्र कुलान्वेषणेन । किं वा मे
शीलपर्यालोचनया । धनुरारोपणपणपरिणेया द्रौपदी ।

(नेपथ्ये ।)

हंहो ब्राह्मण, त्वामेवं समुदिता नृपतयो भाषन्ते—

सायकश्च त्वया मुक्तो यन्मं वा तेन चाहतम् ।
तन्मा वृथा विकल्पस्व न राधां विद्वानसि ॥ ८१ ॥

(पुनः साक्षेपम् ।)

रे रे ब्राह्मण मुञ्च विष्टवममुं श्रुत्यर्थवीथीं सर
क्षत्रस्यात्र ननु स्वयंवरविधावेकाधिकारः स्थितः ।
तच्चैत्राद्वियसे सरार्द्रहृदयो दण्ड्यस्त्वमुर्वीमुजां
तत्संकर्षणकार्मुके समुदिता नैते क्षमन्ते नृपाः ॥ ८२ ॥

अर्जुनः—(तान्प्रति ।)

कस्य द्रोणो धनुषि न गुरुः स्वस्ति देवव्रताय
त्यक्ताभ्यासः कुरुपतिरयं श्रीसमुत्थैर्विलासैः ।
भोः कर्णाद्याः शृणुत तदिमां ब्राह्मणस्यास्य वार्णीं
राधायन्त्रं रचयत पुनर्विद्वमप्यस्त्वविद्वम् ॥ ८३ ॥

सखी—सखि, इतस्तरलितहारहारिवक्षः उन्मुक्तचक्रमुच्चण्डस्थित-
चित्रदण्डमार्कण्डकूष्टकोदण्डमण्डलमधिष्ठितभिन्दिपालमाहितसंघट्टपट्टिशमसं-
ख्यशङ्कुसंभूषणमलंकृतकनककवचं समन्ततः समुत्तरति वृन्दं नरेन्द्राणाम् ।

बन्दी—

संघट्टोत्पिष्टचूडाच्युतमणिकणिकाकर्बुरैर्बाहुदण्डै-
स्तूणोत्कीर्णास्त्रदण्डाः क्षितिपतय इमे सर्वतः संरमन्ते ।
अग्रे कृत्वा विलोलां द्रुपददुहितरं विद्धराधाशरव्यं
बाणं कोदण्डदण्डे विदधदयमितो वर्तते विप्रवीरः ॥ ८४ ॥

(नेपथ्ये ।)

देवस्य शुमणेः कुले नृपतयो ये चात्र चूडामणेः
श्रीकण्ठस्य निवेदयामि तदिदं तेषां द्वयेषामपि ।
विप्रश्चवीरवान्सहायरहितः कोऽप्येष वः पश्यतां
राधावेधकरो हठेन हरते कीर्त्या समं द्रौपदीम् ॥ ८५ ॥

मीमः—वत्स धनंजय, त्वं कराकलितद्रौपदीक एव मामनुवर्तस्व ।
अहं राजचक्रस्य पुरतो भवामि । (तथा करोति ।)

नकुलः—आर्य, इमं तालतरुमायुषीकुरु ।
(भीमस्तथा करोति ।)

वन्दी—

उत्पाटितमहातालः कुसचण्डगदाधरः ।
विप्रवीरो द्वितीयोऽपि पार्थिवानां पुरः स्थितः ॥ ८६ ॥

अर्जुनः—(राजकुमवलोक्य ।)

अयमहमिह विप्रः प्रोतराधारहस्य-
स्त्रिभुवनजयमुद्रा द्रौपदी चेयमत्र ।
कलयथ यदि दोष्णश्चापदण्डप्रचण्डा-
स्त्यजत रथगजस्थास्तत्पुरस्योपकण्ठम् ॥ ८७ ॥

वन्दी—(विचिन्त्य ।)

वीर्यं वचसि विप्राणां क्षत्रियाणां भुजद्वये ।
इदमत्यन्तमाश्चर्यं भुजवीर्या हि यद्विजाः ॥ ८८ ॥
(अर्जुनस्तदेव पठति ।)
(नेपथ्ये ।)

साधु ब्राह्मण, साधु । क्षत्रमागमनुवर्तसे ।

भीमः—वधेवम्

प्रसर्पतु रणाङ्गणे रुधिरकेलिकल्लोलिनी
भवन्तु फलिता इव द्विरदमुण्डखण्डैर्दिशः ।
नृमांसकवलान्तरेष्वपि च सामिलेस्वैर्मुखैः
कृतान्तजयमङ्गलं विदधतु ध्वनिं फेरवाः ॥ ८९ ॥
(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति महाकविभीराजशेखरकृते प्रचण्डपाण्डवारनाम्नि बालमारुते नाटके
राधादेवो नाम प्रथमोऽङ्कः ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

(यस्यः प्रथितः विदुरः कर्णस्येकः पुत्रश्च ।)

विदुरः—

आ देवाद्दिव्यपङ्केरुहसदनजुषोऽस्मिन्महाराजवंशे

विष्वक्सेनावताराद्विजयिनि जगतामत्र चित्रप्रसूतेः ।

हे विश्वे लोकपालास्त्वमपि वसुमति ऋहि वाचं पवित्रा-

मिन्दोरन्यस्य दृष्टो यदि किल कलयाप्यास्तृताङ्कः कलङ्कः ॥ १ ॥

तत्रैव गोत्रे संप्रति तु—

वाच्यं यत्र दुरुक्तयः कुचरितं नानाविधा वर्णिका

लोभः सान्द्रतमो रसः किमपरं भावश्च मोहो महान् ।

शैलषैः कितवैरनेककपटश्रेणीमहानाटकं

द्यूतं यत्किल तत्र कौरवपतिः प्रस्तावनायां स्थितः ॥ २ ॥

पुरुषः—आर्य धर्मावतार विदुर, किं पुनरेवं मण्यते । यतो दूतमह-
तरा एवं मण्यन्ति—

रणन्मणिनूपुरा रणरणद्वारच्छटाः

कणन्मणिकिङ्किणीमुखरमेखलामालिकाः ।

भवन्ति भवनाङ्गणेऽनघघनस्तन्यस्तेषां परं

प्रसन्नदिनस्वामिन इह जयन्ति द्यूतेन ये ॥ ३ ॥

विदुरः—तिर्भिगिलगिलन्यायोऽयं शृङ्गयति नात्र जीयते । (विचिन्त्य ।)

श्रीनिर्वासनडिण्डिमो घनरवः सद्यः स्थितं छद्मनां

सत्योत्सारणबोधणा ततः हतो लज्जा निवापाञ्जलिः ।

द्वारं दुर्यशसां परामवपदं गोष्ठी गरिष्ठापदां

द्यूतं दुर्नयवारिधिर्निपततां कस्तत्र हस्तग्रहः ॥ ४ ॥

पुरुषः—आर्य धर्मावतार विदुर, किं पुनरिदं सखेदं मण्यते ।

विदुरः—चण्डातक, शृणु यन्मण्यते । (पुनस्तथैव पठति ।)

चण्डातकः—अभिज्ञो आपृष्टु, स्वच्छविषो मित्रेषु, क्षिप्रो बन्धुषु,

निसर्गरक्तः कलत्रेषु, विनयमङ्कुरो गुरुषु, प्रसादनिष्ठो मृत्युषु महाराज-
युधिष्ठिरः । तत्किमिति तत्रैव कौरवेन्द्रस्य विशेषपरिस्पन्दः ।

विदुरः—किमुच्यते—

युधिष्ठिरो धर्ममयो महादुमः स्कन्धोऽर्जुनो भीमसेनोऽस्य शाखाः ।

माद्रीसुतौ पुष्पफले समृद्धे मूलं कृष्णो ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च ॥ ५ ॥

(विचिन्स ।) कौरवपतिस्तस्य प्रत्युदाहरणम् ।

दुर्योधनो मन्युमयो महादुमः स्कन्धः कर्णः शकुनिस्तस्य शाखाः ।

दुःशासनः पुष्पफले समृद्धे मूलं राजा धृतराष्ट्रो मनीषी ॥ ६ ॥

यद्ययमाह्वय वारणावतात्मेमप्रणयाम्यां नाम शकुनिकर्णकुरूपतिपेरि-
तेन धृतराष्ट्रेण युधिष्ठिरोऽभिहितः—‘यदुत वत्स युधिष्ठिर, दुर्योधन-
कारिते सदसि भ्रातृघृतं प्रवर्तयितव्यम्’ इति ।

चण्डातकः—ततस्तेन किं प्रतिपन्नम् ।

विदुरः—यत्याशसंयतो वन्यः करी प्रतिपद्यते । तथा चाभिहितं
तेन—

राजसूयक्रतोर्यज्ञा पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।

आहूतो न निवर्तेय द्यूताय च रणाय च ॥ ७ ॥

पुरुषः—अत एवाहं शकुनिना प्रगुणीकृत्याक्षप्रसारं शारफलकं
समर्प्य च संप्रेषितोऽस्मि सभामध्यम् । तदार्य, कथयस्व किं कारणं
दुर्योधनस्य दुर्जयत्वे ।

विदुरः—श्रुतो मया कुड्यान्तरितेन शकुनिना सह मन्त्रयमाणो
दुर्योधनः—

तत्रोत्सर्पिणि राजसूयसमये राज्ञः पृथाजन्मनो

द्वीपेशैर्विनयान्वितैरुपचितं चित्रैर्महाप्राभृतैः ।

प्रत्यक्षीकृतवान्यदस्मि विभवं कोषाधिकारे स्थित-

स्तेनाद्यापि निरौषधो मनसि मे दाहज्वरो वर्तते ॥ ८ ॥

अपि च गान्धाराधिपते मातुल,

मायामये मयसमाधितले महाम्बु

त्यक्त्वा ततो ब्रजति मय्यनभिज्ञभावात् ।

यत्कृष्णया विहसितं सह फाल्गुनेन

तन्मे मनः कुसुमलावमिदं लुनाति ॥ ९ ॥

(नेपथ्ये ।)

देवश्चन्द्रकुलप्रतापतिलकः बाष्पुण्यवाचस्पति-

वीरो निर्मलकीर्तिनिर्जरगिरिर्भूखण्डविद्याधरः ।

कृत्स्नद्वीपजयैकलम्बितमहाश्वेतातपत्रोन्नतिः

पाण्डोः पाण्डुयशस्करो विजयते पृथ्वीं पृथानन्दनः ॥ १० ॥

चण्डातकः—युधिष्ठिरवन्दी पठति किंनरकण्ठ एषः ।

(पुनर्नेपथ्ये ।)

नाले शौर्यमहोत्पलस्य विपुले सेतौ समिद्धारिधेः

शश्वत्सङ्गभुजंगचन्दनतरौ क्रीडोपधाने श्रियः ।

आळाने चयकुञ्जरस्य सुहृशां कंदर्पदर्पे चिरं

श्रीदुर्योधनदोष्णि विक्रमधने लीनं जगन्नन्दति ॥ ११ ॥

चण्डातकः—एष दुर्योधनमागधः कलकण्ठो नाम ।

विदुरः—संप्राप्तावेतौ युधिष्ठिरदुर्योधनौ सभाम् । एते च भीष्मद्रो-

णकृपहार्दिक्यकर्णसोमदत्ताश्वत्थामादयो भीमसेनः कौरवेश्वरभ्रातृशतं च प्रविशति । तदावामपि प्रविशावः ।

(इति निष्कान्तौ ।)

विष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशति युधिष्ठिरो भीमसेनश्च, दुर्योधनः शकुनिश्च, तयोश्च ताम्बूलकरद्वयाहिन्यौ

सुनन्दा सुरेखे च ।)

युधिष्ठिरः—

विवर्तयाक्षाम्बाकुने क्षारक्रीडां प्रवर्तय ।

घृतराष्ट्रस्य पाण्डोश्च ममाज्ञामौलिमञ्चति ॥ १२ ॥

१. उदाहृतोऽयं श्लोकः क्षेमेन्नेणौचिसविचारचर्चायाम्.

किं च ।

राजसूयकृतोर्यज्वा षण्णवोऽयं युधिष्ठिरः ।

आहूतो न निवर्तेष धृताय च रणाय च ॥ १३ ॥

शकुनिः—(दक्षिणं बाहुमुद्यम्य ।)

हंहो हस्त कृतास्त्र दानसलिलप्रक्षालित स्वस्ति ते

लोकेष्वक्षविचक्षणश्च शकुनिः स्वान्नेऽपि भक्तस्त्वयि ।

वीरे माननिधौ पराक्रमधने तद्भागिनेये मम

श्रीः पार्थप्रथमादपास्य भवता कार्या हि दुर्योधने ॥ १४ ॥

दुर्योधनः—तदार्य, पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—

हारोऽयं केरलस्त्रीविहसितशुचिभिः पङ्क्तिभिर्मौक्तिकानां

शुक्रेणैकाकृतीनां कृतसकलसभागर्भचन्द्रोदयश्रीः ।

आतृद्युते पणो मे रजनिचरवतेरर्जितो राजसूये

यस्यैतन्मध्यरत्नं छुरयति ककुभः कौङ्कुमीभिः प्रभाभिः ॥ १५ ॥

मीमः—भवतस्तु कः पणः ।

दुर्योधनः—

राजावलीकभायातो राजकोषः पणो मम ।

शकुन्तलाद्याभरणैर्यः पुनाति च पाति च ॥ १६ ॥

(उभौ क्रोडतः ।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन । हंहो युधिष्ठिर, हारि-
तो हारः ।

(दुर्योधनः सुरेखायाः कण्ठे परिधत्ते ।)

सुनन्दा—(हसन्ती ।) हंहो महाराज दुर्योधन, युधिष्ठिरकण्ठनिवे-
शिनमीदृशं हारं समर्थास्मादृशजनयोग्यं यत्करोषि तन्न रोहिणीवल्लभ-
कुलोचितमनुतिष्ठसि ।

मीमः—साधु सुनन्दे, साधु । उचितमभिहितम् ।

सुरेखा—अयि उड्डामरशीले, शूतजितेऽपि यङ्गणा ।

शकुनिः—(खण्डतम् ।) प्रतिभावती सुरेखा । (युधिष्ठिरं प्रति प्रकाशम् ।)

अपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—संपादित्वा तातभूतराष्ट्रस्वाज्ञा तदास्वाम् ।

शकुनिः—(विहस्य ।) दुर्योधने क्रीडति कथं धर्मराजो विरमति ।

नन्वधुनैव प्रतिज्ञातम्—‘आहूतो न निवर्तेय द्यूताच्च न रणाय च’ ।

युधिष्ठिरः—(सुनन्दामालोक्य सस्मरणम् ।) वधेवम्

कुर्वन्त्यो नयनैरपाङ्गतरलैर्दीर्घायुधं मन्मथं

तन्वन्त्यो हृदि सगिणां रतिमद्वावल्लीविलासाङ्कुरम् ।

न्यस्यन्त्यो मदिरामदस्व च हठात्काञ्चिन्मनोहारिता-

मद्गैर्मुग्धमधुकषण्डुभिरिमा वाराङ्गना मे पणः ॥ १७ ॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः ।

दुर्योधनः—

सुधावीचीमुचां वाग्भिर्विभ्रमावलिङ्गकुण्डलः ।

ममापि वारनारीणां स्मरस्मेरो गणः पणः ॥ १८ ॥

(उभौ क्रीडतः ।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन ।

दुर्योधनः—सुरेखे, त्वमेतासां सुनन्दाप्रभृतीनामधिष्ठात्री भव ।

सुरेखा—यत्कुरुपतिराज्ञापयति । (प्रणमति ।)

सुनन्दा—धर्मनन्दनो यदि पुनर्जयन्नस्ति सुरेखाप्रभृतीनां तदहमप्य-
धिष्ठात्री आसिष्ये ।

शकुनिः—अपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—

निरर्गलविनिर्गलद्रुल्लगुलाकरालैर्मलै-

रमी तडिति ताडितोड्डामरडिण्डिमोड्डामराः ।

मदाचमनचक्षुरप्रचुरचञ्चरीकोकयाः

पणः परिणतिक्षणक्षततटान्तरा वन्तिवः ॥ १९ ॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः ।

(दुर्योधनस्तदेव पठति । उभौ क्रीडतः ।)

शकुनिः—जिता दन्तिनः ।

दुर्योधनः—(नेपथ्यं प्रति ।) दुःशासन, द्यूतदन्तिनां प्रणेता त्वं भव ।
(नेपथ्ये ।)

यदादिशत्यार्यदुर्योधनः ।

शकुनिः—अपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—

क्षणज्ज्ञाणितकिङ्किणीमुखरकंधरासंधिभि-

र्युतास्तरुणतिचिरिच्छदमनोहरैर्वाजिभिः ।

दृणाङ्गघनपट्टिशत्रिशिखस्वप्तिनः स्तम्भिनो

रथाः प्रचलकाञ्चनध्वजमहापताकाः पणः ॥ २० ॥

(उभौ क्रीडतः ।)

शकुनिः—हारिता रथाः ।

दुर्योधनः—(नेपथ्यं प्रति ।) सखे अङ्गराज, त्वं रथानां नेता भव ।
(नेपथ्ये ।)

यदादिशति कौरवेश्वरः ।

शकुनिः—अपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—

महीधरधरासु ये सनिनदं पतद्भिः खुरै-

र्लिखन्ति च पठन्ति च स्फुटतरं टकारानिव ।

विरोचनहयावलीकुलमुवां स तेषामयं

पणः पवनरंहसां मम तुरंगमाणां गणः ॥ २१ ॥

(उभौ क्रीडतः ।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन ।

दुर्योधनः—मातुल, त्वमेषां तुरंगमाणां मर्ता भव ।

शकुनिः—यदाह महाराजः । (राजानमुद्दिश्य ।)

किं वाजिभिः किमु गजैः किमथो रथैर्वा

सापन्नकं न धृतये धरणी पणोऽस्तु ।

एकातपत्रमिदमद्य चिराय राज्यं

धर्मात्मजो भजतु वा धृतराष्ट्रजो वा ॥ २२ ॥

युधिष्ठिरः—यद्येवम्

ऐलः प्राक्स पुरुरवाः प्रमुरभूद्यस्योर्वशी वल्लभा

दुष्यन्तः स च योऽप्यसूत भरतं शाकुन्तलं शान्तये ।

श्रीमार्कशन्तनुरग्रिमः स च सतां गङ्गाकलत्रेण य-

स्तत्सिंहासनमम्बुराशिरशनां शासन्महीं मे पणः ॥ २३ ॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः ।

(दुर्योधनस्तदेव पठति ।)

(नेपथ्ये ।)

राजन्युधिष्ठिर नराधिप कौरवेन्द्र

वंशे युवां भगवतो भवशेखरस्य ।

द्यूतं न युष्मदुचितं ननु चिन्त्यतां च

कैः क्षत्रियैर्वसुमती पणिता पुराणैः ॥ २४ ॥

युधिष्ठिरः—भोः सभासदः, कथं किल राजसूययज्वा प्रतिज्ञातमर्थं
कदर्थयति ।

दुर्योधनः—हंहो सभ्याः, अक्षधर्मा अपि न निषिध्यन्ते ।

(उभौ क्रीडतः ।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन ।

दुर्योधनः—स्वयमहमस्य राज्यार्थस्याधिष्ठाता ।

शकुनिः—अपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—किं नामावशिष्टं यत्पणीक्रियते ।

शकुनिः—किं नामापहारितं शरीरे तिष्ठति । शरीरधना हि राजानः ।

युधिष्ठिरः—यथेवम्

निर्यान्ति यस्य वक्षन्तद्विद्वत् न वक्ष्यो

यो राजसूयविधिनिर्बुतपापपङ्कः ।

सोढा न चानुजमहाविरहस्य योऽस्मि-

न्सोऽयं स्वयं तव पणः प्रथमः पृथास्तु ॥ २५ ॥

भीमः—(स्वगतम् ।) कथमात्मापि पणीकृतः । अहो सत्यसंधता आ-
र्ययुधिष्ठिरस्य । (प्रकाशम् ।) भवतस्तु कः पणः ।

दुर्योधनः—

हेलानममृपकिरीटविट्ककोटि-

क्रेकारिरत्नचितकाञ्चनपादपीठः ।

वैतालिकैः स्तुतसमस्तजयोत्सवश्रीः

सोऽयं स्वयं प्रतिपणस्तव कौरवेन्द्रः ॥ २६ ॥

(उभौ कीदृतः ।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन ।

युधिष्ठिरः—जितोऽस्मि । तन्नियोजय कृत्ये ।

शकुनिः—पुनरपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—कः पुनरपरः पणः ।

शकुनिः—आतरः ।

युधिष्ठिरः—

यो मन्थानकरः क्रतौ निजकुलप्राकारबन्धश्च यो

दोभ्यां यः प्रसभं व्यधत्त च जरासंधस्य संधिच्छिदाम् ।

सोऽयं दृप्तहिडिम्बडिम्बविजयी वीरखिलोक्ताद्भुतं

भीमो भीमपराक्रमः पृथुगदाव्यग्राग्रपाणिः पणः ॥ २७ ॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः ।

दुर्योधनः—

संकर्षणान्जितनूज्ज्वलकीर्तिराशेः

सार्धं ममविगतदिव्यमहारहस्यः ॥

त्वत्सोदरस्य मम सोदर एव वीरो

दुःश्वासनः प्रतिपणोऽस्य वृकोदरस्य ॥ २८ ॥

(उभौ कीदृशः ।)

शकुनिः—जितं जितं कौरवराजेन । तदपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—

कर्णप्रावरणैः सहैकचरणानश्वाननैः किंनरां-

व्यक्षैस्तुल्यश्लिष्टान्वलीमुखमुखैर्यक्षांश्च रक्षांसि च ।

निर्जित्या कनकाद्रितो जनपदान्यो राजसूयकृतौ

सम्राजं कृतवान्युधिष्ठिरमलं सोऽयं किरीटी पणः ॥ २९ ॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः ।

यो मार्गवाद्भगवतोऽर्जितचापवेदो

द्रोणेन तुल्यगरिमा मम धर्ममित्रम् ।

स प्रीणितार्थिजनवाग्भिररिक्तकर्णः

कर्णः स्वयं प्रतिपणोऽस्य धनंजयस्य ॥ ३० ॥

(उभौ कीदृशः ।)

शकुनिः—जितं जितं कौरवराजेन । तदपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—

सौहार्दात्प्रणयादथ प्रथमतः स्नेहातिरेकाच्च वा

यो देवेन रक्षाङ्गिनापि समरं हित्वा करं लम्बितः ।

पाश्चात्यक्षितिपालनिर्मल्यश्वःप्रस्तारहारान्धर-

न्सोऽयं मे नकुलः कुलैकतिलको युद्धप्रवीणः पणः ॥ ३१ ॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः ।

दुर्योधनः—

नकुलस्यापि ते आनुभ्राता प्रतिपणो मम ।

विभ्रत्कीर्तिमहानावि विकर्णः कर्णधारताम् ॥ ३२ ॥

(उभौ कीदृशः ।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन । तदपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—

हेछालोडितपाण्ड्यकेरलबलो यः सिंहलांलङ्घय-

न्याक्संक्षुभ्य विभीषणेन तरसा दूरात्करं लम्बितः ।

नित्यं रावणनिर्जितामरहृतैर्यः संभृतो भूषणैः

सौम्यश्रीः सहदेव एष स पणः क्षत्रैकचूडामणिः ॥ ३३ ॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः ।

दुर्योधनः—अनिर्जितो आता विकर्ण एष मम पणः ।

(उभौ क्रीडतः ।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजाधिराजेन । तदपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—किं नामा[प]हारितम् । कः पुनरपरः पणः क्रियताम् ।

शकुनिः—धर्मदारा द्रौपदी ।

युधिष्ठिरः—

संभूता द्रुपदाध्वरे हुतभुजः पाण्डोर्नृपस्य क्षुषा

राधावेषमहापणेन विजिता राज्ञां पुरः पश्यताम् ।

भूभृन्मौलिमणीन्द्रदीधितिजलैर्यो स्नातपादाम्बुजा

सा देवी विनयाभिमानवसतिः कृष्णा वितृष्णा पणः ॥ ३४ ॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः ।

दुर्योधनः—

ज्येष्ठत्वात्पाण्डुपूज्यस्य धृतराष्ट्रस्य या क्षुषा ।

सा देवी देवरवती मम भानुमती पणः ॥ ३५ ॥

सुनन्दा—(स्वगतम् ।) एष स ज्येष्ठाभिः कनिष्ठानां विनिमयः ।

(उभौ क्रीडतः ।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन ।

दुर्योधनः—दुःशासन, आनीयतां द्यूतदासी द्रौपदी ।

(नेपथ्ये ।)

यदादिशति पाण्डवकौरवेश्वरः ।

दुर्योधनः—अपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—न मे पणान्तरमस्तीति प्रतिभाति ।

दुर्योधनः—

वर्षाणि द्वादशारण्ये सह तिष्ठन्तु निष्ठया ।

अज्ञातचर्यया वर्षमावयोर्युधि जीयते ॥ ३६ ॥

(युधिष्ठिरस्तदेवानुवदति । उभौ क्रीडतः ।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन ।

(नेपथ्ये ।)

पञ्चानां या कलत्रं दुपदमस्त्रविधाबद्धतं जन्म यस्याः

पूता या राजसूयावभृथपरिगमे मन्त्रपूतैः पयोभिः ।

तामेतां द्यूतदासीं कुरुपतिनियमं मूर्ध्नि कृत्वा मयान्तः

केशेष्वाकृष्यमाणां शृणुत नृपतयो यस्य शक्तिः स पातु ॥ ३७ ॥

दुर्योधनः—कथमयं संपादितमदाज्ञः सद्रौपदीको वत्सो दुःशासनः

प्राप्तः ।

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा द्रौपदी दुःशासनश्च । दुःशासनस्तदेव पठति ।)

सुनन्दा—(सहस्रोपसृज्य हस्तामोटं नाटयन्ती ।) दुःशासन, मुञ्च मुञ्च पाञ्चालीकेशपाशम् ।

दुःशासनः—(तामपनुय समन्तादवलोक्य विहस्य च ।)

यन्मुक्तः स्फारतारध्वनिभरितसमाकुञ्जगर्भः सरोषं

हुंकारः कातराणां तरलितहृदयः फाल्गुनस्याग्रजेन ।

कुर्वद्भिर्हारवल्लीनहननिबिडिताञ्जुट्कूटानृपैस्त-

न्यस्ताः खड्गेषु रत्नत्सरुषु सरभसं संप्रहाराय हस्ताः ॥ ३८ ॥

सुनन्दा—(पुनः पाणिमोटनं नाटयित्वा ।)

अम्बाचुम्बितपल्लवानां बहूनां केहेन घृष्टद्युम्नो

येषां पुष्कलवेणिबन्धनकरः स आस्ते रात्रिंदिनम् ।

चण्डं पाण्डवगेहिन्याश्चिकुरे रे कर्षता त्वया

किं दुःशासन दुःसहाः कवलिता हाणहलाश्राङ्कुराः ॥ ३९ ॥

द्रौपदी—वत्स दुःशासन, मुखं मुखं केसपाशम् । कमलैकवक्त्रा मूत्वा
गुरुनरेन्द्रपुरतः संचरिष्ये ।

दुःशासनः—(विद्वत् १) नन्वपनयाम्येकवक्त्रतां कोटवीकरणेन । (बहु-
वक्त्रतापनयनं नाटयन् १)

यावज्जैकं द्रुपददुहितुः कृष्यते वत्समस्या-

स्तत्स्थानेऽन्यद्भवति पिदधतावदङ्गं ततश्च ।

खिन्नं चैतन्मम करतलं वाससां चैव राशि-

स्तन्मन्येऽसौ त्रिभुवनमनोमोहिनीं वेत्ति विद्याम् ॥ ४० ॥

द्रौपदी—भो दुःशासन, मम किमपतिव्रताजनोचितं करोषि ।

दुःशासनः—अये पाञ्चालि, पञ्चानां कलत्रं मूत्वा किमपि व्रीडसे ।
(साक्षेपम् १)

हे द्रौपदि त्वमसि कात्र पतिव्रतानां

किं दृष्टपञ्चपुरुषा वनिता कलत्रम् ।

दुर्योधनस्य तदिमं भज वाममू-

मास्फालितं मुकुलिताङ्गुलिना करेण ॥ ४१ ॥

द्रौपदी—(तदनादल्याजलिं बद्धा १) हंहो सभासद्यस्थिता गुरवो नरे-
न्द्राश्च, द्रौपदी निर्णयं पृच्छति ।

(नेपथ्ये १)

द्रौपदि, विकर्णस्त्वामाह—‘कीदृशो निर्णयः’ ।

द्रौपदी—किमहं प्रथमं हारिता श्रूते आत्मा वा धर्मनन्दनेन ।

(नेपथ्ये १)

प्रजावति, तवायमभिप्रायः—

यद्यहं हारिता पूर्वं भवामि श्रूतकिंकरी ।

आत्मा वा हारितः पूर्वं तदा नास्मि च हारिता ॥ ४२ ॥

दुःशासनः—अरे रे अकर्णविकर्ण, सभामध्यमध्यासीने भुवनपता-
चार्यदुर्योधने किमित्थं प्रलपसि ।

(प्रविश्य ।)

विकर्णः—(साधेयम् ।)

यूतं क्षमकुलजतं न स भवेत्तुः पथः स्वभिन्नाः

संरम्भः किमकाण्ड एव भवता सङ्गर्भं वत्तव्यते ।

भो दुःशासन कः क्रमो दुपदजाकेलान्तराकर्षणे

दुर्वृतं क्षमते न कस्यचिदयं प्राप्ता विकर्णस्तव ॥ ४६ ॥

दुर्योधनः—(सङ्कुटीकम्भम् ।) अरे रे धर्तराष्ट्रवदो, आचाटोऽसि ।

विकर्णः—तदद्यमभूति

न्यायवादी विकर्णोऽत्र भवद्भ्यो वपुः वशिः ।

तद्ययं शतमेकोनं वद च संमति पाण्डवः ॥ ४७ ॥

दुर्योधनः—तदतिमुक्ततस्तव कतरः पन्थाः ।

विकर्णः—

यां मे बलः स बलवान्दलितप्रकम्पां

शिष्येषु सत्सपि महत्सु गद्यामद्वय ।

सा मे यदादिशति हस्ततलाक्षीर्णा

दुर्वृत्तसज्जनविधौ मम सोऽत्र कम्पाः ॥ ४८ ॥

(समन्तादवलोक्य ।)

स्रगैकत्रासचिन्ताकुलमवसि नमःसिन्धुपुत्रे पवित्रे

द्रोणे द्राक्शमधु शुभं वलयति सकुनौ शिष्यपत्यवशिष्याम् ।

कर्णे कर्णान्तिकस्ते हसति कुरुपतौ दृष्टवः पाण्डवानां

द्रष्टुं दुःशासनं च क्षितिपतितिलकं यान्ति तर्मात्मजं च ॥ ४९ ॥

(दुःशासनः 'हे द्रोणम्' (२।४३) इत्यादि पठति ।)

विकर्णः—(विनिम्न ।) अहो उचितकारिता पाण्डवानाम् ।

आकर्ष्य कौरवकुमारबलं प्रचण्ड-

मत्युल्लसन्ति गुरुरोवकमममममः ।

द्राम्दृष्टयो नृपतिर्षसदि पाण्डवानां

दृष्ट्वा शुचिष्ठिरमुलं पुनरापतन्ति ॥ ५० ॥

(पुनरवलोक्य ।) अहो किमपि महारम्भः सभासदां क्षोभः ।

च्योतञ्जुडामणीनां चलनक्षणक्षणत्कारिहारच्छटानां

प्रेङ्खोलत्कङ्कणालीकलकलमुखरैर्दोर्भिरङ्गामराणाम् ।

निःश्वासैः साट्टहासं किमिदमिदमितो वेलितभ्रूलतानां

संक्षोभो भूपतीनां विततमपि सभागर्भरन्त्रं रुणद्धि ॥ ४८ ॥

(पुनरवलोक्य ।) अहो कौरवपतेराज्ञा । अहो सत्यता महीपतीनाम् ।

अस्मिन्महासदसि कौरवपाण्डवीये

क्षोभं गते द्रुपदजाचिकुराञ्चनाविः ।

दुर्योधनेन भृकुटी कुटिलीकृता च

जाताश्च भूमिपतयो लिखिता इवैते ॥ ४९ ॥

(सरमसं युधिष्ठिरमुपसृत्य ।) आर्यं युधिष्ठिर, प्रतिष्ठस्व वनवासाय । धृतरा-
रितमनुष्ठीयताम् ।

(सर्वे समुत्तिष्ठन्ति ।)

द्रौपदी—रे रे दुर्योधन,

यैव रे कचकर्षणापरिमवः आमुक्तबन्धकम्-

स्तस्सत्यमेव चञ्चरीकरमणीयाकेशपाशच्छटा ।

नखाग्राङ्कुशकोटिपाटितमहादुःशासनोरःस्थली-

रक्तोल्लेखिकरेण निश्चितमिदं मीमेन या बध्यते ॥ ५० ॥

भीमः—रे रे दुर्योधन, भीमसेनस्य शृणु प्रतिज्ञाम् ।

तेनेयं याज्ञसेमी नृपसदसि हठात्केशवस्ते गृहीता

यश्चास्याः कोटवीत्वं बत विदधदितो वाससां राशिकारः ।

सोऽहं तेनैव शोषारुणनयनपटुः पाणिनोत्पाटितेन

त्वां-हन्ता हन्त वक्षस्तटमुवि-रटतो दुष्टदुःशासनस्य ॥ ५१ ॥

अपि च रे रे दुर्योधन,

नखकचपाठनत्रुटितकीकसाद्वक्षसः

शिरासरणिभिर्मृधे रुधिरमुत्पल्लत्फेमिलम् ।

महाभलिमयं रुषा हृदि निवेश्य दौःशासने

युधिष्ठिरसहोदरः शृणु वृकोदरः पास्यति ॥ ५२ ॥

किं चैकस्मिन्नपराद्धेऽपि तत्सहचारिणोऽप्यपराद्धारः । ततश्च ।

द्रोणादुपार्जितधनुर्निगमप्रकर्षा-

त्सर्वानपि स्थितवतो वयसि प्रकाशे ।

आतृञ्छतं तव हनिष्यति भीमसेनः

काले गदप्रहरणो रणकर्मशौण्डः ॥ ५३ ॥

ततश्च ।

दोर्दण्डमण्डलितचण्डगदाप्रहारै-

रामूलतस्तडदिति त्रुटितोरुसंधेः ।

दुर्योधनस्य विकटां मुकुटाग्रपीठं

द्राग्लोठयिष्यति रणे चरणेन भीमः ॥ ५४ ॥

शकुनिः—निर्गच्छत वनवासाय । को हि द्यूतजितानामुद्विजते मौ-
ख्येण ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति महाकविश्रीराजशेखरकृते प्रचण्डपाण्डवापरनाम्नि बालभारते नाटके

द्वितीयोऽङ्कः ।

कर्पूरमञ्जरीस्य श्लोकानां सूची ।

अ० श्लो० पृ०	अ० श्लो० पृ०
अकलिधरपरिरम्भविग्रह० १। ३। ३	केदरकुसुमपल्लवपुटं... २। ७। ४४
अकुङ्कुमचन्दनं बहुदि० ३। २६। ८६	कोटहस्तवसवकलवेसा... ४। १७। ९८
अगगमि मित्रसरणी... २। ६। ४२	गोभन्तगोबधवपुष्ये १। २१। २४
अग्रं चन्द्रं मित्रगुणमणा० १। ३३। ३३	वपुष्यवृद्धिमङ्गं कुङ्कुम० २। १२। ४८
अग्रं कावणपुष्पं सवण० ३। १९। ८९	वपुसारतारणभगाइ गू० २। २१। ५१
अत्यभिप्रासा ते विभ १। ७। ८	चन्दपाळधरणीहरिणको १। १२। १०
अस्थाणीजणकोभयाण २। ३। ४०	चाउहाणकुलमौलिमा० १। ११। १०
अन्तो निविद्रुमणविग्रह० ३। १२। ७९	चित्ते विद्रुहदि न सुहृदि २। ४। ४१
असोअतस्ताडणं रणदि० २। ४७। ६८	छोळन्ति दन्तरभगाई गदे १। १४। १२
इह एभाई विलासुब्बलाई २। ४०। ५९	जञ्जणजणिदपसाहणाई २। १९। ५०
इह देवीभ जह्मिच्छं... २। २२। ५१	जं बोभणसोणलोभ० १। २६। २८
इमा मसीकल्लकालका० ४। १३। ९८	जं मुक्ता सवणन्तरेण... १। २९। ३०
इह कुसुमसरैकगोभराणं ४। १। ९१	जर्सि विकल्पवडणाइक ३। १०। ७८
इह जह वि कामिणीं... २। ४८। ६९	जा चक्रवर्तिधरिणी ज० ३। १५। ८०
ईसरोसम्पसादप्पणदिमु १। ४। ४	जाणं सहावपसरन्तस० ३। ११। ७८
उग्याडीअमितीलीलामणि १। ३६। ३७	जाणे पङ्कहाभया ... ३। ३। ७२
उचेहिं गेउरेहिं धवल० २। ३१। ५७	जादं कुङ्कुमपङ्कडीडमर० १। १६। १४
उहिलण थणभारमहुरं... ३। २१। ८४	जिणा पुरो ण हरिदा ३। २२। ८४
उभएसु वि सवणेसु ... २। १८। ५०	जे कण्ठया तिउसमुज० ४। २०। १०६
उवरिडिअधपम्भारपी० २। ३३। ५८	जे णवस्स तिउसस्स ... ३। २४। ८५
एकेण पाणिणिलिणेण ... १। २७। २९	जे तीअ तिकसवल्लवकु २। ५। ४१
एवं वासरजीवपिण्डसरिं १। ३५। ३७	जे रुअमुक्ता वि विद्रुस० १। ३१। ३२
कण्ठमि तीअ ठविदो... २। १७। ४९	जे लङ्गागिरिमेहलाहिं १। २०। १९
कप्पन्तकेलिभवणे ... ४। १८। १०१	जेस्सा दिट्ठी तरलधवला २। २३। ५१
कवि वादिदकरालहुडु० ४। १५। ९८	जभणाई पसहसरिसाई २। ३८। ५९
किं लोभणेहिं तरणेहिं ३। १६। ८०	ण ट्ठाणाहिं तिलन्तरं वि २। १। ३९
किं कजं कित्तिमेण ... २। २८। ५४	णवकुरवअरुक्खो कुम्भ० २। ४४। ६६
किङ्किणीकदरणजङ्गणसा ४। १६। ९८	णहवहलिदजोहाणिमरे ३। ७। ७६
किं गेअणहविहिणा ... ३। १४। ८०	णिसग्गचङ्गस्स वि माणु० २। २५। ५२
किं मेहलावळभणेउरसे ३। १३। ७९	णिषा तल्लिवित्थरा तह ४। २। ९२
किसलअकरचरणा वि २। ४२। ६१	णीसासा हारळहीसरिस्स० २। १०। ४६
कीए वि संचडइ कस्स ३। ९। ७७	णूणं दुवे इह पञ्चाअहणो ३। १७। ८१
कुडिलाकभाणं माका... २। २०। ५०	तदो चउस्सहिं सुत्तिमु ३। ४। ७४
कुन्तलेसरसुआकरकं० ४। २१। १०७	तहा रमणवित्थरो जह १। ३४। ३३
कुरवअतिकसासोआ... २। ४३। ६४	ताहळुणं गण्ठेसु बह० २। ३७। ५९

अ० श्लो० पृ०	अ० श्लो० पृ०
तिक्खणं तरलाणं कज्ज० २। ४६। ६७	मण्णे मज्झं तिक्खलिक्खिअं १। ३०। ३१
तिक्खलिक्खिअणीवाहु २। २४। ५२	मन्तो ण तन्तो ण अ किं १। २२। २५
तिस्सा दाव परिकख० २। २९। ५५	मरगअमञ्जीरजुअं चरणे २। १३। ४८
तीए णिअम्बफलए णिवे० २। १५। ४३	मरगअमणिजुहा हारलहि ३। २। ७१
तेणावि मुत्ताहलमण्डलेण ३। ५। ७५	मा कहिं पि वअणेण... ३। ३२। ८९
ओआणं थणआणं कण्ण २। २७। ५३	माणं सुअध देह वल्लह... १। १८। १६
दंसेमि तं पि ससिणं... १। २५। २७	सुअसह हरिणह किं तुमं ३। ३४। ८९
वज्झन्तागुरुधूपवट्टिक० ३। २७। ८७	सुत्तिं भणन्ति हरिबल्लमु० १। २४। २६
वहूण थोरत्थणतुक्किमाणं ३। ६। ७५	सुद्धाणं णाम हिअआइं २। २६। ५३
दिण्णा बलआवलिओ २। १६। ४९	मूलाहिन्तो परहुअवट्टक० २। २। ४०
दिसवहुतंसो णहरहंसो ३। २९। ८८	मोत्ताहलिक्खाहरणुअआओ ४। ९। ९७
दूरे किज्जदु चम्पअस्स ३। १। ७१	मोत्तूण अण्णा मणिवार० ४। १२। ९८
देन्ता कप्परपूरच्छुरण० ३। २८। ८७	रणन्तमणिणेउरं झणझण० २। ३२। ५७
दोलन्दोलणलीलासरन्त० २। ३५। ५८	रणिअवलअकअणीउरा० ३। १८। ८२
दोलारअविच्छेओ कहं २। ३९। ५९	रण्डा चण्डा दिक्खिदा १। २३। २६
पक्खं णवरूअभञ्जिघडणा ४। ८। ९४	राअसुअपिच्छणीलं पट्टं २। १४। ४८
पण्डीणं गण्डवालीपुलअण० १। १५। १३	लङ्कातीरणमालिआतर० १। १७। १५
पण्डुच्छविच्छुरिदिणाअल ४। ४। ९३	लावणं णवज्जअकअण० १। ३२। ३२
पण्डुरेण जइ रज्जए मुहं ३। ३३। ८९	लीलुत्तंसो सिरीसं सि ४। ६। ९४
परं जोड्डा उड्डा गरलसरि २। ११। ४७	लोआणं लोअणेहिं सह २। ५०। ६९
परिअममन्तीअ विचित्तव ४। १०। ९७	विच्छाअन्तो णअररम० २। ३०। ५६
परसा सअअवअधा पाठ० १। ८। ९	विस व्व विसकन्दली ३। २०। ८३
फुल्लकुरं कलमकूरसमं... १। १९। १८	सत्थो णन्ददु सज्जणाणं ४। २२। १०८
बालकई कइराओ णिडभ १। ९। ९	सपअमतरज्जिओ सवण० ४। ५। ९३
बालाअ होन्ति कोऊहलेण २। ४९। ६९	समांससीसा समणाहुह ४। ११। ९७
बालो वि कुरअतक... २। ४५। ६६	संमुहपवणपणोलिअवरि० २। ३६। ५९
बिम्बोहे बहलं ण देन्ति १। १३। ११	ससहररइअमरहो माणि ३। ३०। ८८
भइं ओदु सरस्सईअ... १। १। १	ससिहण्डमण्डणाणं समोह १। ३। ४
भाव कहिअदु एदं को १। ५। ७	सह दिअहणिसाईं बीहरा २। ९। ४५
भुअणअअवडाआ रुअ० ४। १९। १०५	सिविणअमिअं अअअ तं ३। ८। ७६
भूगोले तिमिराणुअन्धम० ३। २५। ८६	सो अस्स कई सिदिआअ० १। १०। १०
मज्झणलहणचन्दन ४। ७। ९४	सो सइओ ति भणईं दूरं १। ६। ८
मज्झणो सिरिखण्डपट्ट० ४। ३। ९२	हंसिं कुकुमपअपिअरतणं २। ८। ४५
मज्झ हत्थिदिपाणिप० ३। २३। ८५	हत्थे महामंसवलीअराओ ४। १४। ९८
मज्झिही ओहमुहा णवध० २। ४१। ६०	हिन्दोलणलीलाललणलम्प २। ३४। ५८
मण्डले ससहरस्स गोरए ३। ३१। ८८	काणावसुक्काहरणोअआए १। २८। २९

बालभारतस्थलोक्तानां सूची ।

अ० श्लो० पृ०	अ० श्लो० पृ०
अनुचानो हि सद्रूपे सा १।१०।३	दक्षिणं करमुपैति वामतो १।६६।१५
अम्बाचुम्बितपल्लवानां व० २।३९।३१	दन्तोद्धतलिमिः शिलोच्छि० १।१९।५
अयमहमिह विप्रः श्रोत १।८७।२०	दुःशालागुणगणेन रजितो... १।४८।१२
अयमहिमरुचिर्भजन्प्रतीचीं १।२९।५	दुर्नमं यदि मुरारिकार्मुकं १।२४।६
अस्मिन्महासदसि कौरव० २।४९।३४	दुर्नमं दहनसंभवं धनुः ... १।३९।१०
अस्य वैष्णवमिदं महाधनुः १।६९।१६	दुर्योधनो नृपकिरीटवि०... १।४९।१२
अस्यासमं समरकर्म दिद० १।६८।१५	दुर्योधनो मन्युमयो महा० २।६।२२
अस्याहवे दलितदाडिम० १।४७।११	दूरोदक्षिमरीचिरमरचनाचि १।३८।१०
आकर्णोक्षितचापमण्डल० १।७८।१८	देवश्चन्द्रकुलप्रतापतिलकः २।१०।२३
आकर्ष्य कौरवकुमारबलं २।४७।३३	देवस्य धुमणेः कुले नृप० १।८५।१९
आ देवादिव्यपङ्केरुहसदन० २।१।२१	दोर्दण्डमण्डलितचण्डगादा० २।५४।३५
आद्यः कन्दो वेदविद्याल० १।३।१	द्युतं क्षत्रकुलव्रतं न स ... २।४३।३३
आपन्नार्तिहरः पराक्रमधनः १।११।३	द्रोणाहुपार्जितधनुर्निगम० २।५३।३५
आर्यो वेति निजां न विक्र० १।२३।६	द्रौपदी परिणयन्तमर्जुनं ... १।४२।११
उत्पाटितमहातालः क्लृप्त० १।८६।२०	धत्से जर्जरतां न मेदिनि १।७७।१७
उद्यतः कतुकृशानुजन्मनः १।६०।१४	धनुर्विद्यारहस्येषु शिष्योऽयं १।६१।१४
एतत्कृष्णस्य शास्त्रं ननु ... १।७५।१७	धर्मं चाथे च कामे च मोक्षे १।१८।४
एष मे कचकपर्षणापरिभवः २।५०।३४	धारितं द्रुपदजाख्यं वरे १।४५।११
ऐलः प्राक्स पुकरवाः प्रभु० २।२३।२७	घृष्टयुगे विषण्णे हसति मु० १।७३।१६
कण्ठे मौक्तिकदाम गण्डत० १।२७।७	ध्रुवमिदमुपदिष्टं कैक्षिदा० १।८०।१८
कर्णप्रावरणैः सहैकचरणा० २।२९।२९	नकुलस्यापि ते भ्रातृभ्राता २।३२।२९
कस्य द्रोणो धनुषि न गुरुः १।८३।१९	नखकचपाटनश्रुतितकीक० २।५२।३४
किं वाजिमिः किमु गजैः २।२२।२७	नमः शिवाय संसारसरो १।१।१
किं किं किं चु चु चुम्बनै० १।५२।१३	नमितमुरलमौलिः पाकलो० १।७।३
कुर्वन्त्यो नयनैरपाङ्गतरलै० २।१७।२५	नाले द्यौर्यमहोत्पलस्य वि० २।११।२३
क्षत्रैकप्रासचिन्ताकुलमनसि २।४६।३३	निर्गलविनिर्गलकुलगुलाक २।१९।२५
गान्धाराविपतेः पुत्रः सुब० १।४३।११	निर्दिशन्तु निजबाहुविक्रमं १।५१।१२
चापं प्रति त्रिचतुराणि प० १।४१।१०	निर्यद्वासरजीवपिण्डकरणि १।२२।५
च्योतन्मृगामणीनां चलन० २।४८।३४	निर्यान्ति यस्य वदनाद्रि० २।२५।२८
जातं कीकसभञ्जत शकः० १।७०।१६	नीलाम्बरं नलिनदाम च १।५३।१३
जैत्रं तन्त्रं कुसुमधनुषः... १।७९।१८	न्यस्तं ताण्डवितभ्रु चक्षुर० १।३३।८
ज्येष्ठलात्पाण्डुपुत्रस्य धृत० २।३५।३०	न्यायवाही विकर्णोऽत्र २।४४।३३
क्षणज्जगितकिङ्किणीमुखारकं २।२०।२६	पञ्चानां या कलत्रं द्रुपदम० २।३७।३१
तत्रोत्सर्पिणि राजसूयसमये २।८।२२	पाणिप्रस्थैर्बकुलमुमयः सौरभं १।६५।१५
तरङ्ग्य दृष्टौ मनावस्थगय १।३१।८	पादो वाससि सान्द्रकुङ्कुम० १।५०।१३
तस्यैव शम्बरमहाधुरमु... १।५९।१४	प्रथयति पात्रविशेषान्तामा० १।१४।४

वीर सेवा मन्दिर

पुस्तकालय

काल नं० २८९
लेखक श्री राजशेखर ।
शीर्षक ज्योतिरमञ्जरी ।
खण्ड ५३५

क्रम संख्या

